

๑ ๕๗ ๑๑๖

ศิลปสมัยลพบุรี

๑๐๖

ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล

กรมศิลปากร

จัดพิมพ์

ในงานเสด็จพระราชดำเนินทรงเปิด

พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร

วันที่ ๒๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๐

593

คำนำ

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร เป็นสถาบันที่ดำเนินการศึกษาค้นคว้าสืบเนื่องมาจากพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดให้จัดตั้งขึ้น ณ ศาลาสหทัยสมาคม ในพระบรมมหาราชวัง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๗ และ ยังเรียกในสมัยนั้นว่า “มิวเซียม” ภายหลังโปรดให้ย้ายมาตั้งในพระที่นั่ง ๓ องค์ก่อก่อนหน้า ในพระราชวังบวรสถานมงคล เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๐ ครั้นในรัชกาลที่ ๗ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดให้ตั้งราชบัณฑิตยสภา ขึ้นเมื่อวันที่ ๑๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๙ และโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรง ดำรงตำแหน่งนายกราชบัณฑิตยสภา แล้วพระราชทานพระราชมนเทียรสถานตลอดทั้ง บริเวณพระราชวังบวรสถานมงคลก่อนเหนือ ให้เป็นที่จัดตั้งพิพิธภัณฑสถานและหอพระ สมุคสำหรับพระนคร ขึ้นในสังกัดราชบัณฑิตยสภา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๙ ราชบัณฑิตยสภา ในสมัยนั้น ได้ปฏิสังขรณ์และปรับปรุงพระที่นั่งและหมู่พระวิมานที่มีอยู่เดิม แก้ไขใช้ เป็นหอพระสมุควชิรญาณและพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนครเสร็จแล้ว พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินมาทรงทำพิธีเปิดเนื่องในงานเฉลิมพระชนม- พรวรษา เมื่อวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๙ นอกจากพระที่นั่งและหมู่พระวิมานที่ ปฏิสังขรณ์แก้ไขไว้ บรรดาอาคารที่สร้างเพิ่มเติมขึ้นใหม่ เช่น โรงเก็บศิลปโบราณวัตถุ และโรงงานก๊อที่ ที่เก็บตู้ลายรดน้ำและเอกสารสิ่งพิมพ์ที่เหลือบริการ ซึ่งเรียกกันว่า คลังหิสุจน์ ก๊อที่ ล้วนเป็นอาคารเรือนไม้ มีสร้างเป็นอาคารदारกัแต่โรงราชรถ ครั้นล่วง มาประมาณ ๓๐ ปี เมื่อได้ศิลปโบราณวัตถุเพิ่มเติมมากขึ้นก็ตั้งแสดงไว้อย่างแออัดจน ไม่สู้น่าดู และมักได้รับคำต่อว่าต่อขานจากท่านผู้รู้ทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศเนื่อง ๆ ทั้งบรรดาพระที่นั่งกับหมู่พระวิมานและอาคารที่สร้างเพิ่มเติมไว้นั้น ก็ทรุดโทรมถึงเวลา ที่จะต้องปฏิสังขรณ์หรือก่อสร้างใหม่ เช่น พระที่นั่งศิวโมกขพิมาน ซึ่งจัดเป็นหอพระสมุค วชิรญาณนั้น สมัยหนึ่งนายช่างคำนวณว่า ถ้าไม่ปฏิสังขรณ์อาจทรุดพังยุบลงมา แต่

สมัยนั้นไม่มีงบประมาณจะปฏิสังขรณ์ จึงใช้วิธีเอาไม้แก่นมาค้ำยัน จนกระเดาะกระไป
หมด เจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานและผู้เข้าศึกษาค้นคว้าต้องเดินก้ม ๆ เงย ๆ ลอดไม้ค้ำยัน
และเป็นเช่นนั้นอยู่หลายปี กว่าจะได้รั้งงบประมาณปฏิสังขรณ์ ต่อมาเมื่อได้จัดตั้ง
โรงเรียนนาฏดุริยางคศาสตร์ขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๗๗ ก็ใช้หมู่พระที่นั่งอิศเรศราชานุสรณ์กับ
บริเวณวัดบวรสถานสุทธาวาส ซึ่งเป็นบริเวณส่วนหนึ่งของพิพิธภัณฑสถาน ฯ นั้นเอง
เป็นที่ตั้งของโรงเรียน แล้วสร้างโรงละครอนศิลป์ากร ซึ่งเป็นโรงไม้ชั้นไว้ระหว่ง
พระที่นั่งศิวโมกชพิมานและหอประชุมมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์บัดนี้ บริเวณพิพิธภัณฑ-
สถานแห่งชาติ พระนคร จึงเป็นที่ตั้งของหน่วยราชการหลายหน่วย เช่น หอพระสมุด
วชิรญาณ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของหอสมุดแห่งชาติ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร
และโรงเรียนนาฏดุริยางคศาสตร์ ซึ่งต่อมาเป็นโรงเรียนนาฏศิลป์ กองการสังคีต แล้ว
แบ่งแยกบางส่วนไปสังกัดกองศิลปศึกษา เมื่อจะปรับปรุงพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ
พระนคร ให้ถูกต้องตามหลักวิชาการจัดพิพิธภัณฑสถานในปัจจุบัน จึงเป็นงานใหญ่
เพราะจำต้องปรับปรุงหน่วยราชการต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้นไปพร้อมกันด้วย แต่การ
ปรับปรุงทางด้านวัตถุนี้ไม่สู้จะเป็นภาระหนักเท่าการปรับปรุงทางด้านจิตใจ เพราะ
สมัยก่อน คนส่วนมากยังไม่ค่อยจะเห็นความสำคัญของพิพิธภัณฑสถาน เมื่อคนส่วนมาก
ยังไม่สู้จะเห็นความสำคัญ การที่จะได้มคตินับสนุนกิติ การที่จะเสนอของงบประมาณการ
ก่อสร้างและปรับปรุงจากรัฐบาลกิติ เป็นงานที่ยากเย็นลำเค็ญใจและเปลืองกำลังความคิด
เป็นที่สุด แต่ก็มีโชคที่อยู่บังที่คณะรัฐมนตรีในครั้งนั้นได้โปรดมอบตึก ๓ หลังพร้อมทั้ง
บริเวณของกระทรวงคมนาคมเดิม (ตรงที่เป็นบริเวณโรงละครแห่งชาติบัดนี้) ให้เป็น
ของกรมศิลปากร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๗ ซึ่งในระยะแรกได้ให้ยืมใช้เป็นที่ตั้งโรงเรียนเตรียม
มหาวิทยาลัยศิลปากร แล้วต่อมาเปลี่ยนเป็นโรงเรียนช่างศิลป์ ครั้นเริ่มสร้างโรงละคร
แห่งชาติขึ้นในบริเวณนั้น จึงได้ก่อสร้างอาคารโรงเรียนช่างศิลป์ขึ้นใหม่อยู่ภายในบริเวณ
เดียวกันกับโรงเรียนนาฏศิลป์ เช่นที่เป็นอยู่ในบัดนี้ แล้วต่อมา ฯ พณ ฯ ม.ล. ปิ่น
มาลากุล รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ได้โปรดแนะให้ทำกระจกฉายคดีพจน์
แสดงประโยชน์ของหอสมุดและพิพิธภัณฑสถานไปฉายตามโรงภาพยนตร์ ซึ่งดูเหมือน

ต่อแต่นั้นมา ก็ค่อยได้รับการสนับสนุนทั้งด้านประชาคมติและงบประมาณขึ้นบ้าง จึงช่วย
ให้การปรับปรุงและจัดสร้างอาคารพิพิธภัณฑสถานและอาคารหอสมุดแห่งชาติ ตลอดจน
จนโรงละครแห่งชาติ ค่อยสะดวกขึ้น แต่การก่อสร้างโรงละครแห่งชาตินั้น สำนัก
นายกรัฐมนตรีได้เข้าช่วยโอบอุ้มและรับภาระไปดำเนินการ ถึงปรากฏในรายงานการ
ก่อสร้างโรงละครแห่งชาติของประธานกรรมการก่อสร้าง ซึ่งกล่าวรายงานเสนอ ฯพณฯ
นายกรัฐมนตรีในพิธีเปิดนั้นแล้ว งานที่กรมศิลปากร ในสังกัดกระทรวงศึกษาธิการ
จำต้องดำเนินการ จึงคงมีอยู่แต่สร้างและปรับปรุงพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอสมุด
แห่งชาติ และโรงเรียนนาฏศิลป์กับโรงเรียนช่างศิลป์ และย้ายกองการสังกัดออกไปนอก
บริเวณพิพิธภัณฑสถาน ฯพณฯ ซึ่งต่อมาการก่อสร้างโรงละครแห่งชาติได้เสร็จลง และ
ฯพณฯ นายกรัฐมนตรีได้ทำพิธีเปิดเมื่อวันที่ ๒๓ ธันวาคม ๒๕๐๘ พระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ ได้เสด็จพระราชดำเนิน
ทอดพระเนตรการแสดงนาฏศิลป์ในรอบปฐมทัศน์ในค่ำวันนั้นด้วย และกรมศิลปากร
ก็ได้ย้ายกองการสังกัดออกจากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร ไปอยู่ ณ อาคารด้าน
ซ้ายของโรงละครแห่งชาติ ส่วนอาคารหอสมุดแห่งชาติที่ท่าवासกรี ถนนสามเสน ก็ได้
ก่อสร้างเสร็จ แล้วจัดการขนย้ายหนังสือจากหอสมุด ฯพณฯ หน้าวัดมหาธาตุ ไปยังอาคาร
หอสมุด ฯพณฯ ท่าवासกรี และย้ายศิลาจารึกกับตู้ลายรดน้ำบางส่วนจากพระที่นั่งศิวโมกชพิมาน
ไปไว้ในหอสมุด ฯพณฯ หน้าวัดมหาธาตุบ้าง กับย้ายหนังสือตัวเขียนและตู้ลายรดน้ำบางส่วน
ไปไว้ในหอสมุด ฯพณฯ ท่าवासกรีบ้าง เมื่อบรรณารักษ์และเจ้าหน้าที่จัดแบ่งประเภทและจัด
หมวดหนังสือเข้าที่เสร็จเรียบร้อย จึงได้กราบเรียนเชิญ ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี ไปรด
มาทำพิธีเปิดอาคารหอสมุดแห่งชาติ ท่าवासกรี เนื่องในวันพระราชพิธีฉัตรมงคล เมื่อ
วันที่ ๕ พฤษภาคม ๒๕๐๘ แล้วหอสมุดแห่งชาติก็ได้เปิดให้บริการแก่ประชาชนต่อมา
จนบัดนี้

ส่วนการปรับปรุงพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร นั้น กรมศิลปากรก็ได้
ดำเนินการมาโดยลำดับ นับแต่ พ.ศ. ๒๕๐๐ เป็นต้นมา แต่ทำได้เฉพาะเป็นการเล็ก ๆ
น้อย ๆ เช่น สร้างประตูใหญ่ด้านหน้าพิพิธภัณฑสถาน ฯพณฯ ขึ้นใหม่ โดยย้ายจากที่ตั้งอยู่เดิม
ตรงประตูพระที่นั่งศิวโมกชพิมาน มาอยู่ในที่ปัจจุบัน เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ แล้วซ่อมแซม
รั้วด้านหน้ากับถนนภายในตอนหน้า และย้ายศาลาลงตรงจากกลางสนามในบริเวณสังกัด-

ศาลามาไว้ตรงริมประตูปิพิธภัณฑสถาน ฯ และปรับปรุงใช้เป็นที่พักหน่วยหนังสือและของ
 ที่ระลึก ส่วนการก่อสร้างตามโครงการที่กำหนดไว้ มาเริ่มได้เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๖ เช่น ย้าย
 พระตำหนักแดง จากทิศตะวันตกเฉียงเหนือด้านหลังหมู่พระวิมาน มาตั้งทางทิศ
 ตะวันออกด้านใต้เช่นในปัจจุบัน และสร้างอาคารสองชั้นชั้นสองแถว โอบหมู่พระวิมาน
 เกิมทางด้านใต้และด้านเหนือ พร้อมกับปรับปรุงบริเวณทั่วไป กรันปลายปี พ.ศ. ๒๕๐๘
 เมื่อได้พิจารณาเห็นว่าอาคารก่อสร้างใหม่ใกล้จะเสร็จเรียบร้อยและคงจะสามารถนำ
 ศิลปวัตถุและโบราณวัตถุเข้าจัดตั้งแสดงได้ในไม่ช้า จึงได้ติดต่อท่านผู้เชี่ยวชาญด้าน
 โบราณคดี เชิญประชุมปรึกษาและขอร้องให้แต่ละท่านช่วยเขียนเรื่องเกี่ยวกับศิลปสมัย
 ต่าง ๆ ตามลำดับสมัย เพื่อพิมพ์เผยแพร่เป็นความรู้และเป็นที่ระลึกในงานเปิด
 พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ดังนี้ คือ

นายชิน อยู่ดี	เขียนเรื่อง	สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย
ศาสตราจารย์ จีอง บัวเชอลิเยร์	เขียนเรื่อง	ศิลปสมัยทวารวดีและสมัยศรีวิชัย
ศาสตราจารย์ ม.จ. สุกัทรดิศ ดิศกุล	เขียนเรื่อง	ศิลปสมัยลพบุรี
นาย เอ.บี. กริสโวลด์	เขียนเรื่อง	ศิลปสมัยสุโขทัย
นายมานิต วัลลิโภดม	เขียนเรื่อง	ศิลปสมัยอู่ทอง
นายตรี อมาตยกุล	เขียนเรื่อง	ศิลปสมัยอู่สุทธยา
น.ส. เอลิซาเบธ โลออนส์	เขียนเรื่อง	ศิลปสมัยรัตนโกสินทร์

ซึ่งแต่ละท่านที่ออกพระนามและนามข้างต้นต่างก็รับช่วยเขียนด้วยความยินดีและเขียน
 มาตีด้วย เสียขายแต่ท่านหนึ่งซึ่งที่ประชุมได้พิจารณาเห็นเป็นผู้เหมาะสมและตกลงกัน
 เชิญให้เขียนเรื่อง "ศิลปสมัยเชียงแสน" ก็บังเอิญท่านมีภารกิจมากในหน้าที่ของท่าน
 จึงขอตัวไป และยังมีได้เชิญท่านผู้ใดอื่นให้เขียนแทน และอีกท่านหนึ่ง คือ ศาสตราจารย์
 บัวเชอลิเยร์ ท่านผู้นี้มีความตั้งใจจริงที่จะเขียนให้ตามที่ได้รับเชิญไว้ แต่ภายหลังที่ท่าน
 เดินทางจากปารีสมาค้นคว้าโบราณวัตถุสถานในประเทศไทยมีละ ๔ เดือนเป็นเวลา ๓
 ปีติด ๆ กัน และกลับไปเมื่อเดือนพฤศจิกายน ๒๕๐๘ ก็ต้องประสพวิปโยคทุกข์ เพราะ
 มารดาถึงมรณะกรรม และแล้วตัวท่านเองก็เกิดโรคาพาธเบียดเบียน ซึ่งนายแพทย์
 ห้ามทำงานจนถึงกลางเดือนพฤษภาคม ศกนี้ แม้กระนั้น ท่านก็ยังอุตสาหะเขียนเรื่อง
 "ศิลปสมัยทวารวดี" ส่งมาให้ได้ตอนหนึ่ง (ยังไม่จบ) จึงยังมีได้จัดพิมพ์ในคราวนี้

บัดนี้ การก่อสร้างอาคารเพิ่มเติมและการจัดตั้งแสดงศิลปวัตถุและโบราณวัตถุ
ทั้งสมัยก่อนประวัติศาสตร์และสมัยประวัติศาสตร์ ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร
เป็นที่เรียบร้อยแล้ว ข้าพเจ้าขอแสดงความขอบใจสถาปนิกและผู้ควบคุมงานการก่อสร้าง
อาคารพิพิธภัณฑสถาน ฯ และท่านผู้มีส่วนช่วยเหลือและเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงสำคัญทั้งใน
การออกแบบตกแต่งและจัดตั้งแสดง กล่าวคือ นายชิน อยู่ดี และนายวิทยา อินทโกศัย
ผู้จัดแสดงเรื่องก่อนประวัติศาสตร์ ในพระที่นั่งศิวโมกชพิมาน นางจิรา จงกล ผู้จัดตั้ง
แสดงศิลปโบราณวัตถุสมัยประวัติศาสตร์ ในอาคารที่สร้างใหม่ และในหมู่พระวิมาน
นายทิพา สังข์วัฒน์ ผู้ออกแบบจัดตั้งแสดงในห้องต่าง ๆ และตกแต่งภายในพระที่นั่ง
พุทธไสวรรย์ ขอขอบพระทัย ม.จ. สุภัทรทิศ ทิศกุล ซึ่งโปรดเมตตาช่วยตรวจตราและทรง
แนะนำเจ้าหน้าที่ในการจัดตั้งแสดง ขอขอบพระคุณ ม.ร.ว. พันธุ์ทิพย์ บริพัตร ซึ่งกรุณา
ช่วยตกแต่งและจัดตั้งแสดงในพระตำหนักแดงพร้อมทั้งช่วยตกแต่งบริเวณ และขอแสดงความ
ขอบใจองค์การศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรม (ยูเนสโก) ที่ได้เอื้อเฟื้อจัดส่ง
คอกเตอร์ เกรซ มอเลย์ ผู้เชี่ยวชาญการจัดพิพิธภัณฑ์ และคอกเตอร์ โอ.พี. อัครवाल
ผู้เชี่ยวชาญการซ่อมศิลปโบราณวัตถุ มาช่วยจัดและช่วยซ่อมตลอดจนให้ความเห็น
แนะนำ ขอขอบคุณกระทรวงการต่างประเทศสหรัฐ โดยผ่านทางสำนักแถลงข่าวอเมริกัน
(ยูซิส) ที่ได้โปรดส่ง น.ส. เอลิซาเบธ โลออนส์ ให้เดินทางเข้ามาช่วยในการจัดตั้งและ
ให้คำแนะนำในการจัดแสดงศิลปโบราณวัตถุ ตลอดจนช่วยเขียนเรื่อง "ศิลปสมัยรัตน-
โกสินทร์" และ ขอขอบคุณธนาคารแห่งประเทศไทย ที่ได้โปรดอนุญาตให้นายเฉลิม
ยงบุญเกิด มาช่วยให้คำแนะนำและจัดตั้งแสดงธนบัตรและเหรียญกระษาปณ์ในห้องแสดง
ธนบัตรและเหรียญกระษาปณ์ ในที่สุด ขอขอบพระทัยและขอบใจท่านผู้ทรงนิพนธ์
และเขียนบทความเรื่องศิลปสมัยต่างๆตั้งกล่าวพระนามและนามมาแล้วข้างต้น ตลอดจน
บรรดาข้าราชการในกรมศิลปากรและบุคคลภายนอกทุกท่าน ผู้ซึ่งได้ให้ความร่วมมือใน
การปรับปรุงและพัฒนาพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ให้สำเร็จลุล่วงมาด้วยดี

อนึ่ง ขอได้โปรดทราบไว้ด้วยว่า การปรับปรุงพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร
ดังกล่าวมา แม้จะเห็นว่าได้ดำเนินการล่วงมาเป็นอันมากแล้วก็ตาม แต่ที่จริงเป็น
เพียงงานเริ่มต้น ซึ่งจำต้องพัฒนาต่อไปตามหลักวิชาโดยไม่หยุดยั้ง เพราะการจัดพิธิ
ภัณฑ์สถาน เป็นศาสตร์หรือวิชาการอย่างหนึ่ง เรียกกันว่า Museology ที่นักปราชญ์ทาง
วิชาการนี้ทั่วโลก ได้ศึกษาค้นคว้าและนำความคิดเห็นใหม่ ๆ มาใช้ปรับปรุงแก้ไขให้
ทันสมัยอยู่เสมอ เพื่อให้เกิดประโยชน์ในการศึกษาค้นคว้าแก่ส่วนรวมยิ่งขึ้น จึงหวังเป็น
อย่างยิ่งว่า ตั้งแต่บัดนี้ต่อไป งานการพัฒนาพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ของเรา คงจะสะดวก
ขึ้นและได้รับการสนับสนุนด้วยดีจากทุกฝ่ายโดยทั่วกัน.

อรุณ อดุลย์

กรมศิลปากร

๑๖ พฤษภาคม ๒๕๑๐

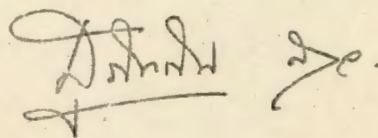
คำนำของผู้เรียบเรียง

ข้าพเจ้าได้รับคำเชิญจากท่านอธิบดีกรมศิลปากร ให้เขียนบทความเรื่อง "ศิลปสมัยลพบุรี" เพื่อจะตีพิมพ์แจกเป็นที่ระลึกเนื่องในงานเสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดตึกใหม่ ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร ในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๐ นี้ ข้าพเจ้าก็ยินดีรับด้วยความเต็มใจ

ในการเรียบเรียงบทความเรื่องนี้ ข้าพเจ้าได้ใช้หนังสือเรื่องประเทศกัมพูชา (Le Cambodge) ของศาสตราจารย์ จอง บัวเชอลีเย่ (Jean Boisselier) แห่งมหาวิทยาลัยซอร์บอน กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส และหนังสือเรื่อง "โครงการและรายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณวัตถุสถานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พ.ศ. ๒๕๐๒" กับ "รายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณวัตถุสถานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาค ๒ พ.ศ. ๒๕๐๓ - ๒๕๐๔" ของนายมานิต วัลลิโกดม ภัณฑารักษ์พิเศษ กองโบราณคดี กรมศิลปากร เป็นหลักมากที่สุด ข้าพเจ้าต้องขอขอบคุณท่านทั้งสองนี้ด้วยความจริงใจ เพราะถ้าไม่มีหนังสือของท่านทั้งสองแล้ว ข้าพเจ้าก็คงไม่สามารถเขียนบทความเรื่อง "ศิลปสมัยลพบุรี" ได้ละเอียดถึงเพียงนี้

อนึ่ง ข้าพเจ้าใคร่ขอกล่าวไว้ด้วยว่า โบราณวัตถุสถานหลายแห่งที่ข้าพเจ้าได้กล่าวถึงในบทความเรื่องนี้ ยังคงเป็นของที่อยู่ในป่ารก ฉะนั้น หวังว่าเมื่อได้ตีพิมพ์บทความเรื่องนี้ออกไปแล้ว กรมศิลปากรคงจะได้รับความร่วมมือจากหน่วยราชการทั้งหลาย ในอันที่จะช่วยกันป้องกันมิให้โบราณวัตถุสถานอันเป็นสมบัติส่วนรวมของชาติ ถูกทำลาย ถูกขโมยออกไปเป็นสมบัติส่วนบุคคล หรือถูกลักลอบนำออกไปนอกประเทศ ดังที่เป็นข่าวปรากฏอยู่เนือง ๆ

ข้าพเจ้าหวังว่า บทความเรื่องนี้คงจะเป็นที่น่าสนใจของท่านที่ใฝ่ใจในโบราณวัตถุสถานทั้งหลาย ข้าพเจ้าต้องขอกล่าวย้ำอีกครั้งหนึ่งว่า วิชาโบราณคดีเป็นวิชาที่ไม่ยุติ เพราะหลักฐานส่วนใหญ่ยังคงฝังจมอยู่ใต้ดิน จำต้องขุดค้นขึ้นมาพิสูจน์กัน เหตุนี้บทความที่ข้าพเจ้าเขียนไว้นี้ ต่อไปอาจผิดพลาดบ้างหรือผิดพลาดทั้งหมดก็ได้ เป็นหน้าที่ของนักโบราณคดีหรือท่านที่สนใจในวิชาโบราณคดีจะต้องช่วยกันสอบค้นให้ได้ความจริงมากที่สุดเท่าที่จะมากได้ในเวลาต่อไป.

(ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้า สุภัทราวดี ติศกุล)

คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

๑๔ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๐

สารบัญ

คำนำของอธิบดีกรมศิลปากร	[๑]
คำนำของผู้เรียบเรียง	[๓]
๑. สถาปัตยกรรม	๒
๒. ประติมากรรมศิลาและสัมฤทธิ์	๑๕
๓. จิตรกรรม	๓๒
๔. เครื่องปั้นดินเผาและดินเผา	๓๒

ศิลปสมัยลพบุรี

ของ

ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล

คำว่า “ศิลปสมัยลพบุรี” เท่าที่ใช้อยู่ในวงโบราณคดีในประเทศไทยปัจจุบัน หมายถึง โบราณวัตถุสถานขอมที่ค้นพบในประเทศไทย รวมทั้งโบราณวัตถุสถานที่ทำขึ้นในประเทศไทย แต่ทำเลียนแบบศิลปะขอมในประเทศกัมพูชา ฉะนั้นศิลปสมัยลพบุรีในที่นี้จึงมีทั้งที่เป็นแบบขอมอย่างแท้จริง และที่ทำขึ้นเลียนแบบขอมอันมีลักษณะของตนเองผิดแปลกออกไปบ้าง เท่าที่เชื่อกัน อิทธิพลของศิลปะขอมได้หลั่งไหลเข้ามาอย่างมากมายในภาคกลาง และภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยตั้งแต่รัชสมัยของพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ แห่งประเทศกัมพูชา (พ.ศ. ๑๕๕๓—๑๕๕๓) พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ (พ.ศ. ๑๖๕๖— หลัง พ.ศ. ๑๖๕๓) พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ (พ.ศ. ๑๗๒๔—ราว พ.ศ. ๑๗๖๑) คือ ศิลปะขอมแบบเกลี้ยง บาปวน นครวัด และบายัน ตามลำดับ เหตุนี้เราจะเห็นได้ว่าศิลปสมัยลพบุรีนี้ส่วนใหญ่จะมีอายุตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ลงมาจนถึงราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ที่กล่าวว่าจนถึงราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ก็เพราะเหตุว่าอิทธิพลของศิลปสมัยลพบุรีได้คงอยู่ต่อมาเป็นเวลานานมาก แม้จนถึงสมัยอยุธยา (ซึ่งเริ่มเมื่อ พ.ศ. ๑๘๕๓)

อย่างไรก็ดี ศิลปสมัยลพบุรีที่มีอายุเก่ากว่าพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ก็มีอยู่บ้างเหมือนกัน ส่วนใหญ่เป็นศิลปะขอมอย่างแท้จริงที่ค้นพบภายในประเทศไทย ฉะนั้นจะได้กล่าวถึงศิลปสมัยลพบุรีเป็นหัวข้อ ๆ ตามลำดับดังต่อไปนี้ คือ

๑. สถาปัตยกรรม
๒. ประติมากรรมศิลาและสัมฤทธิ์
๓. จิตรกรรม
๔. เครื่องปั้นดินเผา

๑. สถาปัตยกรรม

ศาสนสถานขอมในประเทศกัมพูชาในชั้นต้นตั้งแต่ราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๒ สร้างด้วยอิฐ แต่ต่อมาตั้งแต่ราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๖ จึงสร้างด้วยศิลาทรายกันเป็นการทั่วไป ศาสนสถานขอมที่สร้างด้วยอิฐนั้นแม้ใช้ปูนปั้นเป็นเครื่องประดับก็จริง แต่ทับหลังและเสาดิ่งประตูก็ใช้หินทรายด้วยเหตุนี้เราจึงอาจศึกษาวิวัฒนาการของลวดลายขอมที่สลักอยู่บนทับหลัง และเสาดิ่งประตูลงมาได้ตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ส่วนลวดลายปูนปั้นนั้นส่วนใหญ่ก็ปรักหักพังไปเป็นส่วนมากแล้ว เมื่อศาสนสถานขอมสร้างด้วยศิลาทราย ลวดลายเครื่องประดับซึ่งสลักลงบนศิลาก็นิ่งคงอยู่มาก และเราจึงอาจศึกษาลวดลายเหล่านั้น ได้ดียิ่งขึ้น อาศัยเหตุดังกล่าว นักโบราณคดีชาวฝรั่งเศสจึงได้พิจารณาศึกษาวิวัฒนาการของโบราณวัตถุสถานขอมดังต่อไปนี้ตามลำดับ คือ สถาปัตยกรรม ทับหลัง เสาดิ่งประตู หน้าบัน ประตูปลอม เสาติดกับผนัง ภาพสลักนูนต่ำ ประติมากรรมรูปมนุษย์ และประติมากรรมรูปสัตว์ จนสามารถแบ่งศิลปะขอมออกได้เป็น ๔ สมัยใหญ่ ๆ และ ๑๔ แบบย่อย ๆ ดังต่อไปนี้ คือ

๑. สมัยก่อนสร้างเมืองพระนคร (Pre-Angkorian Period)

แบ่งออกเป็น ๔ แบบคือ

กาลา มังวาล

๑. ศิลปะแบบพนมดง (รู้จักกันแต่เพียงประติมากรรม) ราว พ.ศ. ๑๐๕๐ — ๑๑๕๐
๒. ศิลปะแบบสมโบร์ไพรกุก หลัง พ.ศ. ๑๑๕๐ — ราว พ.ศ. ๑๒๐๐
๓. ศิลปะแบบไพรกเมง ราว พ.ศ. ๑๑๘๕ — ๑๒๕๐
๔. ศิลปะแบบกำแพงพระ ราว พ.ศ. ๑๒๕๖ — หลัง พ.ศ. ๑๓๕๐

๒. ระยะเวลาเดียวกันนี้ ได้แก่ศิลปะแบบกุเลน ราว พ.ศ. ๑๓๗๕ — ๑๔๒๕

๓. สมัยเมืองพระนคร (Angkorian Period) แบ่งออกเป็น ๔ แบบ คือ

๑. ศิลปะแบบพระโค ราว พ.ศ. ๑๔๒๕ — หลัง พ.ศ. ๑๔๓๖
๒. ศิลปะแบบบาเต็ง หลัง พ.ศ. ๑๔๓๖ — ราว พ.ศ. ๑๔๗๕
๓. ศิลปะแบบเกาะแกร์ พ.ศ. ๑๔๖๔ — ราว พ.ศ. ๑๔๘๕
๔. ศิลปะแบบแปรรูป (ระยะเวลาเดียวกันนี้) พ.ศ. ๑๔๘๐ — ราว พ.ศ. ๑๕๑๕
๕. ศิลปะแบบบันทายไศรย พ.ศ. ๑๕๑๐ — ราว พ.ศ. ๑๕๕๐

๖. ศิลปแบบเกลียง รว พ.ศ. ๑๕๑๕ — ๑๕๖๐
 ๗. ศิลปแบบบาปวน รว พ.ศ. ๑๕๖๐ — ๑๖๓๐
 ๘. ศิลปแบบนครวัด รว พ.ศ. ๑๖๕๐ — ๑๗๑๕
 ๙. ศิลปแบบขายน หลัง พ.ศ. ๑๗๒๐ — รว พ.ศ. ๑๗๘๐

๕. หลังสมัยเมืองพระนคร (Post-Angkorian Period) ตั้งแต่ราว พ.ศ.

๑๗๘๐—๑๘๗๕

ผู้สนใจโปรดดูหนังสือเรื่อง **L' Art Khmer, Les grandes Etapes de son Evolution** ของ **Gilberte de Coral Rémusat** และ **Le Cambodge** ของ **J. Boisselier** สำหรับเล่มหลังนั้น นับเป็นหนังสือที่ดีที่สุดเท่าที่มีอยู่ในปัจจุบันเกี่ยวกับศิลปะขอม

สำหรับศาสนสถานสมัยลพบุรีในประเทศไทยที่ได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะขอมนั้นมีทั้งที่สร้างด้วยอิฐและศิลา แต่จะไปได้ดีเป็นแบบอย่างดังในประเทศกัมพูชา ว่าปราสาทอิฐสร้างก่อนปราสาทศิลานั้นไม่ได้ ทั้งนี้เพราะยอมแล้วแต่ที่สัมภาระที่ค้นพบในท้องถิ่น ปราสาทบางแห่งสร้างด้วยศิลาแลงก็มี นอกไปจากศิลาจารึกที่อาจบอกกำหนดอายุของปราสาทแล้ว เราก็อาจพิจารณากำหนดได้จากวิวัฒนาการของลวดลายที่ปรากฏอยู่บนทับหลัง เสาอิงประตู หน้าบัน ประตูปลอมและเสาดัดกับผนัง ตลอดจนภาพสลักนูนต่ำ ทั้งนี้โดยนำไปเปรียบเทียบกับบรรดาสິงเหล่านั้นที่ทราบอายุได้ในประเทศกัมพูชา

บรรดาปราสาทขอมในประเทศกัมพูชาสร้างเลียนแบบสถาปัตยกรรมที่ได้รับมาจากประเทศอินเดีย คือ รู้จักวิธีมุ่งหลังคาด้วยการวางอิฐหรือศิลาให้ซ้อนเหลื่อมกันขึ้นไปเป็นชั้น ๆ เท่านั้น เหตุนี้จึงมองเห็นหลังคาที่ซ้อนกันอยู่เป็นชั้นได้อย่างชัดเจน และแต่ละชั้นต่างก็พยายามที่จะจำลองแบบของจริงชั้นล่าง คือ มีทั้งเสาดัดกับผนัง ทับหลัง และ หน้าบัน แต่เป็นขนาดเล็ก นอกจากนั้นยังมีแผ่นกลีบขนุนจำหลักเป็นรูปบุคคลต่าง ๆ เช่นฤๅษี ทวารบาล และรูปจำลองปราสาท ประดับอยู่บนหลังคาอีก โดยเฉพาะรูปจำลองปราสาทนั้นตั้งอยู่ที่มุมหลังคา อย่างไรก็ดี ประเทศไทยมีปราสาทในศิลปะลพบุรีอยู่แบบหนึ่ง คือแบบที่มีหลังคาเป็นรูปพุ่ม ทั้งนี้เพราะได้ยืมมุขหลังคานั้นมาก และกลีบขนุนก็ทำแบบนูนอยู่กับหลังคานั้น ศาสตราจารย์ บั้วเชอลีเย่ กล่าวว่ ปราสาทหรือปราสาทแบบนี้เป็นแบบที่เกิดขึ้นโดยเฉพาะในประเทศไทย และอาจเกิดขึ้นที่ปราสาทแขกหรือเวทาลัยในเมืองลพบุรี อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ เป็นแห่งแรก ปราสาทแขกนี้มีลักษณะแตกต่างออกไปจาก

ปรากฏชอมหลายอย่าง เป็นแบบศิลปะลพบุรีโดยเฉพาะ เป็นต้นว่าลายปูนปั้นที่ประดับฐาน ก็สูงขึ้นมากกว่าปราสาทชอม ต่อจากนั้นจึงถึงปราสาทหินพิมายในราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ซึ่งมีลักษณะลวดลายผิดไปจากปราสาทชอม เป็นต้นว่า ลายสลักบนผนังปราสาททั้งด้านบนและด้านล่างก็มีลายเส้นเป็นขอบ ซึ่งในศิลปะชอมไม่มี หลังคารูปพุ่มของปราสาทหินพิมายนี้ ต่อมาปราสาทนครวัดในประเทศกัมพูชา ระหว่าง พ.ศ. ๑๖๕๐—๑๗๐๐ ก็นำไปเป็นแบบอย่าง แต่ก็ยังเป็นลักษณะพิเศษ เพราะพอถึงศิลปะชอมแบบบายนในระหว่าง พ.ศ. ๑๗๐๐—๑๗๕๐ ช่างชอมก็หันมาสร้างปราสาทที่มีหลังคาลดหลั่นกันเป็นชั้นดังเดิมอีก

สำหรับบรรดาสถาปัตยกรรมในศิลปะลพบุรีนั้น เราอาจจะกำหนดอายุได้โดยการเปรียบเทียบวิวัฒนาการของลวดลายดังกล่าวมาแล้ว ต่อไปนี้ข้าพเจ้าจะลองกำหนดอายุโบราณสถานสมัยลพบุรีที่รู้จักกันอยู่แล้วในประเทศไทย รวมทั้งโบราณสถานปรากฏในภาพถ่ายในหนังสือโครงการและรายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณวัตถุสถานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พ.ศ. ๒๕๐๒ และภาค ๒ พ.ศ. ๒๕๐๓—๒๕๐๔ ของนายมานิต วัลลิโภดม เท่าที่พอจะสังเกตกำหนดอายุได้ (ส่วนใหญ่ ได้มาจากทับหลังและเสาอิงประตู) ดังต่อไปนี้ คือ

ราว พ.ศ. ๑๑๕๐—๑๒๐๐

ในระยะนี้ ไม่ปรากฏมีตัวอาคาร แต่เท่าที่ ได้ค้นพบแล้วมีทับหลังศิลาจำหลักอยู่ ๓ ชั้น ซึ่งอาจจัดอยู่ในสมัยนี้ ชั้นหนึ่งอยู่ที่หน้าพระอุโบสถวัดสุปัฏน จังหวัดอุบลราชธานี ไม่ทราบว่าได้มาจากที่ใด อีกชั้นหนึ่งอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ว่าได้จากวัดทองทั่ว จังหวัดจันทบุรี และอีกชั้นหนึ่งยังคงอยู่ที่วัดทองทั่ว จังหวัดจันทบุรี ทับหลังในสมัยนี้มีลักษณะดังนี้คือ ตรงกลางเป็นลายวงโค้งหลายวงเลียนแบบเครื่องไม้ บนวงโค้งนั้นมีลายเหรียญปรากฏอยู่ ๓ วงหรือวงเดียว ซึ่งภายในมักมีรูปเทวดา เป็นต้นว่าพระอินทร์ ฯลฯ ปรากฏอยู่ ปลายวงโค้งมีรูปมกรหรือเหรา ๒ ตัว แลเห็นหมดทั้งตัวและมีขาเพียงคู่เดียว กำลังหันหน้าเข้าหากันและอมวงโค้งนั้น มกรนี้บางครั้งก็มีคนขี่และยังคายสิ่งให้ออกมาด้วย เหนือวงโค้งมีลายใบไม้ และภายใต้วงโค้งนั้นมีลายพวงมาลัย อุบะ ตลอดจนลายใบไม้ภายในพวงมาลัย ประกอบอยู่ (รูปที่ ๑) บางครั้งภายใต้วงโค้งนั้นก็มีลายสลักเล่าเรื่องเป็นภาพบุคคลหลายคนเข้ามาแทนที่

ราว พ.ศ. ๑๒๐๐ - ๑๒๕๐

เท่าที่ปรากฏมีอยู่เพียง ๒ แห่ง คือวิหารก่ออิฐ ทางด้านทิศตะวันออกของปราสาทภูมิโพน ตำบลคม อำเภอสงขลา จังหวัดสุรินทร์ อาจกำหนดอายุได้จากลายสลักบนทับหลังและเสาดิ่งประตู ตรงกลางทับหลังมีวงโค้งติดต่อกันเป็นแนวเดียวกัน แต่วงรูปเหรียญ ๓ วงยังคงอยู่ ปลายทับหลังสลักเป็นรูปสัตว์ทั้งสองด้าน มองเห็นไม่ชัดเจน อาจเป็นครุฑก็ได้ลายวงโค้งนั้นลายพวงมาลัยและอุบะสลักขยายใหญ่ยิ่งขึ้น สำหรับเสาดิ่งคงเป็นเสากลม มีบัวหัวเสารูปว่างกลมคล้ายกับผ้าโพกหัวแขก ตรงกลางเสาดิ่งเป็นลายวงแหวนประดับอยู่ ที่ยอดเสาดิ่งเป็นลายพวงมาลัยและอุบะ และมีเส้นนูนมารองรับอยู่ข้างใต้ อันเป็นลักษณะของศิลปะขอมแบบไพรกเมงโดยเฉพาะ (รูปที่ ๒) ส่วนปราสาทอิฐเองนั้นอาจสร้างขึ้นระหว่าง พ.ศ. ๑๔๕๐ - ๑๕๕๐ ทั้งนี้เพราะได้ค้นพบศิลาจารึกหลักหนึ่งซึ่งอาจเป็นของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๕ (พ.ศ. ๑๕๑๑ - ๑๕๔๔) ที่นั่น นอกจากนั้นก็ยังมีทับหลังอีกชิ้นหนึ่ง ในสมัยเดียวกันนี้ อยู่ที่วัดทองทั่ว จังหวัดจันทบุรี

ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๕

เท่าที่ข้าพเจ้าเห็นมา มีอยู่เพียงชิ้นเดียว คือ สิงห์ศิลา ขนาด .๕๐x.๖๑ เมตร ตั้งอยู่ เชิงบันไดพระอุโบสถวัดโพธิ์ชัย ตำบลปะคำ อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ มีลักษณะคล้ายสิงห์ขอมในศิลปะแบบกุเลนมาก ในหนังสือเรื่องโครงการและรายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณวัตถุสถานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พ.ศ. ๒๕๐๒ กล่าวว่าขนย้ายมาจากโบราณสถานบางแห่ง ซึ่งอยู่ไกลออกไปจากทิศใต้ของหมู่บ้านปะคำ (รูปที่ ๓)

พุทธศตวรรษที่ ๑๕

เท่าที่มีตัวอย่าง ปรากฏดังต่อไปนี้ คือ

๑. ปราสาทหินสระเพลิง อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา เป็นปราสาทองค์เดียว แต่โค่นหรือทำลายหมดแล้ว เท่าที่ตรวจดูรูปถ่ายจากเสาดิ่งประตู มีรูปฤษีนั่งไขว่ขา ประนมมือ แต่มีเชือกมัดอยู่ที่โคนขา ในขณะที่เดียวกันลายใบไม้ที่ประดับอยู่บนลำตัวเสาดิ่งนั้นมีพวงอุบะสลักอยู่ คล้ายศิลปะขอมแบบพระโค เหตุนี้จึงอาจมีอายุอยู่ในระหว่าง พ.ศ. ๑๔๒๕ - ๑๔๕๐ (รูปที่ ๔)

๒. ปราสาทหินโนนกู่ อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา เป็นปราสาทหินรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีมุขหน้ายื่นออกไปทางทิศตะวันตก มีวิหารอิฐอยู่ทางด้านหน้า ๒ หลัง มีกำแพงล้อมรอบ และมีประตูซุ้มอยู่ทางทิศตะวันออกและทิศตะวันตก พิจารณาจากประติมากรรม ซึ่งนุ่งผ้าจับเป็นริ้ว มี

ชายผ้าพยับอันเป็นวงโค้งอยู่ข้างหน้า บางครั้งก็มีชายผ้าห้อยอยู่ข้างล่าง อาจมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ (รูปที่ ๕)

๗๑๑ พุทธ ๑๕

๓. ปราสาทหินเมืองแขก อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา เป็นปราสาทองค์เดียว ๓ ห้อง ก่อด้วยอิฐ แต่ฐานและกรอบประตูหน้าต่างก่อกด้วยหินทราย หันหน้าไปทางทิศเหนือ มีวิหารอยู่ทางทิศตะวันตก พิจารณาจากทับหลัง ซึ่งชอบสลักภาพตรงกลางเล่าเรื่อง แต่ก่อนพวงมาลัยยังออกจากตรงกลางของภาพ (รูปที่ ๖) เสาอิงประตูซึ่งยังคงรักษาระดับความสำคัญล้นของลายวงแหวนที่ตรงกึ่งกลางเสา ที่เสี้ยว และกึ่งของเสี้ยว ตามลำดับ รวมทั้งลายใบไม้ที่มีขนาดเท่ากัน ภาพสลักบนกลีบขนุนและหน้าบันนุ่งผ้าแบบเดียวกับที่ปราสาทโนนกู่ คงมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ นี้เช่นเดียวกัน

๔. ปราสาทสังข์ศิลป์ชัย ตำบลกระเทียม อำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์ เป็นปราสาทอิฐหลังเดียว พิจารณาจากทับหลังศิลาคงมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ มีลักษณะคล้ายกับทับหลังที่ปราสาทหินเมืองแขก

๗๑๑ พุทธ ๑๕

๕. ปราสาทเขกหรือเหวสถาน อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี ก่อด้วยอิฐมี ๓ องค์ พิจารณาจากแบบอย่างการก่อสร้างดั้งเดิม เป็นต้นว่าใช้อิฐโดยไม่ใช่ปูนสอ และการเข้ากรอบประตูศิลาที่เลียนแบบเครื่องไม้ อาจมีอายุอยู่ในต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ได้กล่าวมาแล้วว่าเหวาลัยแห่งนี้มีลักษณะเป็นแบบลพบุรีอย่างแท้จริง เพราะมีลักษณะต่างไปจากปราสาทขอมหลายอย่าง เป็นต้นว่าลายปูนปั้นที่ฐานก็สูงขึ้นไประยะหนึ่ง และเครื่องบนหรือหลังคาที่เริ่มย่อมุมมากก็คงเป็นต้นเค้าของบรรดาพระปราสาทหลังการรุ่มในประเทศไทย (รูปที่ ๗)

พุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๗

๑. ศิลาทับหลังประตูปราสาทหิน อยู่ที่วัดโพธิ์ชัย อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ ตรงกลางจำหลักเป็นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ แต่ก่อนพวงมาลัยออกมาจากเบื้องล่าง คือ ใต้ช้างเอราวัณอีกทีหนึ่ง ฉะนั้นอายุจึงอาจอยู่ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๗ หนังสือโครงการและรายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณวัตถุสถานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พ.ศ. ๒๕๐๒ กล่าวว่า เป็นของเคลื่อนย้ายมาจากปราสาทหินบ้านโคกปราสาท (รูปที่ ๘)

๒. ปราสาทหินบ้านเมืองเก่า อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ ถูกจัดหรือเหลือกรอบประตูตั้งอยู่ประตูเดียวเท่านั้น สืบเนื่องจากการเข้ากรอบประตู อาจสร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๗ (รูปที่ ๙)

ราว พ.ศ. ๑๖๐๐ - ๑๖๕๐

ในระยะนี้มีศาสนสถานสมัยลพบุรีอยู่หลายแห่งในประเทศไทย ทั้งทางทิศตะวันออกและ ตะวันออกเฉียงเหนือ อันอาจสังเกตได้จากทับหลังซึ่งมีลักษณะเป็นลายหน้ากาลหรือเกียรติกุมกำลัง เคี้ยวขบพวงมาลัยสลักอยู่ตรงกลางทับหลัง แต่ก่อนลงมาทางด้านล่าง หน้ากาลนี้มีริมฝีปากล่างและ แลบลิ้นออกมาเป็นแผ่นสามเหลี่ยม เหนือหน้ากาลนั้นมีเทวดากำลังทรงหน้ากาลเป็นพาหนะหรือทรง พาหนะอื่นอยู่เหนือหน้ากาลอีกต่อหนึ่ง เทวดานี้ประทับอยู่ภายในซุ้ม ลายก่อนพวงมาลัยออกมาจาก ปากกาลทั้งสองด้าน บางครั้งก็มีมือกาลยึดก่อนพวงมาลัยนั้นไว้ สองข้างพวงมาลัยก็มีลายใบไม้ตั้งขึ้นไป ข้างบนและห้อยลงมาข้างล่าง (รูปที่ ๑๐) นอกจากนี้ก็มีลายสลักบนเสาคัดกับผนังซ้อนกันขึ้นไป เป็นลายรักร้อย คือ ลายช่อดอกไม้ซึ่งทำเป็นลวดลายแล้ว แต่ยังคงมีกะเปาะ และที่ก้าน มีรอยขีด แบ่งก้านนั้นออกเป็น ๓ ส่วน (รูปที่ ๑๑) ทั้งยังมีเสาอิงประตูซึ่งยังคงรักษาลำดับความสำคัญ ของวงแหวนที่ประดับกึ่งกลาง ที่เสี้ยว และกึ่งของเสี้ยว ตามลำดับ ปราสาทในสมัยนี้มีเป็นต้นว่า

๑. ปราสาทสระหิน อำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา เป็นปราสาทองค์เดียว แต่ถูก ังครีอหมดแล้ว

๒. ปราสาทหินบ้านถนนหัก อำเภอโชคชัย จังหวัดนครราชสีมา องค์ปรางค์สร้างด้วยแลง มีมุขยื่นออกไปทางทิศตะวันออก มีกำแพงก่อด้วยศิลาแลงล้อมรอบ มีประตูซุ้มอยู่ ๓ ด้าน ประติมากรรม ซึ่งค้นพบและอาจสลักเป็นรูปพระกฤษณะกำลังยกภูเขาไควรรณะ ก็คงอยู่ในสมัยเดียวกันนี้ (รูปที่ ๑๒)

๓. ถ้าวัวแดง อำเภอครบุรี จังหวัดนครราชสีมา ประติมากรรมบนผนังถ้ำ นุ่งผ้าและ เกล้าผมอยู่ในสมัยนี้ (รูปที่ ๑๓)

๔. ปราสาทหินวัดพนมวัน อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา สร้างเป็นปรางค์และวิหาร ศิลา มีฉนวน (ทางเดิน) ติดต่อดังกัน ภายนอกมีระเบียงคดล้อมรอบและมีประตูเข้าออก ๔ ทิศ มีจิวิกรบนกรอบประตูปรางค์ทางทิศตะวันออกบังถึงศักราชราว พ.ศ. ๑๕๙๘ และทางทิศใต้บังถึง พ.ศ. ๑๖๒๕

๕. ปราสาทหินปะคำหรือตาตา อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ เป็นปรางค์องค์เดียวก่อด้วย ศิลาทรายปนแลง มีกำแพงก่อด้วยศิลาแลงล้อมรอบ

๖. ปราสาทหินหนองหงส์ อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ เป็นปรางค์ ๓ องค์ก่อด้วยอิฐ ตั้งอยู่บนฐานเดียวกัน มีวิหารอยู่ทางทิศตะวันออก มีกำแพงก่อด้วยแลงล้อมรอบ และมีประตูซุ้มอยู่ ทางทิศตะวันออกและตะวันตก (รูปที่ ๑๐)

๗. ปราสาทหินเขาพนมรุ้ง อำเภอนางรอง — ประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ เป็นปราสาท
ศิลาตั้งอยู่บนยอดเขา หันหน้าไปทางทิศตะวันออก องค์ปรางค์มีวิหารอยู่ทางด้านหน้า และมีฉนวน
เดินติดต่อกัน แบบเดียวกับปราสาทหินวัดพนมวัน ภายในบริเวณยังมีอาคารอีกหลายหลัง มี
ระเบียงคดล้อมรอบ มีประตูซุ้มทั้ง ๔ ด้าน และมีบันไดนาคทอดยาวลงมายังเชิงเขาด้านหน้าทิศ
ตะวันออก ปราสาทแห่งนี้คงใช้เวลาสร้างนานพอใช้ เพราะแม่ลายจำหลักเสาอิงประตูอยู่ในสมัยนี้
คือ ราวระหว่าง พ.ศ. ๑๖๐๐—๑๗๐๐ (รูปที่ ๑๑) แต่ภาพสลักบนหน้าบัน ทับหลังส่วนใหญ่ และแม่แต่
รูปนาคราวบันได ก็อยู่ในสมัยต่อมา คืออยู่ในระหว่าง พ.ศ. ๑๖๕๐—๑๗๐๐ แล้ว นอกจากนี้ยังมี
จารึกกล่าวถึงพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ ซึ่งครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. ๑๖๕๖— หลัง พ.ศ. ๑๖๙๓ ด้วย

๘. ปราสาทหินเมืองต่ำ อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ เป็นปรางค์อิฐ ๕ องค์เรียง ๒
แถว แถวหน้ามี ๓ องค์ ตั้งอยู่บนฐานร่วมกัน ภายในวงล้อมของระเบียงคด ถัดจากระเบียงคดออก
มาเป็นสระน้ำ ๔ มุม มีกำแพงก่อด้วยแลงล้อมรอบ มีประตูซุ้มอยู่ทั้ง ๔ ทิศ เศียรนาคราชที่ขอบ
สระน้ำนั้นคงได้รับแบบอย่างต่อมาจากนาคราชที่ปราสาทเขาพระวิหาร

๙. ปราสาทหินปลายบัด อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ เป็นปรางค์อิฐรูปสี่เหลี่ยม
ย่อมุม กรอบและเสาประตูทำด้วยหินทราย มีวิหารก่อด้วยแลงอยู่ทางด้านหน้า เท่าที่สังเกตเห็น
ทับหลังของปรางค์ คงสร้างขึ้นในราวระหว่าง พ.ศ. ๑๖๐๐— ๑๖๕๐ อย่างไรก็ดี ทับหลังอีกชั้นหนึ่งซึ่ง
อยู่ในบริเวณนั้น และตรงกลางสลักเป็นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ แต่ก่อนพวงมาลัยตรงกลาง
ยังคงออกมาจากด้านหลังเช่นเดียวกับทับหลัง ๗ ปราสาทหินเมืองแขก มิได้ออกมาจากด้านล่าง อาจ
มีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ก็ได้

๑๐. ปรางค์กู่สวนแตง อำเภอพุทไธสง จังหวัดบุรีรัมย์ เท่าที่พิจารณาจากทับหลัง ซึ่งชั้น
หนึ่งถูกผู้ร้ายใจทรามลบระเบียดปราสาทและลักเอาไป กับชั้นอื่น ๆ ที่ปัจจุบันนำมารักษาไว้ ๗ หน่วย
ศิลปะากรที่ ๖ อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา ปรากฏว่าทับหลังบางชั้นอาจมีอายุอยู่ในราว
พุทธศตวรรษที่ ๑๖ คือ ชั้นที่มีรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณอยู่ตรงกลาง และที่เสี้ยวของทับหลัง มีรูป
ฤๅษีกำลังนั่งประนมมืออยู่เหนือพวงอุษะ (รูปที่ ๑๔) ส่วนชั้นอื่น ๆ เป็นต้นว่า ภาพพระศิวนาฏ-
ราช พระนารายณ์อย่างสามชুম การกวนเกษียรสมุทร การยกทัพ ตลอดจนทับหลังที่มีหน้ากาลอยู่ข้างล่าง
และเทวดานั่งชันเข้า (พระวิศวกรรม?) อยู่ข้างบนนั้น คงอยู่ในราวระหว่าง พ.ศ. ๑๖๐๐—๑๖๕๐
อย่างไรก็ดี ทับหลังภาพพระนารายณ์บรรทมสินธุ์ที่บรรทมอยู่เหนือหลังมังกรและถูกขโมยไปนั้น คง
สลักขึ้นในปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๗ (รูปที่ ๑๕)

๑๑. ปราสาทหินตาเมือนธม อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ มีสิ่งสำคัญ
 กลาง มีวิหารติดต่อกันอยู่ทางด้านหน้าคือด้านใต้ เช่นเดียวกับปราสาทหินวัดพนมวนและปราสาท
 พนมรุ้ง มีปราสาทศิลา ๒ องค์อยู่ทางด้านหลัง มีวิหาร ๒ หลังก่อด้วยแฉ่งอยู่ทางด้านหน้า มีระเบียง
 ก่อด้วยหินทรายล้อมรอบ มีประตูซุ้ม ๔ ทิศ และมีสระน้ำอยู่ทางด้านหลัง (ทิศเหนือ) น่าสังเกตว่า
 บนผนังปราสาทของปราสาทองค์กลาง มีลายสลักอย่างสวยงามปรากฏอยู่ อย่างไรก็ดี บางส่วนของ
 ปราสาทแห่งนี้อาจสร้างขึ้นก่อน พ.ศ. ๑๖๐๐ ก็ได้ ทั้งนี้เพราะเหตุว่าได้ค้นพบแผ่นจารึกซึ่งใช้ตัว
 อักษรราชวาระหว่าง พ.ศ. ๑๕๐๐ - ๑๕๕๐ และเมื่อเร็ว ๆ นี้ กรมศิลปากรก็ขุดค้นเทวรูปพระโพธิสัตว์
 อวโลกิเตศวรศิลาซึ่งคนร้ายได้ลักลอบขโมยไปจากปราสาทแห่งนี้ได้ เป็นรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร
 ยืน ๔ กร ทรงถือ ดอกบัว ลูกประคำ สังข์ และหนังสือ อายุของเทวรูปองค์นี้คงตกอยู่ประมาณราว
 ระหว่าง พ.ศ. ๑๕๐๐ - ๑๖๕๐ (รูปที่ ๑๖)

๑๒. ปราสาทหินบ้านไพล อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ เป็นปราสาทอิฐ ๓ องค์ตั้งอยู่
 เรียงกัน มีคูล้อมรอบ

๑๓. ปราสาทหินบ้านพลวง อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ เป็นปราสาทองค์เดียวก่อด้วย
 แฉ่งและหินทราย ตั้งอยู่บนฐานแฉ่งรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า

๑๔. ปราสาทหินกำแพงใหญ่ อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ มีปราสาท ๓ องค์ก่อ
 ด้วยอิฐ แต่เสาและกรอบประตูทำด้วยหินทราย หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ด้านหน้าปราสาทมี
 วิหารคู่ก่อด้วยอิฐ แต่เสาและกรอบประตูทำด้วยหินทรายเช่นเดียวกัน หันหน้ามายังทิศตะวันตก ด้าน
 หลังปราสาท ๓ องค์ ยังมีปราสาทเดี่ยวอีกองค์หนึ่งก่อด้วยอิฐ สร้างอยู่หลังปราสาทองค์ด้านใต้ ทั้งหมดนี้
 มีระเบียงคดก่อด้วยหินทรายและแฉ่งล้อมรอบ มีประตูซุ้มอยู่ทั้ง ๔ ทิศ ทับหลังศิลาของปราสาทและ
 วิหาร ทั้งชั้นที่มีลายพันธุ์พฤกษาและแสดงภาพพระนารายณ์บรมทมิสินธุ์ ตลอดจนพระอิศวรและพระ
 อุมাত্রึงโคสุภราช (รูปที่ ๑๗, ๑๘) ก็คงอยู่ในสมัยนี้คือราวระหว่าง พ.ศ. ๑๖๐๐ - ๑๖๕๐ รวมทั้งพระ
 พุทธรูปนาคปรกที่ค้นพบด้วย มีข้อที่น่าสังเกตอยู่อย่างหนึ่งว่า ลายสลักบนเสาดัดกับผนังหน้าปราสาทองค์
 กลางนั้นมีลักษณะผิดแปลกไปไม่เหมือนปราสาทองค์อื่น ๆ ซึ่งอาจจะเป็นลักษณะโดยเฉพาะของช่างใน
 ท้องถิ่นก็ได้ ปราสาทหินแห่งนี้อาจจะใช้เวลาสร้างนานพอใช้ เพราะปรากฏมีจารึกสลักอยู่บนหลัง
 ประตูของประตูซุ้มด้านตะวันตก กล่าวถึงการจัดซื้อที่ดินใน พ.ศ. ๑๕๘๘

๑๕. ปราสาทหินกำแพงน้อย อำเภอเมืองศรีสะเกษ จังหวัดศรีสะเกษ มีปรากฏก่อด้วยแลง ๖ องค์ หันหน้าไปทางทิศตะวันออก และวิหารแลง ๑ หลังอยู่ก่อนไปทางด้านใต้ แต่หันหน้าไปทางทิศตะวันตก ทั้งหมดล้อมรอบด้วยกำแพงก่อด้วยแลง มีประตูล้อมรอบอยู่ทางทิศตะวันออก

๑๖. ปราสาทหินหนองกู่ อำเภอธวัชบุรี จังหวัดร้อยเอ็ด มีแผนผังคล้ายกับปราสาทหินกำแพงน้อย จังหวัดศรีสะเกษ

๑๗. ปราสาทหินกู่กาสิงห์ อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด มีปรากฏ ๓ องค์ตั้งอยู่บนฐานเดียวกันและมีฉนวนเชื่อมติดต่อกันโดยตลอด ด้านหน้าปรากฏองค์กลางมีมุขยื่นออกไปทางทิศตะวันออก มีวิหาร ๒ หลังก่อด้วยแลงและหินทราย อยู่ทางด้านริมกำแพงด้านเหนือและด้านใต้ วิหารนั้นหันหน้ามาทางทิศตะวันตก ทั้งหมดล้อมรอบด้วยกำแพงก่อด้วยแลงย่อมุม มีประตูล้อมรอบ ๔ ทิศ ก่อด้วยหินทรายสีแดง แต่เข้าออกได้เฉพาะทิศตะวันออกกับตะวันตกเท่านั้น ณ ปราสาทแห่งนี้ มีข้อสันนิษฐานว่ามีเกียรติมุขบนทับหลังนั้น มีพื้นยาวยื่นออกมาผิติดกับเกียรติมุขบนทับหลัง ณ ปราสาทแห่งนี้ อื่น ๆ (รูปที่ ๑๙)

๑๘. ปราสาททองกลาง อำเภอเดชอุดม จังหวัดอุบลราชธานี เป็นปราสาทอิฐ ๒ หลัง หลังหนึ่งมีทับหลังเป็นหน้าเกียรติมุขกำลังเคียงขบก่อนพวงมาลัย และมีพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณอยู่ข้างบน อายุคงอยู่ในราว พ.ศ. ๑๖๐๐ — ๑๖๕๐ นี้ อีกหลังหนึ่งมีทับหลังแสดงภาพซึ่งอาจเป็นพระศิวนาถราชอยู่ตรงกลาง มีบริวารอยู่ ๒ ข้างและมีลายก่อนพวงมาลัยออกจากข้างใต้ แต่ที่เสี้ยวของทับหลังมีลายอุบะปรากฏอยู่ ปราสาทองค์นี้จึงอาจจะเก่ากว่าองค์แรกเล็กน้อย เพราะทับหลังแบบหลังนี้อาจมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖

๑๙. ทับหลังซึ่งใช้เป็นด้านหลังของพระประธานศิลาในวิหารวัดพระแก้ว อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดชัยนาท มีรูปลักษณะอยู่ในระหว่าง พ.ศ. ๑๖๐๐ — ๑๖๕๐ แต่จะย้ายมาจากที่ใดหาทราบไม่

๒๐. ปราสาทสะลือกกอก อำเภอธวัชบุรี จังหวัดปราจีนบุรี เป็นปราสาทหินหลังเดียวทั้งภาพสลักบนทับหลังและหน้าบันถือว่าอยู่ในสมัยนี้

๒๑. ปราสาทเขาสระแจงตงรัก อำเภอธวัชบุรี จังหวัดปราจีนบุรี มีทับหลังคล้ายกับทับหลังที่ปราสาทกู่กาสิงห์มาก คือตรงกลางมีเกียรติมุขกำลังเคียงขบก่อนพวงมาลัย เกียรติมุขนี้มีพื้นแหลมยื่นออกมาเป็นขมวดหลายซี่ และแลบยื่นออกมาเป็นแผ่นสามเหลี่ยมใต้ก่อนพวงมาลัยนั้น

เหนือเคียวเกียรตมุขมีเทวดานั่งชันเข้าอยู่ภายในซุ้ม ที่เสี้ยวของทับหลังมีอุษะประดับอยู่ อุษะนี้มีลาย
ช่อดอกไม้อยู่ข้างบน ลายช่อดอกไม้มีก้านซึ่งมีขีด ๒ ซีกมาแบ่งออกเป็น ๓ ส่วน นับว่าอยู่ในระหว่าง
พ.ศ. ๑๖๐๐ — ๑๖๕๐ โดยแท้ (รูปที่ ๒๐)

ราว พ.ศ. ๑๖๕๐ — ๑๗๐๐

๑. ปราสาทหินศรีขรภูมิ อำเภอศรีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์ เป็นปราสาทก่อด้วยอิฐชัศ ๕ องค์
ตั้งอยู่บนฐานพื้นเดียวกันซึ่งก่อด้วยศิลาและแลง ปราสาทองค์ประธานขนาดใหญ่อยู่ระหว่างกลางปราสาท
บริวารขนาดย่อมอยู่ประจำ ๔ มุม สิ่งซึ่งอาจใช้กำหนดอายุของปราสาทแห่งนี้ได้ ก็คือ ภาพสลัก
เทพริดา ซึ่งสลักอยู่บนเสาประตูปราสาทองค์ประธาน เป็นแบบตอนต้นของศิลปะแบบนครวัด คือ ราว
พ.ศ. ๑๖๕๐ ดังจะเห็นได้ว่ายังคงนุ่งผ้าจีบมีชายผ้ารูป “หางปลา” ห้อยอยู่ข้างหน้าแต่ในขณะเดียวกัน
ก็มีชายผ้ายาวห้อยอยู่ในมือแล้ว (รูปที่ ๒๑) สำหรับทับหลังประตูปราสาทองค์ประธานก็มีลักษณะเป็น
แบบนครวัดเช่นเดียวกัน คือ เป็นแบบที่มีบุคคลเล็ก ๆ เข้ามาปอนอยู่เป็นจำนวนมาก น่าสังเกตว่า
ปราสาท ณ ปราสาทหินศรีขรภูมินี้ ถ้าสังเกตจากองค์ที่ยังอยู่ดี คือปราสาทองค์ตรงมุมตะวันตกเฉียงใต้
(รูปที่ ๒๒) จะเห็นว่าเครื่องบนหรือหลังคามีสลักษณะพิเศษโดยเฉพาะ ไม่เหมือนปราสาทขอม เหตุ
นั้นจึงอาจจัดเป็นปราสาทแบบหนึ่งในศิลปะลพบุรีได้อย่างแท้จริง

๒. ปราสาทปราสาทกู่ กิ่งอำเภอปราสาท จังหวัดศรีสะเกษ เป็นปราสาทอิฐ ๓ องค์ตั้งอยู่บน
ฐานเดียวกัน ด้านหน้ามีสระน้ำอยู่ ๑ สระ สังเกตจากศิลาจำหลักทับหลังประตูปราสาทองค์กลาง คง
อยู่ในราว พ.ศ. ๑๖๕๐ แต่ศิลาจำหลักทับหลังประตูปราสาททิศใต้และทิศเหนือนี้อยู่ในระหว่าง พ.ศ.
๑๖๕๐ — ๑๗๐๐ แล้ว ดังจะเห็นว่ามีการบุคนเล็ก ๆ เข้ามาปะปนอยู่เป็นจำนวนมาก (รูปที่ ๒๓)
เสาศิลาจำหลักริมกรอบประตูปราสาทองค์ทิศเหนือก็คงจะสร้างขึ้นในราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ด้วย
พ.ศ. ๑๖๕๐

๓. ปราสาทหินพิมาย อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา เป็นปราสาทขอมที่มีบริเวณ
กว้างใหญ่ที่สุดในประเทศไทย มีปราสาทองค์ใหญ่สร้างด้วยศิลาทรายตั้งอยู่ตรงกลางมีมุขหน้ายื่นออกไป
ทางทิศใต้ มีอาคารเรียกว่าหอพรหมณ์ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตก และปราสาทพรหมทัต ปราสาทหินแดง
ซึ่งสองหลังนี้สร้างเพิ่มเติมขึ้นในรัชกาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ในต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๔ ตั้งอยู่ทาง
ด้านหน้า ทั้งหมดนี้มีระเบียงคดทำด้วยศิลาทรายล้อมรอบและมีประตูซุ้มอยู่ทั้ง ๔ ทิศ แล้วจึงถึงลาน
ใหญ่ชั้นนอกซึ่งมีสระและอาคารที่เรียกกันว่าบรรณาลัยตั้งอยู่ ลานชั้นนอกนี้มีกำแพงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า
ล้อมรอบอีกชั้นหนึ่ง มีประตูซุ้มอยู่ ๔ ทิศ แต่ทิศใต้ซึ่งเป็นด้านหน้าสำคัญกว่าด้านอื่น เพราะมีสะพาน

นาคยื่นยาวออกไปข้างหน้า เสาศิลาจำหลักกรอบประติมากรรมองค์กลางทางด้านทิศใต้รวมทั้งทับหลังที่
สลักเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องยืนปางเสด็จลงจากดาวดึงส์หลายองค์ต่อกัน และค้นพบอยู่ในลานชั้น
นอกด้านทิศใต้ มีอายุอยู่ในระหว่าง พ.ศ. ๑๖๐๐ - ๑๖๕๐ แต่ทับหลังศิลาจำหลัก ๕ ชั้นของปรangk
องค์กลางก็อยู่ในสมัยนครวัดคือระหว่าง พ.ศ. ๑๖๕๐ - ๑๗๐๐ แล้ว ได้ค้นพบจารึกภาษาขอมกล่าวถึง
ศักราชตั้งแต่ พ.ศ. ๑๖๕๑ - ๑๖๕๕ บนกรอบประติมากรรมเบ็ญจกคด้านใต้ นอกจากนี้ยังได้ค้นพบศิลา
จารึกหักแผ่นหนึ่ง เป็นอักษรขอมภาษาสันสกฤตสมัย พ.ศ. ๑๕๗๗ กับ พ.ศ. ๑๕๘๘ ของพระเจ้า
สุริยวรมันที่ ๑ ณ ริมฐานปรangkองค์กลางมุมตะวันออกเฉียงใต้ด้วย แต่อาจนำมาจากที่อื่นก็ได้

ได้กล่าวมาแล้วว่าปรangkองค์กลางที่ปราสาทหินพิมายนี้มีทับหลังคาหรือเครื่องบน เป็นรูปพุ่ม
(รูปที่ ๒๔) ซึ่งอาจเป็นต้นเค้าของบรรดาปรangkในประเทศไทย และคงเป็นต้นแบบของหลังคารูป
พุ่ม ๗ ปราสาทนครวัด ในประเทศกัมพูชาด้วย นอกจากนี้ ๗ ปราสาทหินพิมาย ยังมีลายจำหลัก
ที่มีใช้แบบขอมอันแท้จริง อันอาจจัดเป็นแบบลพบุรีได้อีกด้วย

๔. ศาลดาผาแดง อำเภอเมืองเก่า จังหวัดสุโขทัย ศาสตราจารย์ บัวเชอเลีย่ กล่าวว่ามี
ลักษณะเป็นสถาปัตยกรรมสมัยนครวัด คือ สมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ อย่างแท้จริง (รูปที่ ๒๕)
ภายในยังค้นพบประติมากรรมศิลา ๕ รูปที่แสดงถึงอิทธิพลของศิลปะขอมแบบนครวัดด้วย

ราว พ.ศ. ๑๗๐๐ - ๑๗๕๐

สมัยนี้ตรงกับรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ แห่งประเทศกัมพูชา และมีสถาปัตยกรรม
ในศิลปะลพบุรีในประเทศไทยดังต่อไปนี้ คือ

๑. โบสถ์มหาทับหลังกำแพง จำหลักเป็นพระพุทธรูปปางสมาธิหลายองค์ประทับนั่งอยู่ภายใน
เรือนแก้ว เดิมอยู่ที่เนินโคกพระ อำเภอปทุมธานี จังหวัดนครราชสีมา มีลักษณะใกล้เคียงกับศิลปะ
ขอมแบบบาเยนมาก (รูปที่ ๒๖)

๒. ปราสาทหินโคกปราสาทหรือปราสาทบ้านโคกแก้ว อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ มี
ปรangkองค์ด้วยแลงองค์เดียว หันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีกำแพงองค์ด้วยแลงล้อมรอบและมีประตู
ซุ้มก่อด้วยหินทรายอยู่ทางทิศตะวันออก โบราณวัตถุที่ขุดค้นพบมีลักษณะอยู่ในระหว่าง พ.ศ. ๑๗๐๐
- ๑๗๕๐ รวมทั้งแผ่นสัมฤทธิ์ซึ่งอาจเป็นฐานคันฉ่อง มีจารึกกล่าวถึง พ.ศ. ๑๗๓๖ และกล่าวด้วย
ว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ (พระบาทสมเด็จพระ อดุลย ศรีชัยวรมเทวะ) ได้พระราชทานของสิ่งนี้ไว้ ณ โรงแ

พญาบาล (พระอโรคยศาล) ๗ วิเรนทรปุระ ฉะนั้น ปราสาทหินโคกปราสาทแห่งนี้จึงเป็นศาสนสถานประจำโรงพยาบาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ๗ วิเรนทรปุระก็ได้ ในจารึกปราสาทตาพรหมกล่าวว่าพระองค์ได้ทรงสร้างโรงพยาบาลขึ้น ๑๐๒ แห่ง ตลอดไปทั่วพระราชอาณาจักร

(๓๖) ปราสาทหินตาเมือง อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ เป็นปราสาทองค์เดียวก่อด้วยแลง ทำเป็นปรางค์ มีมุขหน้ายื่นยาวไปทางทิศเหนือ ได้ค้นพบแผ่นศิลาจำหลักเป็นพระพุทธรูปปางสมาธิเรือนแก้วนั่งเรียงติดกัน ๒-๓ ชั้นแบบเดียวกับที่เนินโคกพระ เหตุนี้ปราสาทหินแห่งนี้จึงอาจเป็นที่พักคนเดินทาง (ธรรมศาลา) ในจำนวน ๑๒๑ แห่ง ที่พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทรงสร้างขึ้นก็ได้ ได้ค้นพบศิลาจารึกกล่าวถึง พ.ศ. ๑๗๒๙ ด้วย

(๓๗) พระปรางค์สามยอด อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี สืบเนื่องจากรูปร่างของปราสาทและเสาอิงประตูซึ่งไม่มีการรักษาลำดับของวงแหวนและไม่มีลายใบไม้ ว่าอยู่ในศิลปะขอมสมัยบายนของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ คงสร้างขึ้นในพุทธศาสนาลัทธิมหายาน องค์กลางประดิษฐานพระพุทธรูปนาคปรก องค์ขวาประดิษฐานรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร องค์ซ้ายประดิษฐานรูปนางปรัชญา-ปารมิตาหรือนางปัญญาบารมี ศาสตราจารย์ บัวเชลีย์ กล่าวไว้ว่า "การที่ปรางค์ทั้งสามองค์มีฉนวนเดินติดต่อกันนี้ เป็นลักษณะของสถาปัตยกรรมสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ แห่งประเทศกัมพูชา อย่างไรก็ตาม เราจะเห็นว่าลักษณะเช่นนี้ได้มีมาแล้วที่ปราสาทกูกาสิงห์ อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งคงสร้างขึ้นในระหว่าง พ.ศ. ๑๖๐๐-๑๖๕๐

(๓๘) พระปรางค์เมืองสิงห์ กิ่งอำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี มีปรางค์องค์เดียวก่อด้วยแลงตั้งอยู่ตรงกลาง มีมุขยื่นออกไปทางด้านหน้าคือด้านตะวันออก และมีระเบียงคดก่อด้วยแลงล้อมรอบ มีประตูซุ้มอยู่ทั้งสี่ทิศ ทั้งหมดนี้มีกำแพงดินซึ่งมีเศษอิฐปูนอยู่บ้างล้อมรอบนอกอีกชั้นหนึ่ง ได้ค้นพบซากประติมากรรมในศิลปะขอมแบบบายนวางตั้งอยู่หน้าปราสาทด้วย (รูปที่ ๒๗)

(๓๙) พระปรางค์วัดกำแพงแลง อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบุรี มีปราสาท ๓ องค์ ก่อด้วยแลง หันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีประตูซุ้มอยู่ทางด้านหน้า แต่การก่อสร้างทั้งหมดยังไม่แล้วเสร็จ ที่ประตูซุมนั้นก่อหน้าต่างเป็นรูปที่บรีกหนึ่งลูกทรงครึ่งหนึ่ง แบบศิลปะบายนสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ อย่างแท้จริง

(๔๐) กำแพงวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดราชบุรี ก่อด้วยศิลาทรายสีแดง ทับหลังกำแพงสลักเป็นพระพุทธรูปปางสมาธิอยู่ในซุ้มเรือนแก้วหลายองค์ติดต่อกัน เช่นเดียวกับที่ค้นพบ ณ เนิน

โคกพระ อำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา และปราสาทหินตาเมือน อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์

๙. พระปรางค์วัดพระพายหลวง อำเภอเมืองเก่า จังหวัดสุโขทัย เป็นปรางค์ ๓ องค์ ก่อด้วยแลง หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ยังคงอยู่ดีเฉพาะองค์ทางด้านทิศเหนือ ทั้งเครื่องบนของพระปรางค์ หน้าบัน และภาพปูนปั้น แสดงให้เห็นว่าสร้างขึ้นในสมัยนี้ (รูปที่ ๒๔) ได้ค้นพบพระพุทธรูปศิลาปางสมาธิขนาดใหญ่ในศิลปขอมแบบบายนด้วย

๑๐. พระปรางค์วัดศรีสวาย ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย เป็นปรางค์ ๓ องค์หันหน้าไปทางด้านใต้ เดิมอาจสร้างเป็นเทวสถาน แต่มาแปลงเป็นวัดในพระพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัย

๑๑. ปราสาทเขาโล้น อำเภอรัษฎาประเทศ จังหวัดปราจีนบุรี เป็นปราสาทหลังเตี้ยก่อด้วยอิฐ ทับหลังสลักเป็นรูปเกี้ยวคีมุขอยู่ตรงกลาง มีริมฝีปากกลางและแลบลิ้นออกมาเป็นแผ่นสามเหลี่ยม มีเทวตาประทับนั่งชั้นเข้าอยู่ข้างบน อย่างไรก็ดี ท่อนพวงมาลัยนั้นมิได้ออกจากปากเกี้ยวคีมุขแต่อยู่ใต้ลิ้น และท่อนปลายของพวงมาลัยก็ขมวดเป็นวงโค้งสลักกันเพียงข้างละ ๒ วงเท่านั้น เหตุนี้จึงอาจอยู่ในระหว่าง พ.ศ. ๑๗๐๐—๑๗๕๐ แทนที่จะอยู่ระหว่าง พ.ศ. ๑๖๐๐—๑๖๕๐ อย่างไรก็ดีเสาดิ่งประตูและกรอบประตูหินทรายก็ดูจะเก่ากว่าระยะนี้ อายุของปราสาทอิฐแห่งนี้จึงยังไม่แน่นอนนัก มีจารึกสลักอยู่บนกรอบประตูด้านใต้และด้านเหนือบ่งถึง พ.ศ. ๑๕๕๙ แต่เสาดิ่งประตูและกรอบประตูหินทรายเหล่านี้อาจจะนำมาจากปราสาทแห่งอื่นที่เก่ากว่านี้ก็ได้ (รูปที่ ๒๕)

๑๒. ซากโบราณสถานหมายเลขที่ ๑๑ ในเมืองศรีมโหสถหรือเมืองพระรถ อำเภอศรีมหาโพธิ์ จังหวัดปราจีนบุรี แม้จะชำรุดจนไม่อาจทราบถึงรูปร่างดั้งเดิมของปราสาทได้ แต่ก็ได้ค้นพบวัตถุสัมฤทธิ์ในศิลปสมัยลพบุรีหลายชิ้น เป็นต้นว่า เครื่องประกอบราชรถเป็นรูปนาค ที่สำคัญก็คือฐานคันฉ่องมีจารึกกล่าวว่า พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ได้พระราชทานสิ่งของเหล่านี้แก่โรงพยาบาลอันประเสริฐ ณ ศรีวัดสपुरใน พ.ศ. ๑๗๓๖ อันอาจทำให้สันนิษฐานได้ว่าเมืองศรีมโหสถหรือเมืองพระรถ ในระหว่าง พ.ศ. ๑๗๐๐—๑๗๕๐ นี้อาจมีนามว่าเมืองศรีวัดสะ นอกจากนี้ยังมีจารึกบนขอบเชิงเทียนสัมฤทธิ์กล่าวว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ได้พระราชทานไทยธรรมแด่โรงพยาบาลอันประเสริฐ ณ ตำบลสังโฆท ใน พ.ศ. ๑๗๓๖ และจารึกบนขันอีก ๒ ใบกล่าวว่า เป็นสิ่งของที่พระกมรเตงอัญศรีวิเรนทรราชบิดรมรดถวายแด่กมรเตงชคต ศรีวิเรศวร ณ ตำบลสังโฆท ใน พ.ศ. ๑๗๓๐ ด้วย

1321
18575
ค. 7

พุทธศตวรรษที่ ๑๘-๑๙

๑. เขาภูพระ อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ มีพระพุทธรูปที่แสดงเกล้าว่าสืบต่อลงมา จากศิลปะแบบบายอนของขอม เหตุนี้อายุจึงอาจอยู่ในสมัยนี้ (รูปที่ ๓๐)

๒. พระปรารภองค์ใหญ่ในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี ศาสตรา-
จารย์ บัวเชลียะ สันนิษฐานว่าคงสร้างขึ้นในราว พ.ศ. ๑๘๐๐ และคงเป็นต้นเค้าของบรรดาพระ
ปรารภทั้งหลายในสมัยต่อมาในประเทศไทย อาจจัดพระปรารภองค์นี้ไว้ในตอนต้นของสมัยอยุธยาตอนใต้
กระมัง (รูปที่ ๓๑) อย่างไรก็ดี บนด้านใต้ของमुखพระปรารภองค์นี้ มีทับหลังศิลาแลงบนปูน
ประกอบบ่ออยู่ชั้นหนึ่ง ลักษณะลวดลายอยู่ในระหว่าง พ.ศ. ๑๖๐๐-๑๖๕๐ แต่อาจนำมาจากที่อื่นก็
ได้ สำหรับพระพุทธรูปปูนปั้นบนหน้าบันนั้น คงสร้างขึ้นระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๘-๑๙ นี้

ข้าพเจ้าจำต้องกล่าวไว้ด้วยว่า ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้หาได้หมายความว่าสถาปัตยกรรมในศิลปะ
สมัยลพบุรีในประเทศไทยมีแต่เพียงเท่านั้นไม่ ความจริงมีมากกว่านี้อีกมากที่ข้าพเจ้ายกมากล่าวก็เฉพาะ
เป็นตัวอย่างที่รู้จักกันดี และที่ข้าพเจ้าได้ไปเห็นมาด้วยตนเอง หรือพิจารณาจากภาพถ่ายเท่านั้น
กำหนดอายุเวลาของสถาปัตยกรรมที่กล่าวมาข้างต้นก็อาจเปลี่ยนแปลงไปได้อีกบ้าง แต่คงไม่มากนัก
ข้าพเจ้าหวังว่าต่อไปคงจะมีผู้สอบสวนเรื่องนี้ให้ต้องแน่แน่นอนยิ่งกว่าข้าพเจ้าได้กล่าวมาแล้วขึ้นไปอีก

๒. ประติมากรรมศิลาและสัมฤทธิ์

สำหรับประติมากรรมศิลาและสัมฤทธิ์ในศิลปะสมัยลพบุรีนั้น ส่วนใหญ่มีอายุตั้งแต่พุทธ-
ศตวรรษที่ ๑๗ ลงมาเช่นเดียวกัน แต่ที่เก่ากว่านั้นก็ยังมีบ้าง ดังจะขอบรรยายต่อไปนี้

ราว พ.ศ. ๑๑๕๐-๑๒๐๐

ที่สำคัญ ก็คือ ประติมากรรมศิลารูปพระอุมาในพิพิธภัณฑ์วังสวนผักกาดของ ม.ร.ว. พันธุ์ทิพย์
บริพัตร สูง ๑.๑๐ เมตร ค้นพบที่อำเภอธวัชบุรี จังหวัดปราจีนบุรี ใกล้เขตแดนประเทศ
กัมพูชา คงเหลือแต่องค์ แต่ยังคงมีความสวยงามมากตามแบบสุนทรียภาพของอินเดีย ไม่สวมเสื้อ
นุ่งผ้ามีชายห้อยอยู่ข้างหน้า แลเห็นชายพกหรือหัวเข็มขัดเป็นวงรูปไข่ขนาดเล็กอยู่คานหน้าลำตัว
และจากชายพกนั้นก็มีขีดเป็นรอยผ้ากระจายออกมาโดยรอบ ผ้านุ่งบางแนบเนื้อแลเห็นขงมีได้อย่าง
ชัดเจน (รูปที่ ๓๒) ที่รู้ว่าเป็นพระอุมาเพราะมี ๔ กร แม้ว่ากรจะหักหายไปหมดแล้วก็ยังคง
เห็นได้ที่พระอังสา

ประติมากรรมสัมฤทธิ์ในสมัยนี้มักเป็นรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร หรือพระศรีอริยเมตไตรยโพธิสัตว์ ถ้าเป็นองค์แรกก็จะมีพระขยานิพุทธอมิตาปะปางสมาธิเป็นสัญลักษณ์อยู่เหนือพระเศวต ถ้าเป็นองค์หลังก็จะเป็นรูปพระเจดีย์ พระเศวตมักทำเป็นรอยหวีจากพระนลาฏขึ้นไปยังพระเศียร แล้วจึงเกล้าเป็นมวยรูปทรงกระบอกอยู่ข้างบนอีกชั้นหนึ่ง มวยนี้ทำเกศาซ้อนกันเป็นวงห้อยจากข้างบนลงมาข้างล่าง ผ้าทรงมักเป็นผ้าสั้น ๆ พันอยู่เหนือพระขาน มีชายผ้าอยู่ข้าง ๆ ชายผ้านี้ บางครั้งก็สอดอยู่ใต้สายรัดองค์ที่ทำด้วยผ้า บางครั้งพระหัตถ์ก็ถือหมอนำมณฑหรือดอกบัว นำเสียดายว่าเมื่อเร็วนี้ ๆ มีผู้ค้นพบประติมากรรมสัมฤทธิ์ดังกล่าวหลายองค์ที่อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ แต่ก็ได้ตกเข้ามาอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเลยจนองค์เดียว ส่วนใหญ่ตกไปเป็นของพิพิธภัณฑสถานบุคคล (รูปที่ ๓๓) หรือถูกลักลอบนำออกไปนอกประเทศจนหมดสิ้น

ในสมัยนี้ได้ค้นพบประติมากรรมสัมฤทธิ์ที่สำคัญอีกองค์หนึ่ง คือ รูปพระศรีอริยเมตไตรยโพธิสัตว์ ณ บ้านโตนด อำเภอโนนสูง จังหวัดนครราชสีมา ไม่ได้ค้นพบเต็มทั้งองค์ คงค้นพบแต่เฉพาะพระเศียร พระหัตถ์ และพระบาท พระเศียรสูง ๖๖ ซม. ไว้พระเศวตตั้งที่เกล้ามาแล้ว คือ หวีเป็นเส้นขึ้นไปข้างบน และมีมวยรูปทรงกระบอกอยู่เหนือพระเศียร มวยนี้ทำพระเศวตเป็นวงโค้งซ้อนตกลงมาเป็นชั้น ๆ (รูปที่ ๓๔)

รวม พ.ศ. ๑๕๐๐-๑๕๕๐

ความจริงประติมากรรมสมัยลพบุรีตั้งแต่ราว พ.ศ. ๑๓๕๐ ลงไปจนถึง พ.ศ. ๑๖๐๐ นั้นมีอยู่น้อย ที่มีอยู่บ้างก็มักเป็นประติมากรรมขอมที่พบกระจัดกระจายอยู่ภายในประเทศไทย ณ ที่นี้มีเศียรศิลาพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรอยู่เศียรหนึ่ง อันอาจจัดอยู่ได้ระหว่าง พ.ศ. ๑๕๐๐-๑๕๕๐ และมีลักษณะดังต่อไปนี้ คือ พระพักตร์เป็นรูปสี่เหลี่ยม มีพระเนตรที่ ๓ อยู่กลางพระนลาฏ พระขนงเป็นเส้นตรง พระเนตรสลักเป็นขอบ ๒ ชั้นอยู่โดยรอบ พระโอษฐ์อมยิ้มเล็กน้อย มีพระมัสสุและพระทาศิกะ (เครา) ทำเป็นรอยปรากฏอยู่ รัศเกล้าแบ่งออกเป็นแนว ๕ แนวและประกอบด้วยลายดังต่อไปนี้จากบนลงล่าง คือ ลายใบไม้สลักกับพวงอุบะที่ตั้งตรงขึ้น ลายเม็ดประคำ ลายประจายาม (แม่ลาย) ลายเม็ดประคำ และลายกลีบบัว ต่อจากนั้นจึงถึงขอบล่างของรัศเกล้า ส่วนมวยพระเศวตข้างบนนั้นมีส่วนบนผายออก ประกอบด้วยเส้นพระเศวตที่ดักเป็นแนวขวาง และมีพระอมิตาปะปางสมาธิอยู่ด้านหน้า (รูปที่ ๓๕) นอกจากนี้ ก็มีรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรศิลาอื่น ๔ กร ซึ่งได้มาจากปราสาทหินตาเมือนธม อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ดังกล่าวมาแล้ว (รูปที่ ๑๖) แต่เทวรูปองค์หลังนี้ก็อาจสลักขึ้นระหว่าง พ.ศ. ๑๕๐๐-๑๖๕๐

ประติมากรรมศิลา สมัยนี้มีประติมากรรมศิลาซึ่งค้นพบค่อนข้างเป็นจำนวนมากพอใช้ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย มักมีขนาดเล็ก แต่ก็ดูค่อนข้างฝังผาย ทั้งนี้เพราะมีบาใหญ่เอาเล็ก แม้ว่าศิระระอาจจะค่อนข้างใหญ่ขึ้นบ้าง ภาพสตรีอาจยืนเอียงตะโพกเล็กน้อย มีลักษณะใบหน้าอ่อนหวาน คางมักมีรอยมาแบ่งออกเป็น ๒ ส่วน หนวดและเคราสำหรับบุรุษก็มักมีแต่เพียงรอยรูปปีกกาแสดงอยู่แทน นัยน์ตานั้นอาจสลักเป็นรอยบาง ๆ บนผิวนิลาหรือเจาะลึกลงไป ผ้านุ่งยังคงเป็นริ้วอยู่เสมอ ผ้าโจงกระเบนสำหรับบุรุษสั้นขึ้น ขอบด้านล่างของผ้าโจงกระเบนเฉียงขึ้นบนโคนขา ส่วนขอบด้านบนนั้นเฉียงขึ้นทางด้านข้างของบันเอวและเปิดทิ้งหน้าท้องให้ว่างไว้ ผ้าโจงกระเบนแบบนี้ประกอบด้วยชายพกชายเดี่ยวหรือ ๒ ชาย มีชายผ้าห้อยอยู่บนหน้าขาทางด้านซ้าย และมีเข็มขัดเส้นเดียวคาดอยู่ ชายกระเบนด้านหลังมักจะแผ่ออกไปเป็นรูป "ผีเสื้อ" (รูปที่ ๓๖) สำหรับผ้านุ่งสตรี ขอบก็เว้าลงมากที่บันเอวเช่นเดียวกับผ้าโจงกระเบนของบุรุษ ผ้านุ่งสตรีนี้เป็นริ้วเช่นเดียวกัน และชายผ้าข้างหน้าก็จะคงอยู่เสมอ เป็นรอยพับและปลายแผ่ออกเป็นรูป "หางปลา" ชายพกในชั้นต้นมีขนาดเล็ก (รูปที่ ๓๗) แต่ในระยะหลังก็จะยาวออกไปมาก แสดงถึงศิลปะระหว่าง พ.ศ. ๑๖๕๐ - ๑๗๐๐ (รูปที่ ๒๑) เข็มขัดในชั้นแรกทำเป็นแผ่นเรียบ ๆ มีหัวทำเป็นชายผูกอยู่ ต่อจากนั้นจึงมีลายสลักเข้ามาประกอบและลงท้ายก็มีอุบะเล็ก ๆ ห้อยประดับ (รูปที่ ๓๗) อาจจัดได้ว่าประติมากรรมศิลาสมัยนี้มีแต่เพียงเข็มขัดนี้เท่านั้นเป็นอารมณ์เครื่องประดับ ผมมักเกล้าเป็นเส้นดัดแนวตั้ง โดยไม่มีรัดเกล้ามางกุฎเข้ามาประกอบ และผมดักนี้จจะรวบเข้าเป็นมวย (ชฎามงกุฎ) เล็ก ๆ อยู่เหนือศีรษะ โดยมีพวงประคำเล็ก ๆ รั้อยู่ที่โคน (รูปที่ ๓๘)

ในภาพสลักนูนต่ำหรือประติมากรรมลอยตัวราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๗ คือ ตอนปลายของสมัยนี้ ขอบผ้าโจงกระเบนของบุรุษจะพับออกมาทางด้านล่างเหนือตะโพกข้างหนึ่ง ลักษณะการเปลี่ยนแปลงเช่นนี้เกิดขึ้นในระยะเดียวกันกับการเปลี่ยนแปลงของชายผ้านุ่งด้านหน้าของสตรี พร้อมทั้งมีรัดเกล้ามางกุฎซึ่งมีมงกุฎข้างบนเป็นรูปกรวย (รูปที่ ๓๘) หรือมวยผมเหนือศีรษะที่บานออกประกอบด้วยผมดักเป็นเส้นตั้ง สำหรับรูปเทพธิดาที่สลักอยู่บนผนังปราสาทระหว่างเสาในระยะนี้ก็จะเริ่มสวมมงกุฎแบบแปลก (รูปที่ ๒๑) ลักษณะเช่นนี้จะเปลี่ยนแปลงยิ่งขึ้นไปอีกในระหว่าง พ.ศ. ๑๖๕๐ - ๑๗๐๐

พระพุทธรูปศิลาและสัมฤทธิ์ พระพุทธรูปในสมัยนี้มักเป็นพระพุทธรูปปางนาคปรกทั้งสี่ และอาจกำหนดอายุได้จากลักษณะพระพักตร์ คือ พระเนตรสลักลึกลงไป พระมัสสุและพระ-

ทาคิยะ (เครา) สลักเป็นรูปบี๊กา บางครั้งพระองค์ก็สลักคล้ายกับว่าไม่ได้ครองจีวร และแผ่นเบื้องหลังของจีวรที่อยู่ระหว่างพระกรซ้ายและพระองค์ก็มักหายไป ขอบจีวรบนข้อพระหัตถ์ก็หายไปด้วย สบงแสดงโดยขอบนูนที่ปรากฏอยู่บนนั้นพระองค์และโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ข้อพระบาท มักมีขอบชาย สบงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าปรากฏอยู่เหนือรัดพระคคด้านหน้าขึ้นมาเล็กน้อย (มิดกับศิลปขอม) พระเกศาทำเป็นชมวดเล็ก ๆ นูนแต่เพียงเล็กน้อยเรียงกันเป็นรูปสี่เหลี่ยมติดต่อกันไป มักมีโรพระศกประกอบอยู่ด้วยเสมอ หรือบางครั้งชมวดพระเกศานี้ก็มีพระเกศาที่ถักเป็นแนวตั้งเข้ามาแทนที่ พระเกตุมาลา รูปกรวยตั้งอยู่เหนือพระเกศา และบางครั้งก็อาจมีมงกุฎสวมอยู่บนพระเกตุมาลานั้น ลักษณะหลังนี้เป็นลักษณะพิเศษและอาจเป็นต้นเค้าของบรรดาพระพุทธรูปทรงเครื่องในสมัยต่อมา พระยานาคมี ๗ เศียรเสมอ ไม่สวมมงกุฎ และเศียร ๖ เศียรจะหันมองมายังเศียรกลาง ชนดนาศแบ่งเป็น ๓ ชั้น แทนที่จะเป็น ๒ ชั้นอย่างแต่ก่อน (รูปที่ ๔๐) พระพุทธรูปยืนในสมัยนี้ซึ่งมีน้อยแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศิลปทวารวดีอย่างชัดเจน คือ มักห่มคลุมและแสดงปางทรงสั่งสอน (วิตรรกะ) หรือประทานอภัยทั้งสองพระหัตถ์

ประติมากรรมลัทธิพุทธ ประติมากรรมลัทธิพุทธในระยนี้มียุ่่น้อย แต่ก็ยังคงพอมืออยู่บ้าง ส่วนใหญ่สวมเครื่องแต่งกายเช่นเดียวกับประติมากรรมศิลปะดั่งที่กล่าวมาแล้ว (รูปที่ ๔๑)

ราว พ.ศ. ๑๖๕๐ - ๑๗๐๐

ประติมากรรมศิลปะ ในสมัยนี้ประติมากรรมศิลปะลอลยตัวมีความแข็งแรงกระด้างยิ่งขึ้น ส่วนใหญ่มักมีขนาดเล็ก ประติมากรรมเหล่านี้ยื่นหันหน้าตรง มีลักษณะค่อนข้างหนา ซากสลักไม่สวยงาม มีเส้นตรงทำเป็นคล้ายกระดูกน่องยาวลงมาจากหัวเข้า เท่าที่สลักไม่ได้สัดส่วน ใบหน้าสี่เหลี่ยม มีคิ้วที่เป็นเส้นตรงคม แต่หนวดและเคราไม่ใคร่มี ลักษณะผ้าโจงกระเบนสำหรับบุรุษมีลักษณะแปลกกว่าแต่ก่อน คือ บางครั้งก็มีชายผ้าพับย่นออกมาหน้าท้อง บางครั้งก็ไม่มี บางครั้งก็มีชายผ้าซึ่งมักแผ่ออกจากบั้นเอดด้านขวาลงมายังตะโพกด้านซ้าย มีชายผ้า ๒ ชั้นห้อยอยู่ข้างหน้าในลักษณะค่อนข้างแข็งแรงกระด้าง ชั้นล่างเป็นชั้นที่ยาวที่สุดและมักลงมาอยู่ในระดับเดียวกับขอบล่างของผ้านุ่ง ชายผ้านุ่งข้างหน้าเช่นนี้จักจะแปรเปลี่ยนเป็นรูปชายไหวชายแครงยิ่งขึ้นทุกที ชายกระเบนข้างหลังก็มีลักษณะเปลี่ยนแปลงไปด้วย คือ เลียนแบบชายผ้าข้างหน้านั้นเอง (รูปที่ ๔๒)

สำหรับผ้านุ่งของสตรีก็มีชายผ้าพับย่นออกมาหน้าท้อง ซึ่งเกือบจะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ชายผ้าข้างหน้ามักมีชายอีกชั้นหนึ่งมาบังอยู่ ชายชั้นที่บังนี้บางครั้งก็มีลวดลายเครื่องประดับอย่างมาก และมีการคล้ายชายผ้ารูป "หางปลา" แบบใน พ.ศ. ๑๖๐๐ - ๑๗๐๐ (รูปที่ ๔๓)

ในสมัยนี้ประติมากรรมศิลามีเครื่องอาวุธสลักตกแต่งอย่างมากมาย เป็นต้นว่า สร้อยคอซึ่งมี
อุบะเล็ก ๆ ห้อยประกอบ กำไลต้นแขน กำไลมือ กำไลเท้า ต้มหู และเข็มขัดที่มีอุบะห้อยประกอบ
รัดเกล้ามังกุฎกลายเป็นมงกุฎอย่างแท้จริง เพราะเหตุว่าเล็กสลักรอยเชือกที่ผูกเกล้าอยู่ทางด้านหลัง
ประติมากรรมแทบทุกรูปในสมัยนี้จะสวมรัดเกล้ามังกุฎแบบนี้ มงกุฎที่อยู่บนศีรษะจะเป็นรูปกรวย
และมีลายสลักประกอบอย่างง่าย ๆ หรือมีฉนั้นก็จะแบนผอมยวบที่บานออกข้างบน ประกอบด้วยเส้น
ผมถักขึ้นไปเป็นเส้นตรง รัดเกล้ามังกุฎบางครั้งก็มีลักษณะเป็นแบบลพบุรีอย่างแท้จริง คือ มีแนว
ลายเพิ่มขึ้นมาตรงกลาง *ไม่เหมือนกับรัดเกล้าในศิลปะขอมเลย (รูปที่ ๔๔)*

ได้ค้นพบประติมากรรมศิลาลอยตัว ๕ รูปเป็นเทวดาทั้งหญิงและชาย ที่ศาลาตามาแดง เมือง
สุโขทัยเก่า จังหวัดสุโขทัย นุ่งผ้าแบบเดียวกับเทพธิดาที่สลักอยู่บนผนังปราสาทนครวัดในประเทศ
กัมพูชา ลักษณะดังกล่าวเป็นสิ่งแปลกประหลาดมาก เพราะไม่เคยค้นพบประติมากรรมลอยตัว
นุ่งผ้าเช่นนี้เลยในประเทศกัมพูชา เครื่องอาวุธที่สลักก็อยู่ในระหว่าง พ.ศ. ๑๖๕๐—๑๗๐๐ นี้
(รูปที่ ๔๕)

พระพุทธรูปศิลาและสัมฤทธิ์ พระพุทธรูปทรงเครื่องมีมากที่สุดในระยะนี้ มีทั้ง
พระพุทธรูปนาคปรกและพระพุทธรูปยืน พระพุทธรูปทรงเครื่องเหล่านี้ปรากฏมีตั้งแต่ต้นสมัย ณ
ปราสาทหินพิมายซึ่งอายุมีอยู่ตั้งแต่ราว พ.ศ. ๑๖๕๐ ดังจะเห็นได้จากภาพสลักบนทับหลังด้านใต้และ
ด้านตะวันตกของปราสาทองค์กลาง ณ ปราสาทหินพิมายนี้ ปรากฏว่ามีลักษณะใหม่ ๆ หลายประการ
สำหรับพระพุทธรูปในศิลปะแบบลพบุรีระยะนี้ เป็นต้นว่า พระพุทธรูปปางมารวิชัย บนทับหลังของ
มุขด้านใต้แห่งปราสาทองค์กลาง (รูปที่ ๔๖) (ในศิลปะขอม มักเป็นพระพุทธรูปปางสมาธิทั้งสิ้น)
นอกจากนี้ยังค้นพบทับหลังจำหลักพระพุทธรูปครองจีวรแบบแปลก ๆ อีก บางครั้งคล้ายกับว่ามีผ้าห่มที่
พาดเฉียงอยู่เหนือพระอุระ (รูปที่ ๔๗) บางครั้งก็มีขอบจีวรเหมือนแขนเสื้อสั้นอยู่เหนือพระพาหาซ้าย
(รูปที่ ๔๘) บนทับหลัง ณ ลานชั้นนอกทางด้านใต้ตั้งที่กล่าวมาแล้วในตอนสถาปัตยกรรม ยังจำหลัก
เป็นพระพุทธรูปยืนหลายองค์แสดงปางเสด็จลงจากดาวดึงส์ (วิตรรกะทั้งสองพระหัตถ์) อีก พระพุทธรูป
เหล่านี้ครองจีวรห่มคลุมจีบเป็นริ้วทางด้านใน สบงเองก็เหมือนกับผ้าถุงสตรีใน พ.ศ. ๑๖๐๐—๑๖๕๐
คือเป็นริ้วมีชายผ้ารูป “หางปลา” และมีเข็มขัดผูกเป็นห่วงอยู่ทางด้านหน้า ตลอดจนมีอุบะเล็ก ๆ
ห้อยประกอบ (รูปที่ ๔๙) จีวรและสบงของพระพุทธรูปแบบหลังนี้ แม้ว่าจะไม่เป็นที่นิยมกันมาก
แต่ก็คงมีอยู่ต่อไปจนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๘—๑๙

พระพุทธรูปศิลาที่มีมากที่สุด ในสมัยนี้ก็คือพระพุทธรูปทรงเครื่องนาคปรก เครื่องอาภรณ์ ประกอบด้วยรัดเกล้ามงกุฎซึ่งมีมงกุฎเป็นรูปกรวยสูง และพระเกศาด้านหลังเป็นเส้นที่ถักขึ้นไปเป็นแนวตรง แต่สร้อยพระศอซึ่งมีอุบะประกอบ รวมทั้งพาทูรัต ทองกร และทองพระบาทตลอดจนกุดตาล นั้นอาจมีหรือไม่มีก็ได้ รัดเกล้ามงกุฎของพระพุทธรูปทรงเครื่องแบบลพบุรีในระยะนี้แตกต่างไปจากรัดเกล้ามงกุฎของพระพุทธรูปทรงเครื่องในศิลปะขอมแบบนครวัดในประเทศกัมพูชาบ้างเล็กน้อย และอาจเป็นต้นเค้าของรัดเกล้ามงกุฎของพระพุทธรูปทรงเครื่องในศิลปะขอมแบบบายนในสมัยต่อมา องค์พระพุทธรูปปรากฏคล้ายกับว่าไม่มีอะไรปกคลุม และบางครั้งก็ไม่มีอะไรแสดงถึงจีวรเลย สำหรับสภานี้ทำเป็นขอบนูนขึ้นมาที่บันพระองค์ ซึ่งบางครั้งก็ทำเป็นรัดประคตคาดอยู่ สำหรับพระพุทธรูปทรงเครื่องเหล่านี้ พระมัสสุก็ปรากฏมีอยู่เฉพาะบนบางรูปเท่านั้น และพระเนตรก็มักจะเปิดอยู่เสมอ (รูปที่ ๕๐)

พระพุทธรูปทรงเครื่องสัมฤทธิ์ประทับยืนในสมัยนี้อาจแสดงทั้งปางประทานอภัย หรือ วิตรรกะทั้งสองพระหัตถ์ ตามแบบทวารวดี ในระยะนี้เครื่องอาภรณ์ ประกอบด้วยสายรัดองค์ที่ทำเป็นลวดลายซึ่งมักมีพวงอุบะห้อยประกอบ ชายสบงด้านหน้าก็เริ่มมีลวดลายเข้ามาประดับ ชายจีวรที่บานออกและมีวนเข้าที่มุมเบื้องล่างจะแสดงถึงอิทธิพลของศิลปะอินเดียแบบปาละ (รูปที่ ๕๑)

/ประติมากรรมสัมฤทธิ์ ตั้งแต่สมัยนี้เป็นต้นไปมีประติมากรรมสัมฤทธิ์อยู่เป็นจำนวนมาก เป็นต้นว่าเทวรูปในศาสนาพราหมณ์อันได้แก่เทวรูป พระนารายณ์ทรงครุฑ เทพธิดา แต่ก็เป็นกรายากที่จะกล่าวว่ามีประติมากรรมเหล่านี้เหลือชิ้นในระหว่าง พ.ศ. ๑๖๕๐—๑๗๐๐ หรือ ๑๗๐๐—๑๗๕๐ หรือจนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๘—๑๙ ทั้งนี้เพราะบรรดาศาสดาผู้ชายนั้นมักจะรักษาเครื่องแต่งองค์แบบเดียวกันไว้ตั้งแต่ พ.ศ. ๑๖๕๐ ลงไปจนถึง พ.ศ. ๑๗๕๐

สำหรับประติมากรรมสัมฤทธิ์ขนาดเล็กในสมัยนี้มักจะนุ่งผ้าเป็นริ้วมีชายผ้าซีกออกทางด้านข้าง รอยพับของผ้านุ่งนั้นบางทีก็อยู่ตรงกลาง บางทีก็อยู่ทางด้านข้าง (รูปที่ ๕๒)

ในสมัยนี้ยังคงได้ค้นพบเครื่องสัมฤทธิ์เล็กๆ ซึ่งมีใช้รูปเคารพอีกเป็นจำนวนมาก เป็นต้นว่าเครื่องใช้สอยทั้งในด้านทางศาสนาและเครื่องใช้ในบ้าน เนื่องจากว่าเครื่องสัมฤทธิ์ดังกล่าวมีลักษณะคล้ายคลึงกันมากระหว่าง พ.ศ. ๑๖๕๐—๑๗๐๐ และ ๑๗๐๐—๑๗๕๐ จึงจะนำไปกล่าวรวมกันเมื่อกล่าวถึงวัตถุสัมฤทธิ์ระหว่าง พ.ศ. ๑๗๐๐—๑๗๕๐

ประติมากรรมศิลา ศิลปหลวงบุรีสมัยนี้แสดงโดยอาการยัมนบนใบหน้า และประติมากรรมที่ตีที่สุดก็ยังคงแสดงให้เห็นฝีมืออันเชี่ยวชาญอยู่ แม้ว่าช่างจะชอบสลักขาให้ค่อนข้างใหญ่เกินส่วนไปบ้าง (รูปที่ ๕๓) ประติมากรรมนั่งอิงแผ่นหลังจะเริ่มปรากฏมีขึ้นตั้งแต่ตอนต้นของสมัย (รูปที่ ๕๔) และประติมากรรมบางรูปก็อาจเป็นภาพเหมือนอย่างแท้จริง สำหรับนัยน์ตาที่ปิดสนิทนั้นก็มีเฉพาะรูปที่แสดงปางสมาธิ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นประติมากรรมในพุทธศาสนา รูปโยคียังคงมีอยู่บ้างแต่เพียงเล็กน้อย

ผ้าโจงกระเบนของบุรุษนุ่งสั้นมาก ไม่มีชายพก แต่มีเข็มขัด และมีชายผ้าชั้นเดียวเป็นเครื่องตกแต่งอยู่ทั้งทางด้านหน้าและด้านหลัง (รูปที่ ๕๕) ฝีมือที่สลักก็ทำขึ้นอย่างง่าย ๆ ทั้งริ้วผ้าและลวดลายที่แสดงถึงเครื่องอาภรณ์ แต่เนื้อความในจารึกก็มุ่งให้เห็นว่าประติมากรรมที่เคารพเหล่านั้นนุ่งห่มผ้าจริง ๆ เหล่านั้นอาจทำให้ช่างไม่เอาใจใส่ในการสลักเครื่องนุ่งห่มและเครื่องอาภรณ์นักก็ได้ สำหรับทวารบาลซึ่งไม่มีโอกาสได้สวมเสื้อผ้าจริง ๆ ก็ยังคงสลักอย่างประณีตคล้ายกับทวารบาลในสมัยก่อน คือระหว่าง พ.ศ. ๑๖๕๐ - ๑๗๐๐

ผ้านุ่งของสตรีไม่ได้เป็นผ้าจีบอีกแล้ว แต่เป็นผ้าลายดอกไม้คล้ายกับผ้าของเทพธิดาที่สลักอยู่บนผนังปราสาทนครวัด ชายผ้าที่พับยื่นออกมาหน้าท้องชักจะหายไป ขอบของผ้านุ่งก็มีลายเข้ามาประกอบ ชายผ้าข้างหน้าพับยื่นเป็นรูปปลายแหลมหรือเป็นรูปสามเหลี่ยม มีเข็มขัดใหญ่ทำด้วยเพชรพลอยซึ่งมีอุบะเล็ก ๆ ห้อยประกอบ คาด แต่เข็มขัดนั้นก็สลักขึ้นอย่างคร่าว ๆ เท่านั้น และมักใช้ลายดอกไม้เข้ามาแทนที่ลายประจายามอย่างแต่ก่อน (รูปที่ ๕๖)

วัดเกล้าม่วงกุกุและเครื่องอาภรณ์ที่สลักขึ้นมีอยู่น้อยสำหรับประติมากรรมลอยตัว และมักจะมิอยู่สำหรับบุคคลชั้นรองเป็นต้นว่า เทวดาที่ไม่สำคัญ ทวารบาล และอสูร อย่างไรก็ดี มีวัดเกล้าของเศียรพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรอยู่เศียรหนึ่ง ซึ่งแสดงระยะหัวเดียวหัวต่อในระหว่าง พ.ศ. ๑๗๐๐ และสมัยต่อมา วัดเกล้ามีลักษณะดังต่อไปนี้คือ แบ่งออกเป็น ๔ แนว ชั้นบนเป็นแนวลายใบไม้สลักกับลายพวงอุษะที่ตั้งตรงขึ้น ต่อมาเป็นแนวลายดอกไม้ (แม่ลาย) แทนที่ลายประจายาม แล้วจึงถึงแนวลายเม็ดประจำ และลายกลีบบัวตามลำดับ มวยพระเกศาข้างบนเป็นรูปทรงกระบอกปลายผายออกประกอบด้วยแนวพระเกศาที่ตั้งตรงขึ้น และระหว่างแนวนั้นเป็นรูปแบบจันทร์เสี้ยววางเรียงต่อกันขึ้นไป บนยอดมวยมีลายเม็ดประจำวัดอยู่โดยรอบอีกชั้นหนึ่ง และมีพระอมิตาภะปางสมาธิอยู่บนมวยนั้น

พระพักตร์ของรูปปั้นยังคงมีสี่พระพักตร์ค่อนข้างฉิ่งทึงตามแบบประติมากรรมระหว่าง พ.ศ. ๑๖๕๐ — ๑๗๐๐ อยู่บ้าง (รูปที่ ๕๗) พอถึงระยะระหว่าง พ.ศ. ๑๗๐๐ — ๑๗๕๐ รัศเกล้ามังกุฎก็เปลี่ยนแปลงรูปเป็นดังต่อไปนี้คือ รัศเกล้าแบ่งออกเป็น ๔ แนวจากบนลงล่างดังนี้ แนวซ้ายไปไม่สลับกับพวงอุบล ลายกลีบบัว ลายดอกไม้ (แม่ลาย) และลายกลีบบัว มงกุฎเองเปลี่ยนเป็นรูปกรวยประกอบด้วย ลายกลีบบัวซ้อนกันขึ้นไปเป็นชั้น ๆ และมียอดเป็นรูปบัวตูม ต่อมาในตอนปลายสมัยนี้ ความสำคัญของลายดอกไม้ที่อยู่ประจำแต่ละทิศบนรัศเกล้าจะมีมากขึ้น คือ ลายดอกไม้ตรงกลางทุกด้านจะขยายใหญ่ขึ้นเป็นลายประจำยามทิศหรือตัวห้ามรัศเกล้ามังกุฎ และลายอื่น ๆ ก็จะสลักเพียงคร่าว ๆ รัศเกล้ามังกุฎแบบหลังนี้อาจกลายเป็นต้นเค้าของรัศเกล้ามังกุฎในบรรดาเทวรูปสัมฤทธิ์สมัยสุโขทัย (ดังที่ข้าพเจ้าได้เคยกล่าวมาแล้วในหนังสือเรื่องเทวรูปสัมฤทธิ์สมัยสุโขทัย หน้า ๓๙) รัศเกล้ามังกุฎในสมัยนี้มักมีที่ใช้แตกต่างกัน คือ แบบที่กล่าวมาแล้วสำหรับบรรดาเทวดา แต่สำหรับอุสูรเองก็มี รัศเกล้ามังกุฎเป็นอีกแบบหนึ่ง (รูปที่ ๕๘) สำหรับชฎามงกุฎ คือ ผมหงอกเป็นรูปทรงกระบอกอยู่เหนือศีรษะนั้น ในสมัยนี้ก็ประกอบด้วยผมหงอกเป็นรูปจันทร์เสี้ยวทั้งสี่ (รูปที่ ๕๙) แต่สำหรับรูปเทพธิดา ทรงผมรูปทรงกระบอกนั้นก็เปลี่ยนเป็นทรงกรวยประกอบด้วยกลีบบัวเป็นหลายชั้นซ้อนกันขึ้นไป (รูปที่ ๖๐)

พระพุทธรูปศิลาและสัมฤทธิ์ ในสมัยนี้พุทธศาสนาลัทธิมหายานเจริญแพร่หลาย และมีอิทธิพลของรูปภาพจากศิลปะภายนอกเข้ามาผสมด้วย ตั้งแต่แรกจึงปรากฏมีพระพุทธรูปที่ครองจีวรห่มเฉียง และมีขอบจีวรต่อจากชายสี่เหลี่ยมที่พาดอยู่บนพระอุระด้านซ้ายลงมาคลุมพระหัตถ์ซ้ายและพระโสณี (รูปที่ ๖๑) การครองจีวรแบบนี้เป็นแบบปาละทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศอินเดียอย่างแท้จริง และอาจผ่านเข้ามายังประเทศไทยทางประเทศพม่า พระพุทธรูปสัมฤทธิ์ประทับนั่งแบบลพบุรีหลายองค์ครองจีวรแบบนี้

พระพุทธรูปปางมารวิชัย มีจำนวนเพิ่มขึ้นเช่นเดียวกับพระพุทธรูปนาคปรก พระพุทธรูปทรงเครื่องมีน้อยลง แต่ส่วนใหญ่ก็ยังคงรักษาไว้พระศกซึ่งบางครั้งมีลายเม็ดประจำเข้ามาประกอบและกุดเขต (ตุ้มหู) ไว้ พระพุทธรูปปางองค์ทรงรัศเกล้าที่เรียกกันว่าเทริดชนนิก และกุดเขตแบบแปลก (รูปที่ ๖๒) อันสื่อให้เห็นว่าคงได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะอินเดียแบบปาละเช่นเดียวกัน พระพุทธรูปประทับนั่งสมัยนี้จะขัดสมาธิราบทั้งสิ้น พระเศตุมาลามักจะเป็นรูปกรวยประดับด้วยกลีบบัวซ้อนกันขึ้นไปเป็นชั้น ๆ แม้ว่าลักษณะโดยทั่วไปของพระพักตร์จะเป็นลักษณะอมยิ้มอันเป็นลักษณะประจำ

ของสมัยนี้ (รูปที่ ๖๓) แต่เรายังคงสามารถแบ่งพระพุทธรูปเหล่านี้่ออกได้อีกเป็นหลายแบบ เช่น แบบพระเกศาที่ทำเป็นเส้นดัด แบบพระเกศาเป็นชมวดที่สลักอย่างแบน ๆ หรือหนุนขึ้นมาเพียงเล็กน้อย ความสำคัญที่แตกต่างกันของพระเศวตุมาลา การครองจีวรเป็นต้นว่าห้ามเดียว มีชายผ้ารูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าพาดอยู่บนพระอุระด้านซ้าย สลักหนุนขึ้นมาเล็กน้อยหรือลึกลงไป หรือไม่มีชายจีวรเลย ใบพระกรรณก็มักทำอย่างคร่าว ๆ ในระยะนี้แผ่นจีวรระหว่างด้านหลังพระกรซ้ายกับพระองค์จะปรากฏอยู่เสมอ รวมทั้งขอบจีวรซึ่งปรากฏอยู่บนข้อพระหัตถ์ซ้ายด้วย และมักสลักเป็นเนื้อผ้าตั้งแต่พระศอกลงมาจนถึงพระโสณี บางครั้งก็มีชายผ้าปรากฏขึ้นบนข้อพระหัตถ์ซ้ายด้วย

พระพุทธรูปทรงเครื่องนาคปรกสัมฤทธิ์ยังคงรักษาลักษณะของ พ.ศ. ๑๖๕๐ - ๑๗๐๐ ไว้ คือ สีมพระเนตร พระองค์เปลือยเปล่า แต่มีขอบจีวรพาดอยู่บนพระอุระด้านขวา และมีชายผ้ารูปสี่เหลี่ยมอยู่บนพระอุระซ้าย บางครั้งขอบจีวรนี้ก็มีลายเม็ดประคำเข้ามาประกอบ พระพุทธรูปแทบทุกองค์ประทับนั่งทรงแสดงปางสมาธิและมีวัตรูปกรวย (ผอบหรือหม้อน้ำมนต์) ซึ่งบางครั้งก็บานออกเป็นดอกไม้อยู่ในพระหัตถ์ขวา พระพุทธรูปเช่นนี้อาจเป็นพระพุทธรูปโภสัชยคุรุหรือพระพุทธรูปเจ้าผู้รักษาโรคก็ได้ (รูปที่ ๖๔)

บรรดาพระพุทธรูปทรงเครื่องประทับยืนที่สลักจากศิลาก็มีรักษากรองผ้าที่มีชายจีวรพาดอยู่เหนือพระอุระด้านซ้ายนี้ไว้ (รูปที่ ๖๕) สำหรับพระพุทธรูปปางสมาธิที่สลักเป็นภาพสลักนูนสูงโดด ๆ ก็เริ่มปรากฏมีขึ้น แต่ยังไม่มีการพบหรือขุดพบมาประกอบ สำหรับภาพสลักนูนต่ำเป็นต้นว่าบนทับหลัง บนลายก้านชด หรือหน้าบัน ก็เริ่มมีภาพเกี่ยวกับพุทธประวัติออกไปจากภาพพระพุทธรูปทรงเครื่อง บางครั้งก็แสดงเกี่ยวกับปาฏิหาริย์ของพระพุทธรองค์ และมีอิทธิพลของศิลปะทวารวดีปรากฏให้เห็นอยู่ เป็นต้นว่า พระพุทธรูปที่ครองจีวรอย่างธรรมดา (ไม่ทรงเครื่อง) จีวรห่มคลุม สวมมีชายผ้ารูปสี่เหลี่ยมอยู่เบื้องหน้า และศาตรัดประคดเป็นแผ่นแบนเรียบ ตลอดจนพระเศวตุมาลาที่เป็นทรงผสมระหว่างทรงกระบอกและทรงกรวย

ประติมากรรมสัมฤทธิ์ ระหว่าง พ.ศ. ๑๗๐๐ - ๑๗๕๐ นี้ มีประติมากรรมสัมฤทธิ์เกี่ยวกับเทวดาในศาสนาพราหมณ์หลายองค์ที่ไม่เคยล่องกันมาแต่ก่อน เป็นต้นว่า พระสทาศิวะ คือ พระอิศวร ๑๐ กร พระมหেশ্বর พระวิศวกรรม (รูปที่ ๖๖) เทวดาเหล่านี้บางองค์ก็ทรงพาหนะ นอกจากนี้ก็มีรูปเทพธิดาเช่น พระเทวี คือ พระอุมา (รูปที่ ๖๗) และพระศรี คือ พระลักษมี (รูปที่ ๖๘) ทรงผ้านุ่งต่าง ๆ กัน ส่วนใหญ่มีชายผ้าข้างหน้าเป็นรูปสามเหลี่ยมเลียนแบบประติมากรรมศิลาใน

สมัยนี้ (รูปที่ ๖๗) แต่ที่เป็นชายผ้า ๒ ชั้นห้อยอยู่ข้างหน้าก็มี (รูปที่ ๖๘) สำหรับประติมากรรม
ในพุทธศาสนา นอกไปจากพระพุทธรูปทรงเครื่องนาคปรกซึ่งมักอยู่ตรงกลางระหว่างพระโพธิสัตว์
และนางปรัชญาปารมิตาแล้ว ก็มักมีประติมากรรมที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาลัทธิตันตระ เช่นพระโพธิ-
สัตว์อวโลกิตेश্বর (รูปที่ ๖๙) พระวัชรสัตว์ (รูปที่ ๗๐) นางปรัชญาปารมิตา (รูปที่ ๗๑)
เอคาทศ मुख คือ พระโพธิสัตว์อวโลกิตेश্বর ๑๑ เศียร เหว้พระ (รูปที่ ๗๒) และนางทากินี บรวิวาร
ของพระโพธิสัตว์ (รูปที่ ๗๓)

เครื่องสัมฤทธิ์ ต่อจากนี้จะได้กล่าวถึงเครื่องสัมฤทธิ์ระหว่าง พ.ศ. ๑๖๕๐—๑๗๕๐ ดังที่
กล่าวมาแล้วว่าเครื่องสัมฤทธิ์ในระยะนี้มีลักษณะใกล้เคียงกันมาก แต่ก่อนที่จะกล่าวถึง ก็ควรจะขอ
ข้อความที่ศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเคส์ และจอน บิวเซอเลีย ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “ประวัติศาสตร์
ในประเทศไทย” ซึ่งแต่งขึ้นเพื่อเป็นหนังสือนำชมศิลปวัตถุไทยที่จัดแสดง ณ พิพิธภัณฑ์แซร์นุลลี
กรุงปารีส ตั้งแต่วันที่ ๒๑ พฤษภาคม ถึง ๓๓ กรกฎาคม ๒๕๐๗ และได้กล่าวเกี่ยวกับเครื่อง
สัมฤทธิ์สมัยลพบุรีไว้ดังต่อไปนี้ “ได้ค้นพบประติมากรรมสัมฤทธิ์เป็นจำนวนมากในสมัยของขอมหรือ
สมัยลพบุรี ในบรรดาประติมากรรมเหล่านี้ รูปเคารพทั้งขนาดใหญ่และขนาดเล็ก เครื่องประดับ
ราชรถ (รูปที่ ๗๔) เครื่องประกอบคานหาม (รูปที่ ๗๕) และสิ่งประกอบอื่น ๆ ก็เป็นตัวอย่างอัน
ดีแสดงถึงฝีมือช่างแบบลพบุรี รูปสัมฤทธิ์เหล่านี้หล่อโดยวิธีปั้นหุ่นซึ่งฝังก่อนและส่วนใหญ่ก็คงดามอย่าง
น่าประหลาด บางครั้งย่อมเป็นการยากอย่างแท้จริงที่จะแยกว่าในบรรดาประติมากรรมสัมฤทธิ์เหล่านี้
ชิ้นใดเป็นฝีมือขอม และชิ้นใดเป็นฝีมือช่างในสกุลแบบลพบุรี โดยทั่วไปเราอาจยอมรับได้ว่าประติ-
มากรรมที่สร้างขึ้นในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะลัทธิเถรวาท เป็นต้นว่ารูปสลูปล้างสำหรับ
บรรจุพระธาตุ (รูปที่ ๗๖) รูปบรรดาพระอดีตพุทธเจ้า (รูปที่ ๗๗) เหล่านี้ อาจจัดได้ว่าเป็น
แบบลพบุรีอย่างแท้จริง ฐานต่าง ๆ ที่มีเครื่องประดับอย่างมากมายเป็นต้นว่าภาพบุคคลเป็นจำนวน
มาก สวมเครื่องประดับและเครื่องอาภรณ์ตามแบบพื้นเมือง (รูปที่ ๗๘) ก็อาจจัดอยู่ในศิลปะแบบ
ลพบุรีได้อีกเช่นเดียวกัน ในศิลปะขอมยังไม่เคยค้นพบฐานสัมฤทธิ์เช่นนี้เลย”

ต่อจากนี้จะได้กล่าวถึงเครื่องสัมฤทธิ์เหล่านี้เป็นข้อ ๆ ไป

เครื่องใช้ศอยทางศาสนาและส่วนตัว เครื่องใช้ศอยเหล่านี้ หล่อขึ้นอย่างระมัดระวัง
เช่นเดียวกับประติมากรรมสัมฤทธิ์ส่วนใหญ่ ลวดลายที่ใช้ประดับก็มักเป็นลวดลายที่ใช้ตกแต่งสถา-
ปัตยกรรม เป็นต้นว่า รูปนาค ครุฑ เกียรติมุข แต่บางครั้งก็มีลวดลายตกแต่งจนเกินงาม ลาย

ที่เกี่ยวกับพันธุ์พฤกษามีใช้น้อย อย่างไรก็ตาม ระหว่าง พ.ศ. ๑๗๐๐-๑๗๕๐ มีการใช้ลวดลายพันธุ์พฤกษาที่เป็นธรรมชาติยิ่งขึ้น เป็นต้นว่า ลายดอกบัวตูม ก้าน และใบบัว (รูปที่ ๗๙) เมื่อเป็นดังนี้ ก็มักจะใช้เส้นที่อ่อนโค้งแทนที่เส้นตรงที่เคยใช้กันมาแต่ก่อน

ยกเว้นเครื่องใช้บางอย่างที่เกี่ยวกับศาสนาอย่างแท้จริง เป็นต้นว่า สิ่งสำหรับบริคน้ำมนต์ (รูปที่ ๘๐) วัชระ (รูปที่ ๘๑) กระดิ่งซึ่งมีค้ำเป็นรูปวัชระ (รูปที่ ๘๒) ฐานสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูป ฯลฯ แล้ว ก็เป็นการยากที่จะแยกเครื่องใช้สอยทางศาสนาและส่วนตัวออกจากกัน วัตถุเหล่านี้เป็นต้นว่า คันฉ่อง (รูปที่ ๘๓) เข็มเทียน (รูปที่ ๘๔) ภาชนะต่าง ๆ ตลอดจนส่วนประกอบของยานพาหนะ และที่นั่ง ในจารึกได้กล่าวถึงเครื่องใช้สอยที่พระราชทานถวายแก่ศาสนสถานหรือพระราชทานแก่ขุนนางผู้ใหญ่ แต่เราก็มองไม่เห็นสิ่งเหล่านี้ได้อย่างแน่นอน เว้นแต่จะจะมีจารึก หรือค้นพบ ณ สถานที่ใดสถานที่หนึ่งโดยเฉพาะ ภาพสลักบนผนังที่ปราสาทนครวัด ปราสาทบายน และปราสาทบันทายฉมาร์ในประเทศกัมพูชาก็แสดงให้เห็นว่า ทั้งเครื่องใช้สอยทางศาสนาและส่วนตัวเหล่านี้มีลักษณะใกล้เคียงกันมาก

ฐานต่าง ๆ ฐานสัมฤทธิ์ในสมัยลพบุรีมีอยู่เป็นจำนวนมากที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาเป็นต้นว่าฐานที่มีภาพเล่าเรื่อง มีสิงห์หรือครุฑแบกอยู่เฉพาะที่มุม (รูปที่ ๗๘) บางครั้งฐานนี้ก็กลดหล่นกันขึ้นไปเป็น ๒ ชั้น และชั้นล่างมีซารอง

ตั้งแต่ราว พ.ศ. ๑๖๕๐ เป็นต้นมา บนฐานนี้ก็มักมีแผ่นเบื้องหลังซึ่งติดอยู่โดยเดือยหรือขอเข้ามาประกอบ แผ่นเบื้องหลังนี้ใช้สำหรับประดับรูปเคารพ และได้รับอิทธิพลมาจากสถาปัตยกรรม จึงมักมีรูปเสาคิดผนังจำลองเข้ามาประดับตลอดจนวงโค้งข้างบนก็สลักเลียนแบบหน้าบัน สำหรับประติมากรรมในพุทธศาสนา แผ่นเบื้องหลังนี้ก็มักทึบและส่วนบนก็ทำเป็นรูปลายใบไม้อันหมายถึงต้นพระศรีมหาโพธิ์ (รูปที่ ๘๕) บางครั้งก็มีพระพุทธรูปเล็ก ๆ แสดงปางเดียวกันประกอบอยู่บนแผ่นเบื้องหลังนั้น ประติมากรรมสัมฤทธิ์ที่มีแผ่นเบื้องหลังดังกล่าวย่อมคล้ายคลึงกับประติมากรรมศิลาสลักนูนสูง และคงแสดงถึงอิทธิพลของศิลปอินเดียแบบปาละอยู่บ้าง

สำหรับสถูปจำลองในศิลปะลพบุรีก็อาจแบ่งออกได้เป็น ๒ แบบ คือ แบบหนึ่งฐานสถูปทำเป็นรูปพระปรางค์ย่อมุม มีพระพุทธรูปยืนประจำอยู่ทั้งสี่ทิศแทนที่ประตู ตัวสถูปเองทำเป็นยอด สำหรับแบบที่ ๒ องค์ระฆังของสถูปจะขยายใหญ่ขึ้น ประดับด้วยพระพุทธรูปแสดงปางเดียวกันอยู่ภายในซุ้ม (รูปที่ ๘๖) ทั้งสองแบบนี้จะเจริญยิ่งขึ้นต่อมาภายในประเทศไทย

นอกจากนี้ยังมีประติมากรรมสัมฤทธิ์ที่ทำเป็นรูปร่างแปลก ๆ อีก วัตถุเหล่านี้อาจเป็นของ
พุทธศาสนาลัทธิมหายานนิกายคันถระ ส่วนใหญ่คงหล่อขึ้นระหว่าง พ.ศ. ๑๗๐๐-๑๗๕๐ (รูปที่ ๘๗)

แม่พิมพ์สัมฤทธิ์ แม่พิมพ์เหล่านี้บางครั้งก็มีขนาดค่อนข้างใหญ่ เท่าที่พบคงหล่อขึ้น
ระหว่าง พ.ศ. ๑๗๐๐-๑๗๕๐ และอยู่ในพุทธศาสนาลัทธิมหายาน ลายที่สลักลงไป สลักอย่าง
ประณีต แม้แต่สำหรับรูปบุคคลที่มีขนาดค่อนข้างเล็ก เราอาจแบ่งแม่พิมพ์สัมฤทธิ์เหล่านี้ออกได้เป็น
๓ แบบ คือ

๑. แบบพระพุทธรูปขนาดปรกอยู่ตรงกลาง พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรอยู่เบื้องขวา และ
นางปรีชญาปารมิตาอยู่เบื้องซ้าย แต่บางครั้งลำดับเหล่านี้ก็มีเปลี่ยนแปลงไปบ้าง

๒. แบบที่มีพระพุทธรูปหลายองค์อยู่ภายในซุ้ม

๓. แม่พิมพ์ที่มีลวดลายยุ่งยากประกอบด้วยองค์ปราสาท มีรูปบุคคล ๕ รูปยืนอยู่ภายในซุ้ม
บนฐาน และบนองค์ปราสาทมีมณฑลซึ่งประกอบด้วยเทวษระอยู่ตรงกลางล้อมรอบด้วยเทพธิดา ๘ องค์
บนยอดปราสาทมีรูปนั่งเรียงกัน ๕ แถวซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป และบนยอดสุดมีพระพุทธรูปปางนาค
ปรกอยู่ระหว่างผู้เคารพบูชา ๒ คน (รูปที่ ๘๘ ก.ข.ค.)

สังข์สัมฤทธิ์ ลายสลักบนสังข์นี้อาจมีทั้งลายที่บหรือลายโปร่ง และมักประกอบด้วยรูปภาพ
ในทางศาสนา เป็นต้นว่าพระศิวนาฏราช พระวิศนศรียมหายาน คือ พระพุทธรูปขนาดปรกอยู่กลาง
พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรอยู่เบื้องขวา นางปรีชญาปารมิตาอยู่เบื้องซ้าย ทั้งหมดนี้อยู่ภายในรูปดอก
บัว นอกจากนี้ก็มีรูปเทวษระกำลังพ้อนร่าอยู่เหนือซากศพเพียงองค์เดียวหรืออยู่ภายในมณฑลล้อมรอบ
ไปด้วยนางโยคินี ๖ องค์ นอกจากนี้ก็มีลายที่ประดับอยู่บนตัวสังข์สัมฤทธิ์อีก (รูปที่ ๘๐)

บรรดาสังข์สัมฤทธิ์ที่ค้นพบเหล่านี้ไม่เก่าไปกว่า พ.ศ. ๑๖๕๐ แต่จารึกต่าง ๆ ก็กล่าวถึงสังข์
มาก่อนหน้านั้นแล้ว สังข์เหล่านี้มีที่รองรับเป็นพานรูป ๓ ขา พานเหล่านี้ล้วนมีขาเป็นรูปนาคทั้งสี่

วัชระ วัชระที่ค้นพบมักเป็นวัชระคู่ มีที่มือจับอยู่ตรงกลาง วัชระมักเป็น ๕ ยอด มียอด
หนึ่งอยู่ตรงกลาง และอีก ๔ ยอดล้อมรอบ ที่โคนยอดวัชระที่ล้อมรอบอาจมีลายหน้าสัตว์หรือลายหน้า
ครุฑประดับอยู่ วัชระเหล่านี้คงเป็นเครื่องมือที่ใช้ในกิจพิธียิ่งกว่าที่จะใช้เป็นอาวุธของประติมากรรม
รูปเคารพ (รูปที่ ๘๑)

กระดิ่งที่ใช้สำหรับประกอบกิจพิธี กระดิ่งเหล่านี้มีหลายขนาด หล่อด้วยสัมฤทธิ์ที่
บางมาก และมีค้ำที่จับเป็นรูปวัชระ ตัวกระดิ่งเองมีลวดลายเครื่องประดับน้อย แต่ค้ำที่จับก็อาจมี
เครื่องประดับอย่างมากมาย ค้ำมกระดิ่งที่เป็นรูปวัชระนี้อาจแบ่งออกได้เป็น ๒ แบบคือ

๑. แบบง่าย ๆ เป็นวัชระ ๕ ยอด ดังที่กล่าวมาแล้วในตอนที่เกี่ยวข้องกับวัชระ

๒. แบบยุ่งยาก เป็นวัชระ ๓ ยอดหรือตรีศูล ยอดกลางอาจทำเป็นลายดอกไม้มีก้านและ
ประดับด้วยภาพบุคคลหรือภาพเล่าเรื่อง แบบหลังนี้ยังอาจมีลายประกอบที่ยุ่งยากขึ้นไปอีก คือยอด
ด้านข้างที่เป็นรูปโค้งนั้นอาจมีเศียรนาคประดับอยู่ที่โคน และด้านในอาจมีลายหน้าสัตว์เป็นรูปครึ่ง
สิงห์ครึ่งมังกร ที่โคนของยอดกลางมักประดับด้วยรูปบุคคลนั่งอยู่ภายในซุ้ม (รูปที่ ๘๔) ถ้ายอดกลางนี้
เป็นรูปดอกไม้มีก้าน เศียรนาคที่โคนยอดด้านข้างมักหายไปและมีลวดลายง่าย ๆ เข้ามาแทนที่ แต่
บางครั้งก็มีรูปครุฑแบกเป็นพิเศษ ลายหน้าสัตว์ที่อยู่บนส่วนโค้งด้านในก็มีเศียรครุฑเข้ามาแทนที่
ลายดอกไมตรงกลางนั้นประดับด้วยภาพเล่าเรื่องอยู่ภายในซุ้มแต่ละด้าน ภาพเล่าเรื่องเหล่านี้ดูจะ
เกี่ยวกับเรื่องราวในศาสนาพราหมณ์ลัทธิไวษณพนิกายยิ่งกว่าพุทธศาสนาลัทธิตันตระ

คันฉ่อง คันฉ่องประกอบด้วยส่วน ๒ ส่วน คือตัวคันฉ่องเอง และฐาน ฐานนี้ก็มีรูปร่าง
ต่าง ๆ กัน คันฉ่องเป็นแผ่นสัมฤทธิ์บาง กว้างประมาณ ๑๒—๒๐ ซม. โดยมากสัมฤทธิ์ที่ขอบจะหนา
ขึ้น คันฉ่องนี้มักมีลายสลักเป็นวงกลมหลายวงซ้อนกันอยู่อย่างง่าย ๆ ฐานอาจเป็นที่สำหรับมือจับมี
ปลายแหลม หรือเป็นฐานจริง ๆ ที่อาจคงได้ (รูปที่ ๘๓)

เกี่ยวกับคันฉ่องสัมฤทธิ์นี้ก็อาจรวมสิ่งที่เรียกว่า “ฉาก” เข้าไปด้วยได้คือเป็นแผ่นแสดงภาพ
พุทธประวัติมีรูปบุรุษกำลังแบกอยู่ทั้งสองด้าน (รูปที่ ๘๐) แผ่นสัมฤทธิ์นี้เป็นครั้งแรกที่แสดงให้เห็น
ถึงพระพุทธรูปที่กำลังถือคาลป์ตรอยู่ ใน พระหัตถ์ซ้าย และพระหัตถ์ขวาว่างอยู่เหนือพระเพลา

พาน ๓ ขา ปาชนะที่มีอยู่เสมอก็คือพาน ๓ ขา รูปร่างกลม ขามักทำเป็นเศียรนาค ๓
เศียรกำลังตั้งตรงขึ้น แต่บางครั้งก็เปลี่ยนเป็นรูปครุฑ ลายพันธุ์พฤกษา หรือสัตว์กำลังแบก ส่วนบน
ของพานบานออกสำหรับรองรับวัตถุที่มีส่วนล่างกลมเช่นมะพร้าว ส่วนบนนี้มีลายเส้นนูนมาประกอบ
อย่างง่าย ๆ และบนยอดสุดเป็นลายรูปพื้นปลาซึ่งบางครั้งก็ทำให้นึกไปถึงดอกบัวบาน รูปพื้นปลานี้
ทำให้พานสามารถจับวัตถุที่ตั้งอยู่ข้างบนได้ดีขึ้น แต่บางครั้งลายพื้นปลาก็เปลี่ยนเป็นลายดอกไม
เล็ก ๆ ซึ่งมีรูปเทพนมเล็ก ๆ เครื่ององค์อยู่ภายใน พานเหล่านี้คงหล่อขึ้นระหว่าง พ.ศ. ๑๖๕๐—๑๗๕๐
(รูปที่ ๘๑)

ชั้นส่วนสัมฤทธิ์ใช้เป็นยอด ชั้นส่วนสัมฤทธิ์เหล่านี้หล่อขึ้นอย่างคงครม มีค้ำสำหรับใช้สวมกับสิ่งอื่นต่อไปได้ แต่ส่วนใหญ่ก็ยังไม่แน่ใจกันว่าเป็นยอดของสิ่งใดแน่ ชั้นส่วนสัมฤทธิ์ประเภทนี้อาจแบ่งออกได้เป็น ๒ แบบคือ แบบหนึ่งมีเฉพาะลวดลายที่ปลาย อีกแบบหนึ่งก็มีเฉพาะลวดลายที่ปลายเช่นเดียวกัน แต่ลวดลายที่ปลายนั้นเป็นประติมากรรมลอยตัว

แบบแรกใช้ลวดลายหลายแบบ ชั้นใหญ่มักแบ่งออกเป็น ๒ ท่อน คือ ค้ำท่อนหนึ่งและลวดลายที่ปลายอีกท่อนหนึ่ง ลายที่ใช้อยู่เสมอมักมีวิวัฒนาการเช่นเดียวกับลายนาคบนทับหลังลูกทรงขอม คือจากนาคเฉย ๆ มายังครุฑที่นาค แต่ยังคงกำหนดไว้ก่อนนั้นขึ้นไปอีก คือชั้นที่หล่อขึ้นระหว่าง พ.ศ. ๑๗๐๐—๑๗๕๐ หรือหลังกว่านั้นจะคงเหลือแต่รูปครุฑโดด ๆ โดยไม่มีนาคประกอบ ชั้นที่สวยงามมากคือชั้นที่หล่อขึ้นระหว่าง พ.ศ. ๑๗๐๐—๑๗๕๐ เป็นรูปครุฑกำลังยกมือขึ้นและมีนาคประกอบอยู่ทางด้านข้าง (รูปที่ ๗๔) ซึ่งอาจใช้ประดับงอนราชรถ บางชั้นก็มีลักษณะอยู่ในศาสนาอย่างแท้จริง เป็นต้นว่าบนส่วนยอดจะมีพระพุทธรูปประทับนั่งอิงแผ่นหลังซึ่งสลักอย่างสวยงาม หรือมีฉัตรก็เป็นรูปพระวิฆเนศวร์กำลังทรงถือวัชระและกระดิ่ง ประทับนั่งอยู่บนดอกบัวซึ่งมีฉัตรแบกอีกค้อหนึ่ง (รูปที่ ๗๕) ชั้นส่วนสัมฤทธิ์เหล่านี้มักหล่อขึ้นระหว่าง พ.ศ. ๑๗๐๐—๑๗๕๐ ๕๕

อีกแบบหนึ่งแบ่งออกเป็น ๒ ชนิด ชนิดแรกมีค้ำยาวมากและมีส่วนค่อออกไปเป็นเส้นนอนสำหรับรองรับรูปบุคคลชั้นรอง ชนิดที่ ๒ มีลักษณะคล้ายกับแบบที่ ๑ คือมีค้ำค่อนข้างสั้น แต่มีรูปอยู่ที่ด้านล่างของลวดลายบนยอด และจากรู้นี้มีกิ่งยื่นออกไปทั้งทางด้านหน้าและด้านหลัง รองรับประติมากรรมทั้งทางด้านหน้าและด้านหลังบนค้ำนั้น ชั้นส่วนสัมฤทธิ์แบบที่ ๒ นี้ค้นพบน้อย ส่วนใหญ่หล่อขึ้นในระหว่าง พ.ศ. ๑๖๕๐—๑๗๐๐ และสร้างในศาสนาพราหมณ์ลัทธิไวษณพนิกาย รูปพระนารายณ์ทรงครุฑที่ค้นพบโดด ๆ อาจเป็นส่วนหนึ่งของชั้นส่วนสัมฤทธิ์แบบหลังนี้ก็ได้

ชั้นส่วนสัมฤทธิ์บางชั้นมีขนาดเล็ก และมีค้ำยื่นตรงออกไป แบบนี้คงใช้ประกอบปลายลูกทรง เช่นลูกทรงด้านข้างของราชรถเป็นแน่ (รูปที่ ๗๓)

ขอและห้วงสำหรับแขวน เครื่องสัมฤทธิ์แบบนี้ใช้สำหรับย้วยานต่าง ๆ มีลวดลายประดับสวยงามเช่นเดียวกับชั้นส่วนสัมฤทธิ์ที่ใช้เป็นยอด โดยทั่วไปเราอาจกล่าวได้ว่าขอและห้วงสัมฤทธิ์ที่มีลวดลายเครื่องประดับน้อย ย่อมมีอายุน้อยกว่าขอและห้วงที่มีลวดลายเครื่องประดับมาก

ขอประกอบด้วยส่วนบนซึ่งมีทรงกลมเป็นวงแหวน และมีลวดลายเครื่องประดับอย่างมากมายจากส่วนบนนี้มือสำหรับแขวนห้อยลงไป แม้ว่าขอสัมฤทธิ์บางชั้นในระหว่าง พ.ศ. ๑๗๐๐—๑๗๕๐

จะมีลวดลายเครื่องประดับอย่างง่าย ๆ เป็นต้นว่า ส่วนบนมีขนาดเล็ก และปลายขอเป็นรูปบัวควมเท่านั้น แต่ขอบางชั้นก็มีลวดลายเครื่องประดับอย่างมากมาย เป็นต้นว่ามีรูปเทพนมอยู่บนส่วนบนหรือที่ปลายขอ ครุฑกำลังเหาะอยู่ระหว่างส่วนบนและขอ นาค—มังกรหรือสิงห์อยู่ที่ปลายขอ และส่วนโค้งด้านนอกของขอก็ประดับไปด้วยพื้นปลา นอกจากนี้ลวดลายเหล่านี้ก็ยังมีแปลก ๆ กันออกไปอีก (รูปที่ ๗๕)

สำหรับท่อนั้นมีลวดลายเครื่องประดับน้อยกว่าขอ ลวดลายที่ใช้ก็มีแต่เพียงเส้นโค้งเข้าและโค้งออกเท่านั้น

ฐานที่นั่ง ฐานเช่นนี้รู้จักกันได้จากภาพสลักที่มีปรากฏอยู่บนผนังปราสาทขอม ส่วนบนซึ่งโค้งออกจะทำได้เป็นค้ำหรือเป็นเคียวประดับด้วยลายหน้าสัตว์ แต่ส่วนล่างนั้นจะเป็นเคียวรนาศ เคียวเดียวหรือหลายเคียว ขาของฐานจริง ๆ นั้นมีช่วงสั้นมาก คือสูงระหว่าง ๑๐—๒๐ ซม. เท่านั้น

ยอดตรงและอาวุธ ยอดตรงนี้อาจรู้จักได้จากภาพสลักบนตำบับผนังเช่นเดียวกัน ประกอบด้วยภาพบุคคลเล็ก ๆ กำลังทำท่าต่อสู้หรือพ้อนรำ มีฐานเล็ก ๆ อยู่ข้างล่าง (รูปที่ ๘๔) จากภาพสลักในระหว่าง พ.ศ. ๑๖๕๐—๑๗๕๐ ปรากฏว่ายอดตรงที่ปรากฏบ่อย ๆ ก็คือรูปหनुมาน และครุฑกำลังเหาะซึ่งอาจเป็นพาหนะของพระนารายณ์ก็ได้ นอกจากนี้ก็มีรูปข้างทรงเครื่อง รูปหनुมานและรูปครุฑนั้นแสดงท่าเคลื่อนไหวคือยืนเหยียบอยู่บนฐานเพียงขาเดียว

สำหรับอาวุธนั้นค้นพบน้อย แม้ว่าจะมีปรากฏในภาพสลักบนตำบับที่อาจกล่าวถึงได้ก็คือ ส่วนยอดของคันศรสัมฤทธิ์ ซึ่งมีลักษณะคล้ายกับที่ปรากฏอยู่ในภาพสลักบนตำบับมาก (รูปที่ ๘๕)

พังลาง ในศิลปะลพบุรีได้ค้นพบพังลางสัมฤทธิ์เป็นต้นว่า พังลางหรือลูกพรวนผูกคอช้าง (รูปที่ ๘๖) พังลางหรือลูกพรวนเหล่านี้มักมีลวดลายประดับอย่างง่าย ๆ และไม่เก่าไปกว่า พ.ศ. ๑๖๕๐

เครื่องใช้สอยอื่น ๆ ได้ค้นพบเครื่องใช้สอยอื่น ๆ ที่หล่อด้วยสัมฤทธิ์อย่างบางอีกหลายชนิด แต่รูปร่างของสิ่งเหล่านี้ก็ไม่ค่อยเปลี่ยนแปลงไป และลวดลายที่ตกแต่งก็มีน้อย เหตุนี้จึงอาจกะกำหนดอายุได้โดยยาก เว้นแต่จะมีจารึกบอกไว้ สิ่งของเหล่านี้มีเป็นต้นว่า ชัน (รูปที่ ๘๗) ถาดหม้อมีฝาปิดหรือไม่มี ทัพ ขัน เต้าปูน คุ่มดั่งงวน้ำหนัก ฯลฯ นอกจากนี้ยังมีแผ่นสัมฤทธิ์บาง ๆ มีห่วงอยู่ข้างบนซึ่งอาจใช้เป็นเครื่องประกอบเครื่องม้าก็ได้ (รูปที่ ๘๘)

เครื่องอาวุธ ในศิลปะลพบุรีได้ใช้เครื่องสัมฤทธิ์หล่อเครื่องตกแต่งบ้างเป็นต้นว่า แวนคัมพู และกำไล บางชั้นอาจเป็นเครื่องอาวุธสำหรับประติมากรรวมรูปเคารพก็ได้

เครื่องประกอบสถาปัตยกรรม นอกจากนี้ยังได้ค้นพบแผ่นสัมฤทธิ์หรือแผ่นเหล็กที่ใช้ประกอบสถาปัตยกรรมอีก เป็นต้นว่า เพื่อยึดแผ่นศิลาไว้ด้วยกัน สำหรับรองรับเศียรบานประตูไม้ สำหรับใช้เป็นเครื่องประดับตกแต่งปราสาท ได้ค้นพบเครื่องมือเหล็กสำหรับตัดและแกะสลักศิลาบ้างเช่นเดียวกัน แต่เป็นจำนวนน้อย

พุทธศตวรรษที่ ๑๘ - ๒๐

ประติมากรรมศิลา ตั้งแต่กึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๑๘ เป็นต้นมา ประติมากรรมศิลาก็มีน้อยลง แต่ยังคงมีอยู่บ้าง

พระพุทธรูปศิลาและสัมฤทธิ์ สำหรับพระพุทธรูปศิลาในสมัยนี้ชอบทำพระพุทธรูปครองจีวรแบบปาละ ดังที่กล่าวมาแล้ว อิงติดกับแผ่นหลังและมีบริวารประกอบ พระพุทธรูปยืนก็ห่มคลุม มีชายสบงเป็นแผ่นสี่เหลี่ยมอยู่เบื้องหน้าพระองค์ มีวัดประคดคาด แสดงปางทรงสั่งสอน (วितरणะ) หรือประทานอภัยทั้งสองพระหัตถ์ อันแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศิลปะทวารวดี พระพุทธรูปประทับนั่งปางมารวิชัยมีทั้งที่เป็นประติมากรรมศิลาลอยตัวและเป็นภาพสลักนูนสูง พระพุทธรูปนาคปรกมักไม่ทรงเครื่อง พระพักตร์ของพระพุทธรูปสมัยนี้มักมีเส้นกลางแบ่งพระหนุออกเป็น ๒ ส่วน พระโอษฐ์มีขอบอยู่โดยรอบ พระนาสิกบางซึ่งบางครั้งก็งุ้มเล็กน้อย พระเนตรบีบอยู่ครึ่งหนึ่ง ม่านพระเนตรอุม พระเกศาและพระเกตุมาลารูปกรวยประกอบด้วยขมวดพระเกศาเล็กคม บางครั้งก็มีไรพระศกอยู่บนพระนลาฏ บางครั้งก็มีรัศมีรูปบัวตูมมาประดับอยู่เหนือพระเกตุมาลานั้น (รูปที่ ๕๙) พระพุทธรูปทรงเครื่องประทับยืนมีเครื่องประดับมากขึ้น คือออกไปจากเครื่องอาภรณ์แล้ว ก็มีอยู่บนวัดประคดและชายสบงสี่เหลี่ยมทางด้านหน้าด้วย สมัยต่อมาพระพักตร์จะมีความมวงดงามน้อยลง บางครั้งพระขนงทำเป็นเส้นนูนออกมา บนฝ่าพระหัตถ์บางครั้งก็มีลายธรรมจักรปรากฏอยู่ (รูปที่ ๑๐๐)

ประติมากรรมสัมฤทธิ์ ประติมากรรมสัมฤทธิ์ขนาดเล็กยังคงมีอยู่เป็นจำนวนมาก ทั้งในพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ แต่ฝีมือก็เสื่อมลงมาก ประติมากรรมรูปบุรุษยังคงนั่งผ้าแบบระหว่าง พ.ศ. ๑๖๕๐-๑๗๐๐ คือนั่งผ้าเป็นรั้วมีชายพับยื่นออกมาเป็นวงโค้งหน้าท้อง และมีชายผ้า ๒ ชั้นห้อยอยู่ข้างหน้า คาดเข็มขัดมีวงอุระห้อยประกอบ แต่บางครั้งก็นั่งผ้าแบบ พ.ศ. ๑๗๐๐-๑๗๕๐ คือนั่งผ้าโจงกระเบนเป็นรั้วสั้น ไม่มีชายผ้าพับยื่นออกมาหน้าท้อง คาดเข็มขัดเพชรพลอย มีชาย

ผ้าชั้นเดียวหรืออยู่ข้างหน้า ที่ขอบผ้าข้างด้านล่างมีลายเม็ดประจำประกอบ สำหรับรูปสตรีมีก้นผ้า ตามแบบ พ.ศ. ๑๗๐๐—๑๗๕๐ คือผ้าข้างเป็นริ้วหรือเป็นลายดอกไม้ มีชายผ้ารูปสามเหลี่ยมอยู่ทาง ด้านหน้า คาคเข้มชัดมีพวงอุบะเล็ก ๆ ประกอบ ชายผ้ารูปสามเหลี่ยมนี้ก็อาจเปลี่ยนแปลงไปได้ ต่าง ๆ นานา ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๔—๑๕ มีรูปสัมฤทธิ์ที่ค่อนข้างแปลกรูปหนึ่งซึ่งอาจเป็น รูปพระนารายณ์ปางวามนาวตาร ทรงผ้าข้างเลียนแบบสตรีระหว่าง พ.ศ. ๑๗๐๐—๑๗๕๐ ดังที่กล่าว มาแล้ว (รูปที่ ๑๐๑) ประติมากรรมเทพริชาสมัยนี้บางองค์ก็ทรงเทริดและกุดชโลแบบปาละอยู่ (รูปที่ ๑๐๒) รูปพระสทาศิวกะก็ยังคงมีอยู่บ้าง (รูปที่ ๑๐๓) แต่ฝีมือก็ค่อยลงทุกที

เกี่ยวกับศิลปะลพบุรี ในตอนนั้น จำต้องกล่าวถึงศิลปะลพบุรีทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของ ประเทศไทยด้วย ณ ท้องถิ่นแถบนั้นมีศิลปะทวารวดีแพร่หลายอยู่ก่อนแล้ว ครั้นเมื่อศิลปะขอมได้แพร่ หลายเข้ามาตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ศิลปะขอมจึงได้เข้ามาปะปนกับศิลปะทวารวดีที่มีอยู่ก่อน มี เศียรพระพุทธรูปศิลปะขอมอยู่เศียรหนึ่งในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติวัดราชโอรสารามของ ม.ร.ว. พันธ์ทิพย์ บริพัตร แสดง ให้เห็นอย่างชัดเจนว่าเดิมเป็นเศียรพระพุทธรูปทวารวดี และอาจสลักอยู่บนผืนงา แต่ต่อมามีผู้มา คิดแก้ไขเปลี่ยนแปลงจะให้เป็นแบบลพบุรี ดังจะเห็นว่าชวมวดพระเศียรตอนที่อยู่เหนือพระนลาฏ ได้แก้ไขให้เป็นชวมวดเล็กลง แต่ยังไม่แล้วเสร็จทั้งพระเศียร คงแก้ไขได้เฉพาะตอนล่าง พระนลาฏ ได้แก้ไขแล้วให้พระขนงเป็นเส้นตรงตั้งในศิลปะลพบุรี แทนที่จะโค้งติดต่อกันเป็นรูปปีกกาตั้งในศิลปะ ทวารวดี แต่พระนาสิกโดยเฉพาะพระโอษฐ์ยังคงใหญ่และหนาตามแบบทวารวดีอยู่ (รูปที่ ๑๐๔) ด้วยเหตุนี้ ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย จึงมีพระพุทธรูปแบบลพบุรีโดยเฉพาะ ของตน คือเป็นแบบทวารวดีผสมลพบุรี (รูปที่ ๑๐๕) สำหรับประติมากรรมสัมฤทธิ์เล็ก ๆ ก็เป็นเช่น เดียวกัน คือเลียนแบบผ้าข้างของศิลปะขอมระหว่าง พ.ศ. ๑๖๕๐—๑๗๕๐ แต่ก็ดัดแปลงให้มีลักษณะ เป็นของตนเอง (รูปที่ ๑๐๖—๑๐๗) และฝีมือก็ยังเสื่อมลงไปอีก

อิทธิพลของศิลปะลพบุรีนี้คงอยู่เป็นเวลานานในศิลปะไทย ดังจะเห็นได้จากเทวรูปสัมฤทธิ์ พระอิศวร ซึ่งมีจารึกบนฐานกล่าวว่าหล่อขึ้นที่เมืองกำแพงเพชร เมื่อ พ.ศ. ๒๐๕๓ (รูปที่ ๑๐๘) ยังคงแสดงถึงอิทธิพลของศิลปะขอมหรือลพบุรีระหว่าง พ.ศ. ๑๗๐๐—๑๗๕๐ ได้เป็นอย่างดี

๓. จิตรกรรม

ไม่เคยได้ค้นพบจิตรกรรมในศิลปะลพบุรีในประเทศไทยเลยจนปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม ปรากฏภาพเขียนที่ขอมนั้น แม้ว่าด้านนอกจะมีลวดลายตกแต่งอย่างมากมาย เป็นต้นว่า ลายสลักบนศิลาหรือลายปูนปั้นบนปราสาทที่ก่อด้วยอิฐ แต่ภายในก็เรียบไม่มีเครื่องตกแต่งเลย ยกเว้นปราสาทกระวันในประเทศกัมพูชาซึ่งมีภาพสลักบนผนังอิฐปรากฏอยู่ภายใน มีบางท่านสันนิษฐานว่าภายในปราสาทขอมแต่เดิมอาจมีภาพเขียนซึ่งปัจจุบันนี้ได้ลบเลือนไปเสียหมดแล้ว เนื่องจากความชื้น ณ ปราสาทเนียงเขมาในประเทศกัมพูชาได้ค้นพบภาพเขียนอยู่บนผนังภายใน สีที่ใช้มี ๓ สี คือ ขาว น้ำตาลปนแดง และดำ แต่อาจใช้เขียนพื้นหลังสำหรับสีอื่นก็ได้ เรื่องราวที่เขียนเกี่ยวกับเทพนิยายในศาสนาพราหมณ์ แต่ในประเทศไทยเรายังไม่เคยค้นพบภาพเขียนเช่นนี้

ถึงกระนั้นอิทธิพลของศิลปะสมัยลพบุรีก็อาจมีต่อจิตรกรรมในประเทศไทยได้ ดังที่ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี ได้เขียนไว้ในหนังสือเรื่อง “วิวัฒนาการแห่งจิตรกรรมฝาผนังของไทย” หน้า ๑๖ และ ๑๗ ว่า “ลักษณะเรือนแก้วและฐานของพระพุทธรูปซึ่งมีวาดไว้ในพระเจดีย์ ณ วัดมหาธาตุ (พระนครศรีอยุธยา) มีลักษณะคล้ายคลึงกับในแบบพระพิมพ์ลพบุรีมาก” และอีกตอนหนึ่งว่า “ในภาพเขียน ณ วัดมหาธาตุ จังหวัดราชบุรี ศิลปะแบบอุทองยังคงมีอิทธิพลอยู่บ้าง”

๔. เครื่องปั้นดินเผา

เครื่องปั้นดินเผา

ได้กล่าวมาแล้วว่าสำหรับปราสาทในศิลปะสมัยลพบุรีหรือในศิลปะขอมนั้น ถ้าใช้อิฐก่อก็มักใช้ปูนปั้นเป็นเครื่องประดับภายนอก แต่ปูนปั้นเหล่านี้ก็มักหักพังลงไปเสียแล้ว เท่าที่อาจกล่าวได้ในปัจจุบัน ก็มีดังต่อไปนี้คือ

พุทธศตวรรษที่ ๑๕

ได้แก่ลายปูนปั้นที่ใช้ตกแต่งเทวสถานหรือปราสาทหรือวิหารกลางเมืองลพบุรี แต่ก็คงได้รับการซ่อมแซมเสียแล้วในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช คือในราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๓

ราว พ.ศ. ๑๑๐๐—๑๑๕๐

ในสมัยนี้ ได้ค้นพบเครื่องปูนปั้นในสมัยลพบุรีเป็นจำนวนมากชิ้น ที่สำคัญมีดังต่อไปนี้ คือ

๑. เศียรพระพุทธรูปปูนปั้นขนาดใหญ่ พบที่ปราสาทหินวัดพนมวัน จังหวัดนครราชสีมา (รูปที่ ๑๐๙) ได้เคยพบจารึกโรงพยาบาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ณ ปราสาทแห่งนี้ด้วย
๒. ลายปูนปั้นบนหน้าบันทิศตะวันตกของพระปรางค์องค์ด้านเหนือ แห่งวัดพระพายหลวง จังหวัดสุโขทัย ด้านบนเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ทรงจีวรท่มเฉียงแบบปาละ ประทับนั่งอยู่เหนือแท่นภายใต้ต้นไม้ ด้านล่างเป็นตู้เคารพบูชากำลังนั่งพนมมือ ชันเข้าชั้นข้างหนึ่ง (รูปที่ ๑๑๐)
๓. ลายปูนปั้นบนฐานพระปรางค์สามยอดที่จังหวัดลพบุรี เป็นหน้าบุคคล คล้ายตัวตลก (รูปที่ ๑๑๑) รูปเช่นนี้หายากในศิลปะขอม เหตุนี้จึงอาจได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะทวารวดีซึ่งเจริญอยู่ก่อนแล้ว ณ เมืองนี้
๔. นอกจากนี้ยังมีเศียรเล็ก ๆ อื่น ๆ อีก เช่น พระพุทธรูป หน้ายักษ์ หน้ากาล ฯลฯ อันอาจจัดอยู่ในสมัยนี้

เครื่องดินเผา

ประติมากรรม ในสมัยนี้ได้ค้นพบประติมากรรมดินเผา ที่ทำเป็นพระพุทธรูปบ้าง รูปเทวดาบ้าง ส่วนใหญ่มีอายุอยู่ในระหว่าง พ.ศ. ๑๖๕๐—๑๗๕๐ ดังจะเห็นได้จากเครื่องแต่งองค์และสีพระพักตร์ ดังที่กล่าวมาแล้วในตอนที่ว่าด้วยประติมากรรมศิลาและสัมฤทธิ์ นอกจากนี้ก็มี ตุ๊กตาดินเผาเล็ก ๆ บ้าง เช่นรูปยักษ์ผิ้อันอาจใช้เป็นเครื่องสังเวยหรือของเล่นก็ได้ ส่วนใหญ่มักทำสืบต่อศิลปะทวารวดีลงมา

พระพิมพ์ พระพิมพ์ดินเผาสมัยลพบุรีแสดงรูปเกี่ยวกับสถาบันศรัทธามากกว่าพระพิมพ์แบบอื่น ๆ (รูปที่ ๑๑๒) และเท่าที่ค้นพบมาก็ไม่เก่าไปกว่า พ.ศ. ๑๖๐๐ แต่ทำสืบต่อกันลงไปจนถึงราว พ.ศ. ๑๙๕๐ พระพิมพ์แบบระหว่าง พ.ศ. ๑๖๐๐—๑๖๕๐ คงเป็นแบบพระพุทธรูปปางสมาธิ มีพระเกศาหิวเป็นรอยขึ้นไปข้างบน ท่มคลุม ประทับนั่งอยู่หน้าต้นไม้ สำหรับพระพิมพ์ระหว่าง พ.ศ. ๑๖๕๐—๑๗๐๐ ก็มักเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ประทับนั่งอยู่ภายในปราสาทซึ่งมีฐานสูงและมีสิงห์กำลังแบกอยู่ นอกจากนี้ก็มีพระพุทธรูปปางมารวิชัย ๓ องค์ประทับนั่งอยู่ภายในซุ้มหรือปราสาท หรือพระพุทธรูปประทับนั่งปางมารวิชัยภายในปราสาท มีพระพุทธรูปปางสมาธิเล็ก ๆ ๒ องค์ภายในซุ้มอยู่ ๒ ซ้าง บางครั้งก็มีพระพุทธรูปปางสมาธิ ๓ องค์เรียงเป็นแถวอยู่ข้างล่างอีก แบบ

หลังนี้อาจนำมาสู่แบบที่ยุงยาก คือแบบที่มีพระพุทธรูปปางสมาธิหรือมารวิชัยซ้อนกันอยู่ ๒ หรือ ๓ แถว มีพระพุทธรูปประทับยืน ๕ องค์อยู่เบื้องบน องค์กลางแสดงปางเสด็จลงจากดาวดึงส์ (วิตรรกะ ทั้งสองพระหัตถ์) และประทับยืนอยู่ในซุ้มปราสาท สำหรับพระพิมพ์ระหว่าง พ.ศ. ๑๗๐๐—๑๗๕๐ มีลักษณะเป็นพุทธศาสนาลัทธิมหายานยิ่งขึ้น คือพระพุทธรูปนาคปรกอยู่กลางระหว่างพระโพธิสัตว์ อวโลกิเตศวรและนางปรัชญาปารมิตา หรืออาจสลักกันในระหว่าง ๓ องค์นี้ก็ได้ นอกจากนี้ก็มีแบบที่มี เอกาทศमुख คือพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ๑๑ พักตร์เป็นจุดศูนย์กลาง หรือเทวชระ ตลอดจนพระพุทธรูปนาคปรกอยู่ภายในปราสาทโตๆ พระพิมพ์บางองค์ก็มีพระพุทธรูปองค์เดียวหรือ ๓ องค์ แบบพระพิมพ์ระหว่าง พ.ศ. ๑๖๕๐—๑๗๐๐ แต่มีลวดลายเครื่องประดับหรือเครื่องทรงที่อยู่ในสมัยหลังกว่านั้นก็อาจจะสร้างขึ้นในระยะหลัง พ.ศ. ๑๗๕๐ ได้ การศึกษาลวดลายเครื่องประดับและเครื่องทรงของพระพุทธรูปเหล่านี้ อาจทำให้เรากะกำหนดอายุของพระพิมพ์เหล่านี้ได้ ในขณะเดียวกันการศึกษาพระพิมพ์เหล่านี้ก็อาจทำให้เราทราบถึงนิกายต่าง ๆ ของพุทธศาสนาในสมัยลพบุรีได้เป็นอย่างดีด้วย

กระเบื้อง ที่นำศึกษาคือกระเบื้องเชิงชาย มีอยู่ ๓ แบบ คือ แบบที่หนึ่ง มีส่วนล่างเป็นเส้นคัตตรง แบบที่สองมีส่วนล่างคัตเป็นรอยเว้าเข้า ๒ แห่ง และแบบที่ ๓ มีลวดลายต่อเนื่องไปจากส่วนล่าง ลายที่ใช้มักเป็นลายกลีบบัว ในชั้นแรกราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๕ จะเป็นลายกลีบบัวอย่างเรียบ ๆ แต่ต่อมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๖ ลายกลีบบัวนี้จะมีรูปร่างแบนลง และมีลายเล็ก ๆ ประดับอยู่ตามขอบโดยรอบ (รูปที่ ๑๑๓) กระเบื้องเหล่านี้มักหนา ขัดจนเรียบ ด้านหน้าคลุมด้วยเคลือบลงยา สีตั้งแต่เหลืองปนเขียว จนถึงน้ำตาล นอกจากนี้ก็มีบราลีดินเผาสูงประมาณ ๓๐ ซม. มีรูปร่างเหมือนกับบราลีศิลาทราย

ในสมัยหลังตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๙ เป็นต้นไป กระเบื้องมุงหลังคายังคงเป็นรูปอย่างเดิม แต่ใช้ดินอ่อนและเบาลง มีสีชมพูจนถึงน้ำตาลปนแดงเคลือบมักไม่ใคร่ใช้ กระเบื้องเชิงชายมีรูปร่างสูงโปร่งขึ้น มักใช้ลวดลายที่เกี่ยวกับพันธุ์พฤกษาเข้ามาแทนที่ลายกลีบบัว หรือมีฉนวนนั้นก็เปลี่ยนเป็นรูปเทพนมครึ่งองค์ออกมาจากดอกบัวหรือลายพันธุ์พฤกษา ในสมัยหลังนี้ไม่ได้ค้นพบบราลีอีกเลย

ภาชนะ ภาชนะดินเผาสมัยลพบุรีใช้เนื้อดินหนา ขัดเรียบ และแข็งแรงทนทาน โดยมากมักมีสีเทา ภาชนะเหล่านี้ อาจไม่มีเคลือบ คืออาบแต่เพียงน้ำยาให้ด้านหรือเป็นเงา หรือบางครั้งก็มีการลวดลายที่ประดับมักเป็นลายเส้นนูนอย่างง่าย ๆ หรือเป็นเส้นที่สลักลึกลงไป

รูปที่ ๑*

เศียรค้ำน้าของทับหลังศิลา

๖๔ x ๘๕ ซม.

ศิลปลพบุรี ราว พ.ศ. ๑๑๕๐ - ๑๒๐๐

พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร

ได้มาจากวัดทองทั่ว จังหวัดจันทบุรี

รูปที่ ๒

เสาและทับหลังศิลาประคูวิหารอิฐ

ที่ปราสาทภูมิโพน

อำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์

ศิลปลพบุรี ราว พ.ศ. ๑๒๐๐ - ๑๒๕๐

รูปที่ ๓
สิงห์ศิลา

ศิลปถพบุรี ราวปลายพุทธศตวรรษที่

๑๔ — ต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๕

เชิงบันไดพระอุโบสถวัดโพธิ์น้อย

อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์

ได้มาจากโบราณสถานทางทิศใต้ของหมู่บ้านปะคำ

อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์

รูปที่ ๔

เสาศิลาอิงรับทับหลังประตู

ปราสาทหินสระเพลิง ^{๑๗๕๖}

อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา,

ศิลปถพบุรี

ราว พ.ศ. ๑๔๒๕ — ๑๔๕๐

รูปที่ ๕

องค์เทวรูปศิลา (หญิง)

ศิลปะลพบุรี พุทธศตวรรษที่ ๑๕

หน่วยศิลปากรที่ ๖

อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา

ขุดพบที่ปราสาทหินโนนกู่

อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา

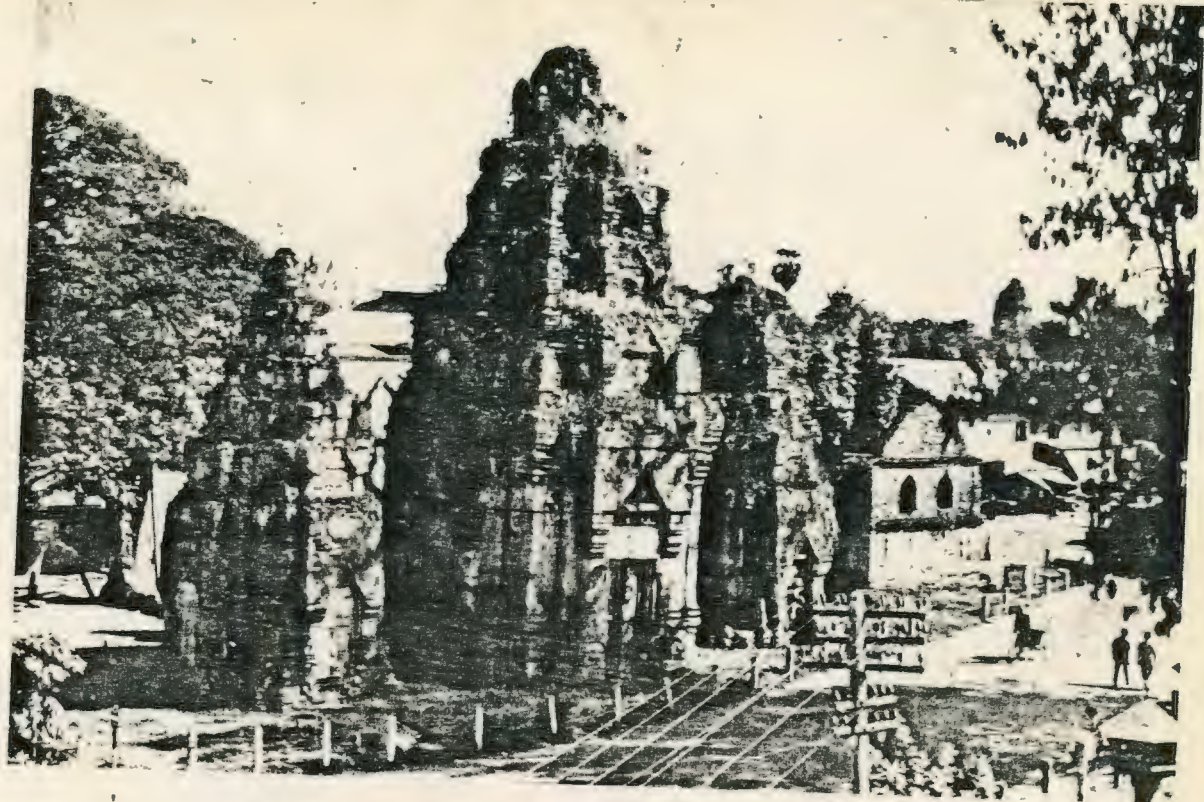

รูปที่ ๖

ทับหลังศิลาจำหลักภาพพระนารายณ์เสก

ศิลปะลพบุรี พุทธศตวรรษที่ ๑๕ หน่วยศิลปากรที่ ๖ อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา

ได้จากปราสาทหินเมืองแขก อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา

รูปที่ ๗ ปรารงค์แบกหรือเทวดาน อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี ศิลปลพบุรี พุทธศตวรรษที่ ๑๕

รูปที่ ๘ ทับหลังศิลาจำหลักภาพพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ *
 ศิลปลพบุรี พุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๗ วัดโพธิ์น้อย อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์
 ย้ายมาจากปราสาทหินบ้านโคกปราสาท อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์

รูปที่ ๕

กรอบประตูปราสาทหินบ้านเมืองเก่า

อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ

ศิลปวิทยาการ พุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๗

รูปที่ ๑๐

ศิลาทับหลังประตูปราสาทองค์กลาง ปราสาทหินหนองหงส์

อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์

จำหลักภาพพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณเหนือเศียรเกียรติมุข

ศิลปวิทยาการ ราว พ.ศ. ๑๖๐๐ - ๑๖๕๐

รูปที่ ๑๑

ลายจำหลักโคกเสาศาประตุมุข
โดยปราสาทหินเขาพนมรุ้ง

อำเภอนางรอง — ประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์

ศิลปลพบุรี ราว พ.ศ. ๑๖๐๐ — ๑๗๐๐

รูปที่ ๑๒

ศิลาจำหลักภาพพระกฤษณะ
กำลังทรงยกภูเขาโควระณะ ?

ปราสาทหินบ้านถนนหัก

อำเภอโชคชัย จังหวัดนครราชสีมา

ศิลปลพบุรี ราว พ.ศ. ๑๖๐๐ — ๑๖๕๐

รูปที่ ๑๓ พระอิศวรกับพระอุมาทรงโคอุสุภราช
จำลองที่ผนังถ้ำวัวแดง อำเภอครบุรี จังหวัดนครราชสีมา.
ศิลปลพบุรี ราว พ.ศ. ๑๖๐๐ — ๑๖๕๐

รูปที่ ๑๔ ทับหลังศิลาจำลองภาพพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ
ศิลปลพบุรี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ หน่วยศิลปากรที่ ๖ อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา
ได้มาจากปรangkูกู่สวนแดง อำเภอพุทไธสง จังหวัดบุรีรัมย์

รูปที่ ๑๕

ทับหลังศิลา ณ ปราสาทคูส่วนแดง

อำเภอพุทธโสธร จังหวัดบุรีรัมย์

จิพดักภาพพระนารายณ์บรรทมสินธุ์

ที่ศิลปบุรี ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๗

ถูกผู้ร้ายใจทรามลอบระเบิดปราสาทและลักไป

รูปที่ ๑๖

พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ศิลา

สูงทั้งฐาน ๕๕ ซม.

ศิลปบุรี ราว พ.ศ. ๑๕๐๐ — ๑๖๕๐

พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร

ยึดได้จากคนร้ายที่ลักลอบขโมยมาจาก

ปราสาทหินตาเมือนธม อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์

รูปที่ ๑๗

ศิลาทับหลังประติมากรรมหลังข้างเหนือ
ที่ปราสาทกำแพงใหญ่

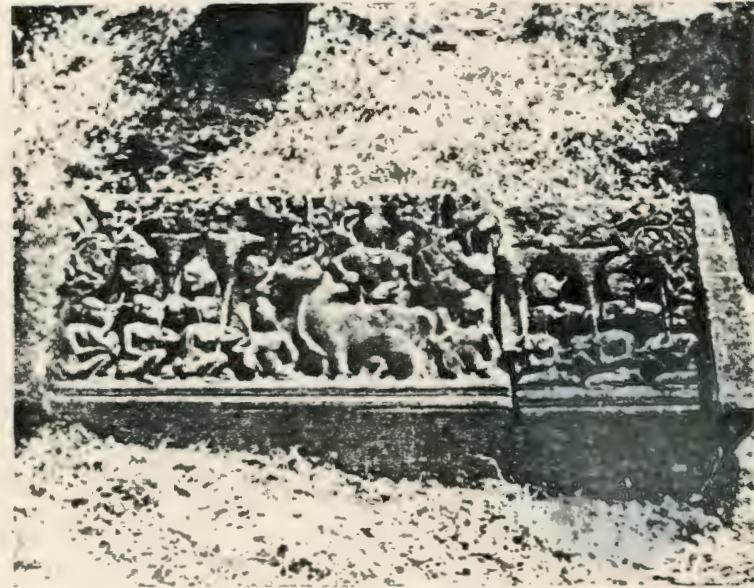
อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ
จำลองภาพพระนารายณ์บรรทมสินธุ์
ศิลปลพบุรี ราว พ.ศ. ๑๖๐๐ - ๑๖๕๐

รูปที่ ๑๘

ศิลาทับหลังประติมากรรมหลังข้างใต้
ที่ปราสาทกำแพงใหญ่

อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ
สลักภาพพระอิศวรกับพระอุมาทรงโค
ศิลปลพบุรี ราว พ.ศ. ๑๖๐๐ - ๑๖๕๐

รูปที่ ๑๙

ทับหลังศิลาจำลองภาพเทวดา
ประทับนั่งเหนือเศียรเกียรติมุข
ปราสาทหินกู่กาสิงห์ อำเภอเกษตรวิสัย
จังหวัดร้อยเอ็ด ศิลปลพบุรี
ราว พ.ศ. ๑๖๐๐ - ๑๖๕๐

ภาพสลักศิลาลงหินที่วัดสุทัศน์
 ๒ ทิวทัศน์ พระพุทธรูปยืนและพระพุทธรูปปางสมาธิ

รูปที่ ๒๐

ทับหลังศิลาลงหินภาพเทวดา
 ประทับนั่งเหนือเศียรเกียรติมุข

ปราสาทเขาสระแจงตงรัก อำเภอศรีนครินทร์
 จังหวัดปราจีนบุรี ศิลปลพบุรี

ราว พ.ศ. ๑๖๐๐ — ๑๖๕๐

รูปที่ ๒๑

ภาพจำหลักทวารบาลและเทพธิดา
 บนเสาประคองปราสาทประธาน

ปราสาทหินศรีขรภูมิ อำเภอศรีขรภูมิ
 จังหวัดสุรินทร์ ศิลปลพบุรี

ราว พ.ศ. ๑๖๕๐ — ๑๖๗๕

รูปที่ ๒๒
 ปรากฏองค์มณฑปตะวันตกเฉียงใต้
 ที่ปราสาทหินศรีขรภูมิ

อำเภอศรีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์

ศิลปพบวี รว พ.ศ. ๑๖๕๐ — ๑๖๗๕ ✓

พิจารณาจากภาพ หรือจากภาพถ่าย “ พระสิริราชบุรุษ ”

รูปที่ ๒๓

ศิลาทับหลังประตูปรากฏองค์ทิศเหนือ

ปราสาทปรากฏที่ ถึงอำเภอปรากฏที่
 จังหวัดศรีสะเกษ จำหลักภาพเรื่องรามเกียรติ์

ตอนพระลักษมณ์ถูกศรนาคบาท

ศิลปพบวี รว พ.ศ. ๑๖๕๐ — ๑๗๐๐

รูปที่ ๒๔ ✓

ปราสาทกลางปราสาทหินพิมาย

อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา ศิลปวิทยุ ราว พ.ศ. ๑๖๕๐ — ๑๖๗๕

รูปที่ ๒๕

ศาลาตามแดง

พินิจพิจารณารูปนี้แล้วสถาปนาว่า
สมัยอยุธยาแล้ว คือสมัยพระเจ้าสุริยวง
ษ์ที่ ๒ สมัยแรกเริ่ม

อำเภอเมืองเก่า จังหวัดสุโขทัย ศิลปะลพบุรี ราว พ.ศ. ๑๖๕๐ - ๑๗๐๐

รูปที่ ๒๖

ใบเสมาที่ขี้เหล็กกำแพง

พระอุรังคธาตุ
พระนพทนต์

จำหลักเป็นพระพุทธรูปนั่งปางสมาธิภายใต้เรือนแก้ว ศิลปะลพบุรี ราว พ.ศ. ๑๗๐๐-๑๗๕๐
วัดสุขขัง หมู่บ้านสระขัง อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา เดิมอยู่ที่เนินโคกพระ อำเภอปักธงชัย
จังหวัดนครราชสีมา

รูปที่ ๒๓ ด้านหลังเทวรูปศิลา รูป ๑๐๓ ๓๗
 พบหน้าพระปรางค์เมืองสิงห์ กิ่งอำเภอไชโยค จังหวัดกาญจนบุรี ศิลปลพบุรี
 ราว พ.ศ. ๑๗๐๐ — ๑๗๕๐

รูปที่ ๒๔
 พระปรางค์
 ศิลาแลง
 วัดพระพาย
 อำเภอเมือง
 จังหวัดสุโข
 ศิลปลพบุรี
 ราว พ.ศ.
 ๑๗๐๐ — ๑๗๕๐
รูป ๑๐๓ ๓๗

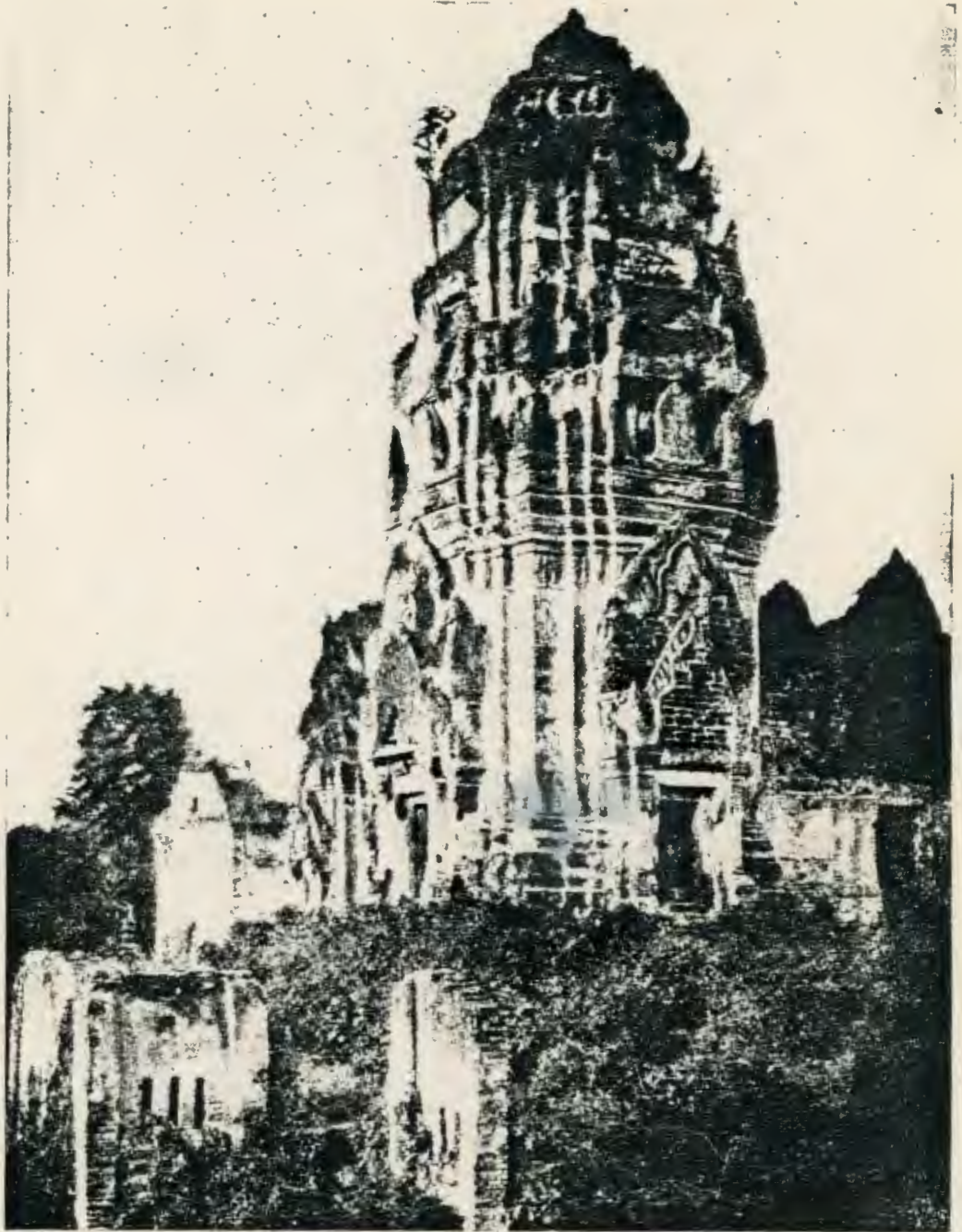
รูปที่ ๒๕
ปราสาทเขาโล้น

อำเภอรัตนประเทศ จังหวัดปราจีนบุรี
ศิลปลพบุรี ราว พ.ศ. ๑๗๐๐—๑๗๕๐ ?

รูปที่ ๓๐
พระเจดีย์
พระเจดีย์คอกทกพระ

อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ
ศิลปลพบุรี พุทธศตวรรษที่ ๑๘—๑๙

รูปที่ ๓๑

พระปรางค์องค์ใหญ่ในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ

อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี ศิลปะอู่ทอง ราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ?

รูปที่ ๓๒

พระอุมา ตีลา

สูง ๑.๑๐ ม. ศิลปลพบุรี ราว พ.ศ. ๑๑๕๐-๑๒๐๐.

พิพิธภัณฑ์วังสวณฝักกวด พระนคร

ได้มาจากอำเภอรัญประเทศ จังหวัดปราจีนบุรี

รูปที่ ๓๓

พระโพธิสัตว์ สัมฤทธิ์

สูง ๖๔ ซม. ศิลปลพบุรี ราว พ.ศ. ๑๓๐๐-๑๓๕๐

พิพิธภัณฑ์ส่วนพระองค์ของพระเจ้าวรวงศ์เธอ

พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคล

ได้มาจากอำเภอบริรักษ์ จังหวัดบุรีรัมย์

รูปที่ ๓๔

เศียรพระศรีอารยเมตตรัยโพธิสัตว์? สัมฤทธิ์

สูง ๖๖ ซม. ศิลปลพบุรี ราว พ.ศ. ๓๓๐๐ — ๓๓๕๐

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ได้มาจากบ้านโตนด อำเภอโนนสูง จังหวัดนครราชสีมา

รูปที่ ๓๕

เศียรพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ศิลา

สูง ๒๔ ซม. ศิลปลพบุรี ราว พ.ศ. ๑๕๐๐—๑๕๕๐

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ได้มาจากวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ อำเภอเมือง

จังหวัดลพบุรี

รูปที่ ๓๖
องค์เทวรูป ศิลา

๔๕ ซม. ศิลปลพบุรี ราว พ.ศ. ๑๖๐๐—๑๖๕๐
พิพิธภัณฑ์วังสวณผั๊กกาด พระนคร
ได้จากอำเภอรัญประเทศ จังหวัดปราจีนบุรี

รูปที่ ๓๗
เทพธิดา ศิลา

สูง ๑.๐๓ ม. ศิลปลพบุรี ราว พ.ศ. ๑๖๐๐—๑๖๕๐
พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร
ได้จากศาลสูง จังหวัดลพบุรี

รูปที่ ๓๔

เศียรเทวรูป ศิลา

สูง ๓๐ ซม. ศิลปลพบุรี ราว พ.ศ. ๑๖๐๐—๑๖๕๐

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ได้มาจากวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ อ่างทองเมือง

จังหวัดลพบุรี

รูปที่ ๓๕

พระพรหม ศิลา

สูง ๘๗ ซม. ศิลปลพบุรี ราว พ.ศ. ๑๖๕๐

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ได้มาจากศาลสูง จังหวัดลพบุรี

รูปที่ ๔๐

พระพุทธรูปนาคปรก ศิลา

สูง ๑.๑๑ เมตร ศิลปลพบุรี

ราว พ.ศ. ๑๖๐๐-๑๖๕๐

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ได้มาจากวัดมหาธาตุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

รูปที่ ๔๑

ครุฑยุดนาค สัมฤทธิ์

สูง ๓๕.๕ ซม. ศิลปลพบุรี

ราว พ.ศ. ๑๖๐๐-๑๖๕๐ ?

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

รูปที่ ๔๒

พระอิศวร ศิลา

สูง ๑.๙๒ เมตร ศิลปลพบุรี

ราว พ.ศ. ๑๖๕๐ - ๑๗๐๐

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร
ได้มาจากปราสาทหนองคู ตำบลโคกสูง
อำเภอรัตนบุรี จังหวัดปราจีนบุรี

รูปที่ ๔๓

องค์เทพธิดา ศิลา

สูง ๔๑ ซม. ศิลปลพบุรี ราว พ.ศ. ๑๖๕๐-๑๗๐๐

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ได้มาจากศาลากลางจังหวัดสุโขทัย

รูปที่ ๔๔

เศียรพระพุทธรูปหรือเทวคา

สูงเฉพาะเศียร ๒๑ ซม. ศิลปลพบุรี

ราว พ.ศ. ๑๖๕๐—๑๗๐๐

ได้จากวัดจันทาราม ตำบลบัวชุม

อำเภอไชยบาดาล จังหวัดลพบุรี

รูปที่ ๔๕

องค์เทวรูป ศีลา

ศิลปลพบุรี ราว พ.ศ. ๑๖๕๐—๑๗๐๐

พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ रामคำแหง

จังหวัดสุโขทัย ได้มาจากศาลาผาแดง

อำเภอเมืองเก่า จังหวัดสุโขทัย

รูปที่ ๔๖ ทับหลังคือฉนวนมุขค้ำไม้ของปราสาทองค์ประธาน
ปราสาทหินพิมาย อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา จำหลักภาพปางมารวิชัย ศิลปลพบุรี ราว พ.ศ. ๑๖๕๐-๑๖๗๕

รูปที่ ๔๗ ทับหลังศิลาในบริเวณปราสาทหินพิมาย
อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา จำหลักภาพพระพุทธรูปปางมารวิชัย เนื้อภาพนางอัปสรพื่อนรำ
ศิลปลพบุรี ราว พ.ศ. ๑๖๕๐-๑๖๗๕

รูปที่ ๔๘ ทับหลังศิลา

ในบริเวณปราสาทหินพิมาย อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา จำหลักภาพพระพุทธรูปปางสมาธิ ศิลปลพบุรี ราว พ.ศ. ๑๖๕๐—๑๖๗๕

รูปที่ ๔๙ ทับหลังศิลานานาชาติ

ปราสาทหินพิมาย อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา จำหลักภาพพระพุทธรูปทรงเครื่องปางเสด็จลงจากดาวดึงส์ ศิลปลพบุรี ราว พ.ศ. ๑๖๕๐—๑๖๗๕

รูปที่ ๕๐
 พระพุทธรูปทรงเครื่อง
 ปางนาคปรก ศิลาล
 สูง ๑.๘๕ เมตร ศิลาลพบุรี
 ราว พ.ศ. ๑๖๕๐ - ๑๗๐๐
 ได้มาจากวัดหน้าพระเมรุ
 จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

รูปที่ ๕๑
 พระพุทธรูปทรงเครื่อง
 ปางประทานอภัย สัมฤทธิ์
 สูง ๓๒.๕ ซม. ศิลาลพบุรี
 ราว พ.ศ. ๑๖๕๐ - ๑๗๐๐
 ขุดพบที่บ้านดอนรัก ตำบลบ้านเหนือ
 อำเภอเมืองกาญจนบุรี จังหวัดกาญจนบุรี

รูปที่ ๕๒
 เทพธิดา สัมฤทธิ์
 สูง ๙.๕ ซม. ศิลปลพบุรี
 ราว พ.ศ. ๑๖๕๐—๑๗๐๐
 ชุมพูนที่ตำบลมะอึ อำเภอรวิชัยบุรี
 จังหวัดร้อยเอ็ด

* รูปที่ ๕๓
 พระพุทธรูปพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ? ศิล
 สูง ๑.๔๒ เมตร ศิลปลพบุรี
 ราว พ.ศ. ๑๗๐๐—๑๗๕๐
 พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร
 ได้มาจากปรางค์พรหมทัตในบริเวณปราสาทหินพนม

รูปที่ ๕๔

พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ? ศิลา

ศิลปลพบุรี พ.ศ. ๑๗๐๐-๑๗๕๐

ได้มาจากปราสาทหินโคกปราสาท

อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์

รูปที่ ๕๕

พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมี ศิลา

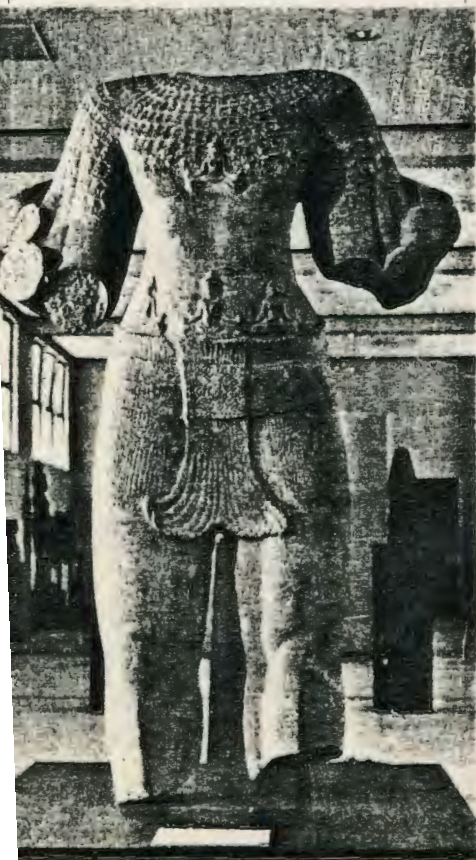
สูง ๑.๑๕ เมตร ศิลปลพบุรี

ราว พ.ศ. ๑๗๐๐-๑๗๕๐

พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร

ขุดได้จากโบราณสถานจอมปราสาท

บริเวณสระโกสินารายณ์

รูปที่ ๕๖

ด้านหลังรูปสตรีนั่ง ศิลา

สูง ๔๗ ซม. ศิลปลพบุรี

ราว พ.ศ. ๑๗๐๐-๑๗๕๐

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ได้มาจากเมืองพิมาย

อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา

รูปที่ ๕๗

เศียรพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ศิลา

สูง ๒๒ ซม. ศิลปลพบุรี

ราว พ.ศ. ๑๗๐๐

ได้มาจากอำเภอเมืองเก่า

จังหวัดสุโขทัย

รูปที่ ๕๘
 เคียรอสูร ศิลา
 สูง ๘๔ ซม. ศิลปลพบุรี
 ราว พ.ศ. ๑๗๐๐-๑๗๕๐
 ได้มาจากวัดซาก
 จังหวัดลพบุรี

รูปที่ ๕๙
 เคียรพระโพธิสัตว์
 อวโลกิเตศวร ศิลา
 สูง ๔๕ ซม. ศิลปลพบุรี
 ราว พ.ศ. ๑๗๐๐-๑๗๕๐
 ได้มาจากถ้ำคูหาสวรรค์
 จังหวัดลพบุรี

รูปที่ ๖๐

เศียรเทพธิดา? ศิลา

สูง ๕๕ ซม. ศิลปลพบุรี

ราว พ.ศ. ๑๗๐๐—๑๗๕๐

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ได้มาจากวัดพระราม

จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

รูปที่ ๖๑

พระพุทธรูปทรงเครื่องปางมารวิชัย

สัมฤทธิ์

สูง ๒๕.๕ ซม. ศิลปลพบุรี

ราว พ.ศ. ๑๗๐๐—๑๗๕๐

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ล.บ.๓๕๔

รูปที่ ๖๒

พระพุทธรูปทรงเครื่องปางมารวิชัย
สัมฤทธิ์

สูง ๑๙ ซม. ศิลปลพบุรี

ราว พ.ศ. ๑๗๐๐ — ๑๗๕๐

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

รูปที่ ๖๓

พระพุทธรูปปางสมาธิ ศิลป

สูง ๑ เมตร ศิลปลพบุรี

ราว พ.ศ. ๑๗๐๐ — ๑๗๕๐

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ได้มาจากวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ

อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี

รูปที่ ๖๔

พระพุทธรูปทรงเครื่องนาคปรก สัมณุต

สูง ๖๒ ซม. ศิลปลพบุรี

ราว พ.ศ. ๑๗๐๐—๑๗๕๐

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

รูปที่ ๖๕

พระพุทธรูปทรงเครื่อง
ปางประทานอภัย ศิลา

สูง ๑.๓๗ เมตร ศิลปลพบุรี

ราว พ.ศ. ๑๗๐๐—๑๗๕๐

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ได้มาจากวัดหน้าพระเมรุ

จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

รูปที่ ๖๖

พระวิศ्वกรรม สัมฤทธิ์

สูง ๓๑ ซม. ศิลปทพบุรี

ราว พ.ศ. ๑๗๐๐ — ๑๗๕๐

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ย้ายมาจากอยุธยาพิพิธภัณฑสถาน

รูปที่ ๖๗

พระอมา? สัมฤทธิ์

สูง ๑๙ ซม. ศิลปทพบุรี

ราว พ.ศ. ๑๗๐๐ — ๑๗๕๐

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

รูปที่ ๖๘
พระศรี? สัมฤทธิ์

สูง ๑๑.๕ ซม. ศิลปลพบุรี

ราว พ.ศ. ๑๗๐๐ — ๑๗๕๐

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ได้มาจากมณฑลพายัพ

รูปที่ ๖๙
พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร สัมฤทธิ์

สูง ๑๖.๕ ซม. ศิลปลพบุรี

ราว พ.ศ. ๑๗๐๐ — ๑๗๕๐

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

รูปที่ ๗๐
พระวชิรสถ์ว สัมฤทธิ์

สูง ๑๐.๕ ซม. ศิลปลพบุรี

ราว พ.ศ. ๑๗๐๐—๑๗๕๐

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ได้มาจากมณฑลพายัพ

รูปที่ ๗๑

นางปรัชญาปารมิตา สัมฤทธิ์

สูง ๓๕ ซม. ศิลปลพบุรี

ราว พ.ศ. ๑๗๐๐—๑๗๕๐

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

รูปที่ ๗๒ *

वेशระ สัมฤทธิ

สูง ๒๐ ซม. ศิลปลพบุรี

ราว พ.ศ. ๑๗๐๐-๑๗๕๐

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ พราหมณ์

*รูปที่ ๗๓

นางทากินี สัมฤทธิ

สูง ๑๒.๕ ซม. ศิลปลพบุรี

ราว พ.ศ. ๑๗๐๐-๑๗๕๐

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

รูปที่ ๗๔
 เครื่องประดับราชรถรูปครุฑขนาด
 สัมฤทธิ์

สูง ๔๕ ซม. ศิลปลพบุรี
 ราว พ.ศ. ๑๗๐๐ - ๑๗๕๐
 พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร

รูปที่ ๗๕
 ขอบและห่วง
 ประกอบคานหาม
 สัมฤทธิ์

ขอต้านขวามือ สูง ๑๓ ซม.
 ศิลปลพบุรี
 ราว พ.ศ. ๑๖๕๐ - ๑๗๕๐
 พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ
 พระนคร

รูปที่ ๑๖

สถูปจำลอง สัมฤทธิ์

สูง ๒๓ ซม. ศิลปลพบุรี

ราว พ.ศ. ๑๗๐๐ — ๑๗๕๐

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

รูปที่ ๑๗

พระอดีตพุทธเจ้า ๔ องค์ สัมฤทธิ์

สูงทั้งฐาน ๑๘.๕ ซม. ศิลปลพบุรี

ราว พ.ศ. ๑๗๐๐ — ๑๗๕๐

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต

ประทาน

ล.ป. ๑๑๒

รูปที่ ๑๘
ฐานสัมฤทธิ

สูง ๑๒ ซม. ศิลปลพบุรี ราว พ.ศ. ๑๖๕๐-๑๗๕๐ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ อุทอง
จังหวัดสุพรรณบุรี ชุมไต้ที่เมืองสุพรรณบุรี พระเทพกวี (มณี) วัดบวรนิเวศ ให้

รูปที่ ๑๙
เชิงเทียน สัมฤทธิ

สูง ๑๘.๓ ซม. ศิลปลพบุรี
ราว พ.ศ. ๑๗๐๐-๑๗๕๐
พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ

พระนคร

ชุมไต้ที่จังหวัดบุรีรัมย์
พระพิทักษ์สมุทรเขตร
ผู้ว่าราชการจังหวัด ให้

รูปที่ ๘๐
สังข์ สัมฤทธิ์

สูงทั้งฐาน ๓๔.๕ ซม. ศิลปลพบุรี

ราว พ.ศ. ๑๗๐๐—๑๗๕๐

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

สังข์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมพิทยางกูร

ประธานนิยม

รูปที่ ๘๑
วชิระ สัมฤทธิ์

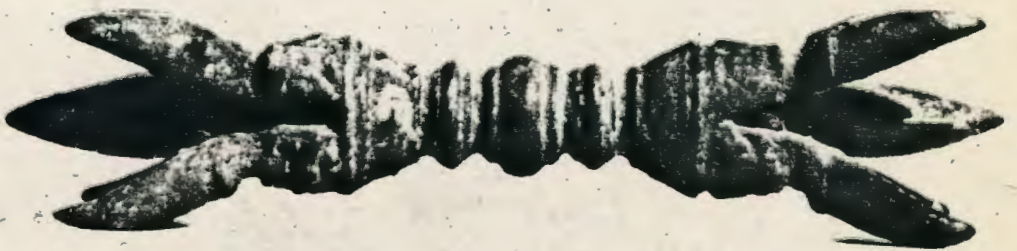
ยาว ๑๓ ซม. ศิลปลพบุรี

ราว พ.ศ. ๑๖๕๐—๑๗๕๐

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

หลวงรังสฤษดิ์สุขการ

ปลัดจังหวัดนครสวรรค์ ให้

รูปที่ ๘๒
กระดิ่ง สัมฤทธิ

๑๙ ซม. ศิลปลพบุรี

ราว พ.ศ. ๑๖๕๐-๑๗๕๐

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ได้มาจากเชิงเขากระसान

รูปที่ ๘๓

ฐานคันทอง สัมฤทธิ มีจารึก

ศิลปลพบุรี พ.ศ. ๑๗๓๖

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ได้มาจากปราสาทหินโคกปราสาท

อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์

รูปที่ ๘๔

เข็งเทียน สัมฤทธิ มีจารึก

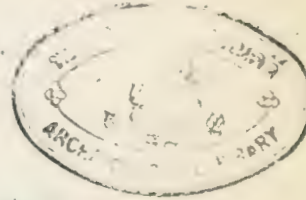
สูง ๑๙ ซม. ศิลปลพบุรี พ.ศ. ๑๗๓๖

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ได้มาจากโบราณสถาน

หมายเลขที่ ๑๑ เมืองพระรถ

อำเภอศรีมหาโพธิ จังหวัดปราจีนบุรี

รูปที่ ๘๕

พระพุทธรูปตรีภาย ? สัมฤทธิ

สูงทั้งฐานและเรือนแก้ว ๓๕ ซม.

ศิลปลพบุรี ราว พ.ศ. ๑๗๐๐-๑๗๕๐

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ขุดพบที่ตำบลดอนขวาง

อำเภอเมือง จังหวัดอุทัยธานี

015092

24.FEB.1977

รูปที่ ๘๖

สถูปจำลอง สัมฤทธิ

สูง ๒๓.๕ ซม. ศิลปลพบุรี

ราว พ.ศ. ๑๗๐๐—๑๗๕๐

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ได้มาจากเมืองสุพรรณบุรี พระยาสุพรรณบุรี

(อี·กรรณสูตร) ให้

รูปที่ ๘๗

ประติมากรรมสัมฤทธิ

แผ่นด้านซ้ายมือ สูง ๑๐.๕ ซม. ศิลปลพบุรี

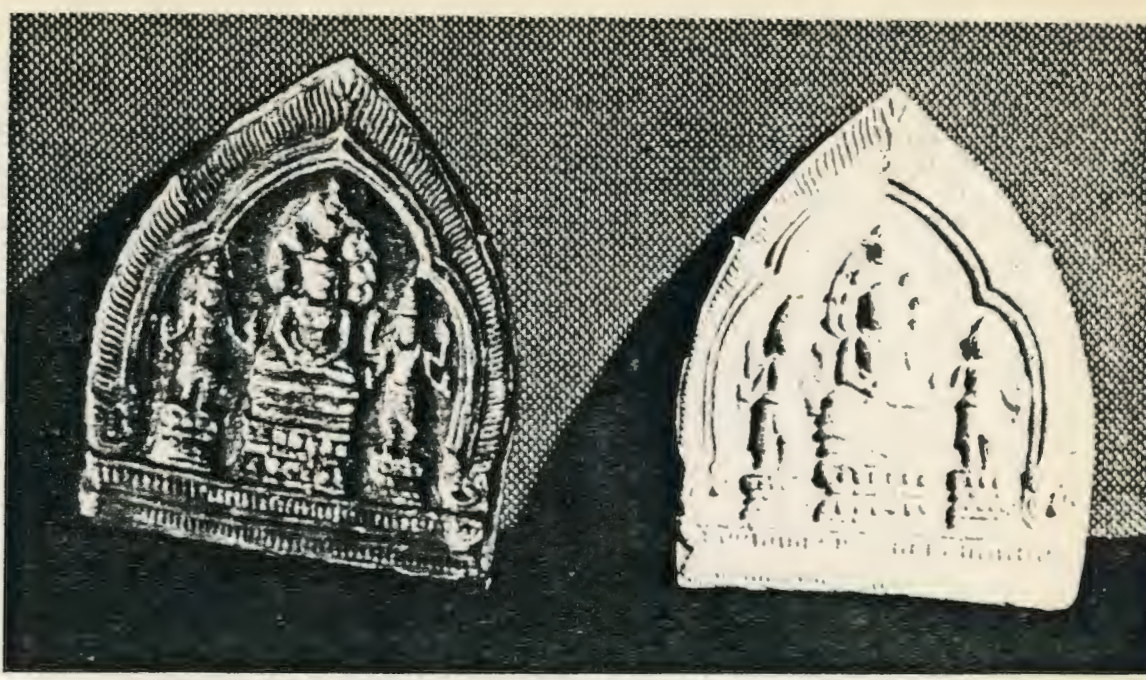
ราว พ.ศ. ๑๖๕๐—๑๗๕๐

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

หน่วยพัฒนาการเคลื่อนที่คันทับที่ ตำบลนาคู

อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์

รูปที่ ๘๘ ก.

แม่พิมพ์สัมฤทธิ รูปพระรัตนตรัยมหายาน

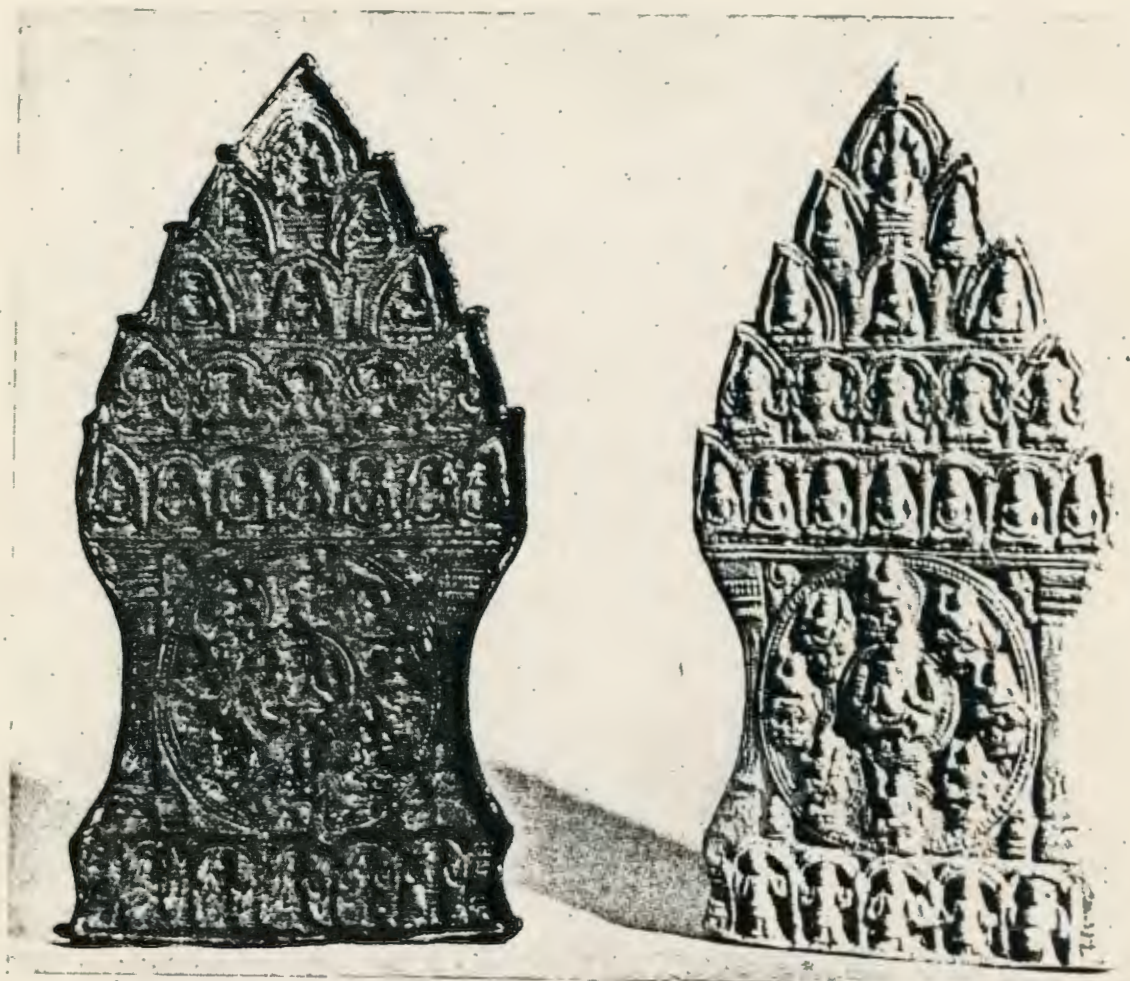
สูง ๑๐.๕ ซม. ศิลปลพบุรี ราว พ.ศ. ๑๗๐๐ — ๑๗๕๐ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร

รูปที่ ๘๘ ข.

แม่พิมพ์สัมฤทธิ พระพุทธรูปหลายองค์

สูง ๑๐.๕ ซม. ศิลปลพบุรี ราว พ.ศ. ๑๗๐๐ — ๑๗๕๐ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร

รูปที่ ๘๘ ค.

แม่พิมพ์สัมฤทธิ์ รูปแหวนระย้าอยู่กลาง

สูง ๑๗ ซม. ศิลปลพบุรี ราว พ.ศ. ๑๗๐๐ - ๑๗๕๐ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร

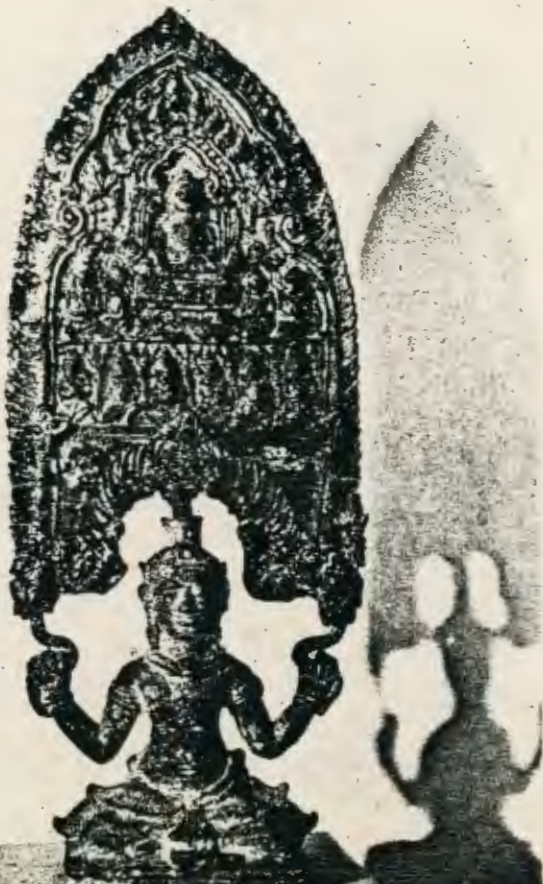
รูปที่ ๔๘

ยอดกระดิ่งรูปตรีศูล สัมฤทธิ์

สูง ๑๙ ซม. ศิลปลพบุรี

ราว พ.ศ. ๑๗๐๐-๑๗๕๐

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร
พระญาณเวที เจ้าอาวาสวัดบูรณศิริ ให้

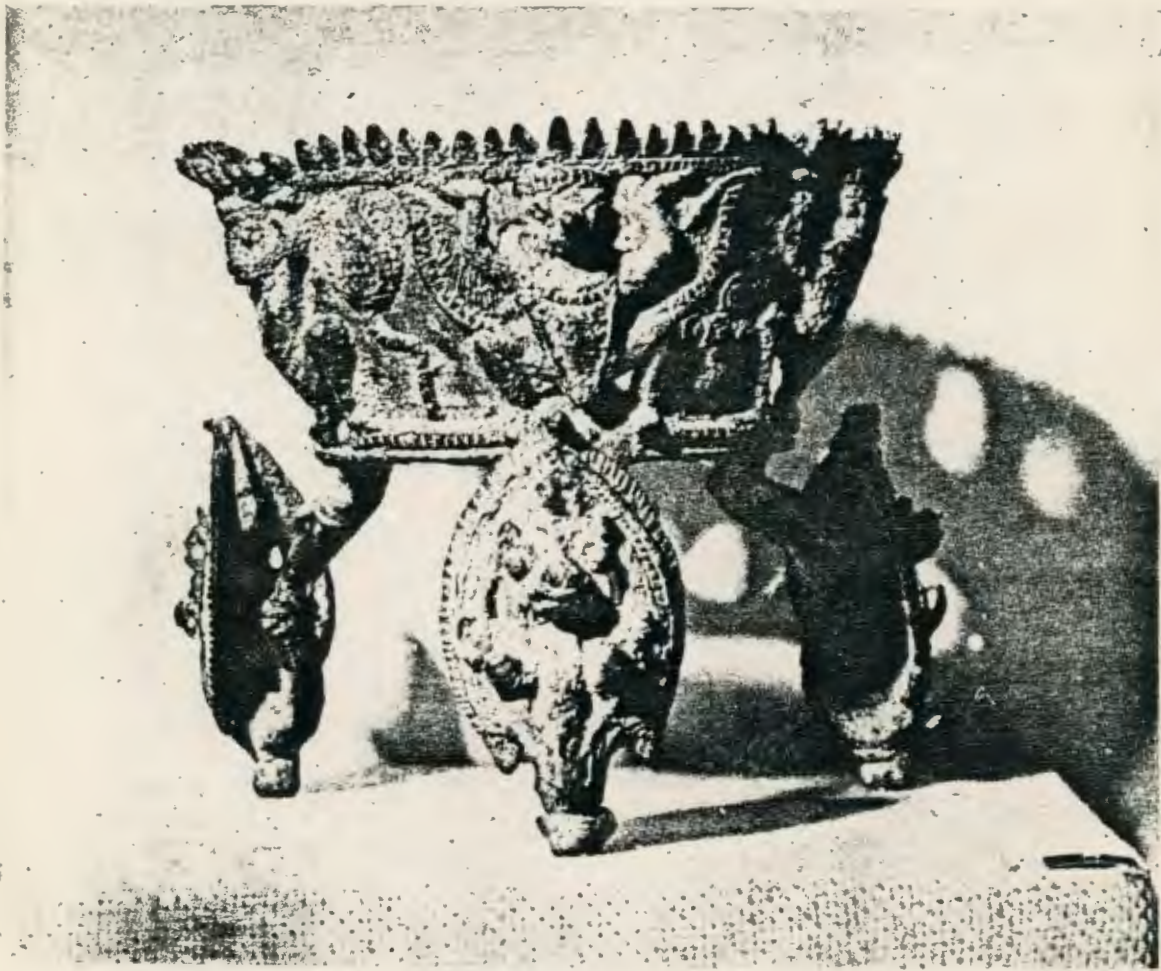
รูปที่ ๕๐

จาก ? สัมฤทธิ์

สูง ๔๑.๕ ซม. ศิลปลพบุรี

ราว พ.ศ. ๑๗๐๐-๑๗๕๐

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

รูปที่ ๕๑
พาน สัมฤทธิ์

สูง ๘.๕ ซม. ศิลปลพบุรี ราว พ.ศ. ๑๖๕๐ - ๑๗๕๐ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร

รูปที่ ๕๒
ชิ้นส่วนสัมฤทธิ์
มีรูปพระวชิรศักดิ์อยู่กลาง

สูง ๔๒ ซม. ศิลปพบุรี

ราว พ.ศ. ๑๗๐๐ — ๑๗๕๐

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

รูปที่ ๕๓
ครุฑยกนาค สัมฤทธิ์

สูง ๒๐.๕ ซม. ศิลปพบุรี

ราว พ.ศ. ๑๗๐๐ — ๑๗๕๐

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

รูปที่ ๕๔

ประติมากรรมยอดธง ?
สัมฤทธิ

สูง ๑๓ ซม. ศิลปลพบุรี

ราว พ.ศ. ๑๖๕๐—๑๗๕๐

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ชุดพบที่วัดสระกระเทียม

อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี

หลวงสาครคชเชตร

นายอำเภอบ้านโป่ง

ถวายสมเด็จพระเจ้าฟ้า

กรมพระนครสวรรค์วรนิตินิพนิต

รูปที่ ๕๕

คันศร สัมฤทธิ

สูง ๗๖ ซม. ศิลปลพบุรี

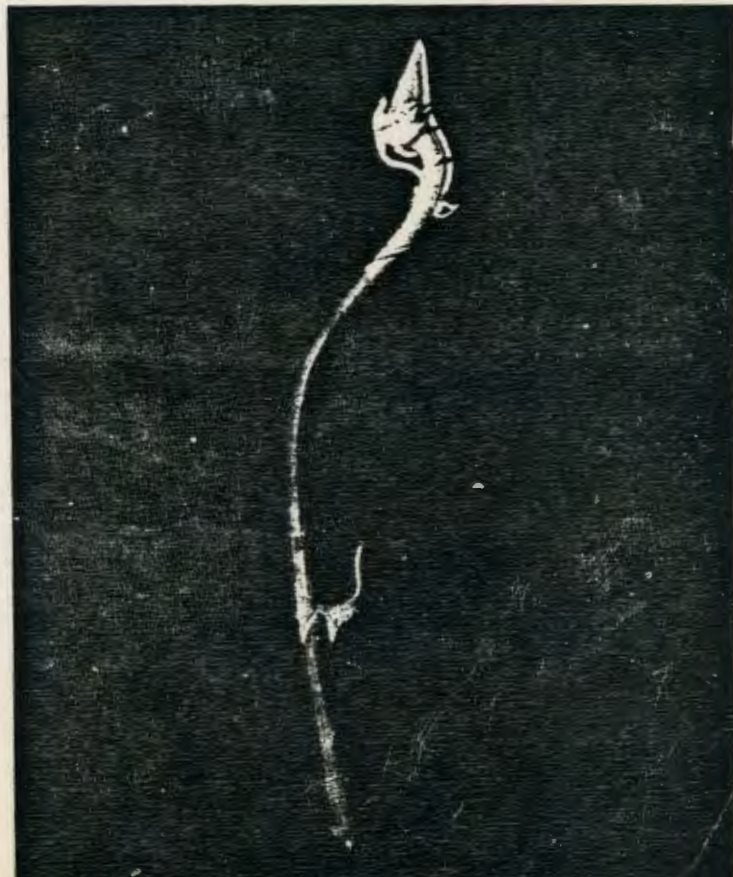
ราว พ.ศ. ๑๖๕๐—๑๗๕๐ ?

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ชุดได้ที่ตำบลบ้านสวน

อำเภอเมืองสุโขทัย

จังหวัดสุโขทัย

รูปที่ ๕๖

ลูกพรวนข้าง สัมฤทธิ์

สูง ๒๕.๒ ซม. ศิลปลพบุรี

ราว พ.ศ. ๑๖๕๐ - ๑๗๕๐

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

รูปที่ ๕๗

ขันสัมฤทธิ์ มีจารึก

สูง ๗ ซม.

ศิลปลพบุรี พ.ศ. ๑๗๓๐

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ได้มาจากโบราณสถานหมายเลขที่ ๑๑

เมืองพระรถ อำเภอศรีมหาโพธิ์

จังหวัดปราจีนบุรี

ล.ป. ๕๖๖

ล.ป. ๕๖๗

ล.ป. ๕๖๘

รูปที่ ๕๘

แผ่นสัมฤทธิบัตรประดับเครื่องห้า ?

แผ่นนรมซ้ายสูง ๑๐.๓ ซม. ศิลปลพบุรี

ราว พ.ศ. ๑๖๕๐ — ๑๗๕๐ ?

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

แผ่นซ้ายและแผ่นกลาง พระธรรมปาโมกข์

วัดสุทธจินดา เจ้าคณะมณฑลนครราชสีมา ให้

แผ่นขวา พระธานิพิชัย ผู้ว่าราชการ

จังหวัดสุรินทร์ ให้

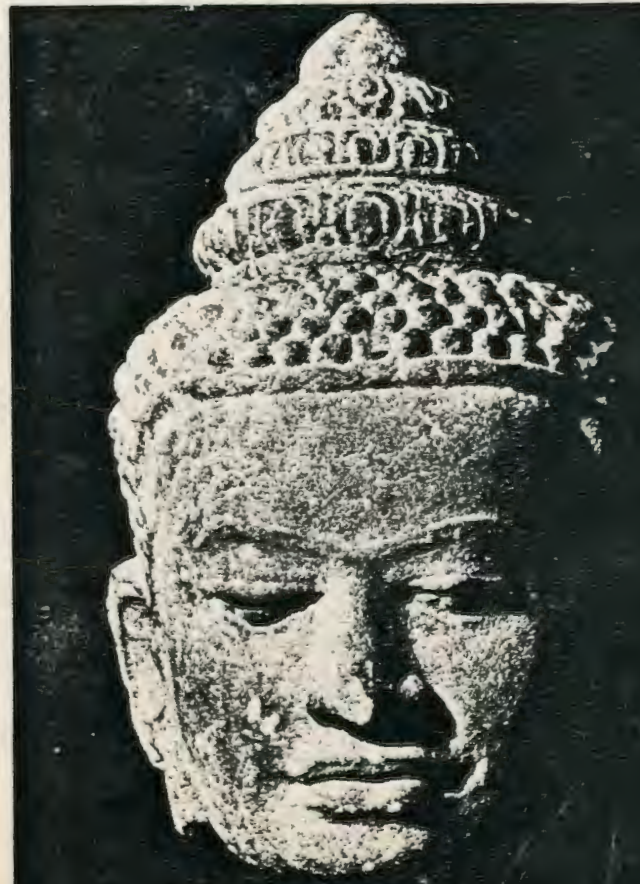
รูปที่ ๕๙

เศียรพระพุทธรูป ศิลา

สูง ๒๔ ซม. ศิลปลพบุรี พุทธศตวรรษที่ ๑๘-๑๙

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ได้มาจากวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดลพบุรี

รูปที่ ๑๐๐

พระพุทธรูปทรงเครื่องปางประทานอภัย
สัมฤทธิ์

สูง ๖๓.๕ ซม. ศิลปลพบุรี

พุทธศตวรรษที่ ๑๘ - ๑๙

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

รูปที่ ๑๐๑

พระนารายณ์ปางวามนาวตาร? สัมฤทธิ์

สูง ๔๙ ซม. ศิลปลพบุรี

พุทธศตวรรษที่ ๑๘ - ๑๙

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

กรมช่างดินส่งมา

รูปที่ ๑๐๒

นางปรัชญาปารมิตา สัมฤทธิ์

สูง ๒๘.๕ ซม. ศิลปลพบุรี

พุทธศตวรรษที่ ๑๘ - ๑๙

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

รูปที่ ๑๐๓

พระสทาศิวะ ? สัมฤทธิ์

สูง ๓๙ ซม. ศิลปลพบุรี

พุทธศตวรรษที่ ๑๘ - ๑๙

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

รูปที่ ๑๐๔
เศียรพระพุทธรูป ศิลา

สูง ๔๒ ซม.

พิพิธภัณฑ์วังสวณผักกาด พระนคร
ศิลปทวารวดีแปลงเป็นลพบุรี
ว่าได้มาจากจังหวัดนครราชสีมา

รูปที่ ๑๐๕
พระพุทธรูปปางสมาธิ ศิลา
สูง ๔๙ ซม.
พิพิธภัณฑ์วังสวณผักกาด พระนคร
ศิลปลพบุรี
ทางตะวันออกเฉียงเหนือของ
ประเทศไทย
พุทธศตวรรษที่ ๑๘ - ๑๙

รูปที่ ๑๐๖
เทวดา สัมฤทธ

สูง ๑๖ ซม.

ศิลปะพบุรีทางตะวันออกเฉียงเหนือ

ของประเทศไทย

พุทธศตวรรษที่ ๑๘ - ๑๙

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ได้มาจากจังหวัดอุดรธานี

รูปที่ ๑๐๗
เทพธิดา สัมฤทธ

สูง ๑๘ ซม.

ศิลปะพบุรีทางตะวันออกเฉียงเหนือ

ของประเทศไทย

พุทธศตวรรษที่ ๑๘ - ๑๙

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

รูปที่ ๑๐๘
พระอิศวร สัมฤทธิ์

สูง ๒.๐๗ เมตร ศิลปะแบบลพบุรี สมัยอยุธยา

พ.ศ. ๒๐๕๓

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ได้มาจากศาลพระอิศวร อำเภอเมือง

จังหวัดกำแพงเพชร

รูปที่ ๑๐๕

เศียรพระพุทธรูป ปูนปั้น

สูง ๕๗ ซม. ศิลปะลพบุรี ราว พ.ศ. ๑๗๐๐—๑๗๕๐

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ มหาวิทยาลัย

จังหวัดนครราชสีมา

ได้มาจากปราสาทหินวัดพนมวัน

อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา

รูปที่ ๑๑๐

ภาพปูนปั้นบนหน้าบันทิศตะวันตกของพระปรางค์องค์ค้ำเหนื่อ

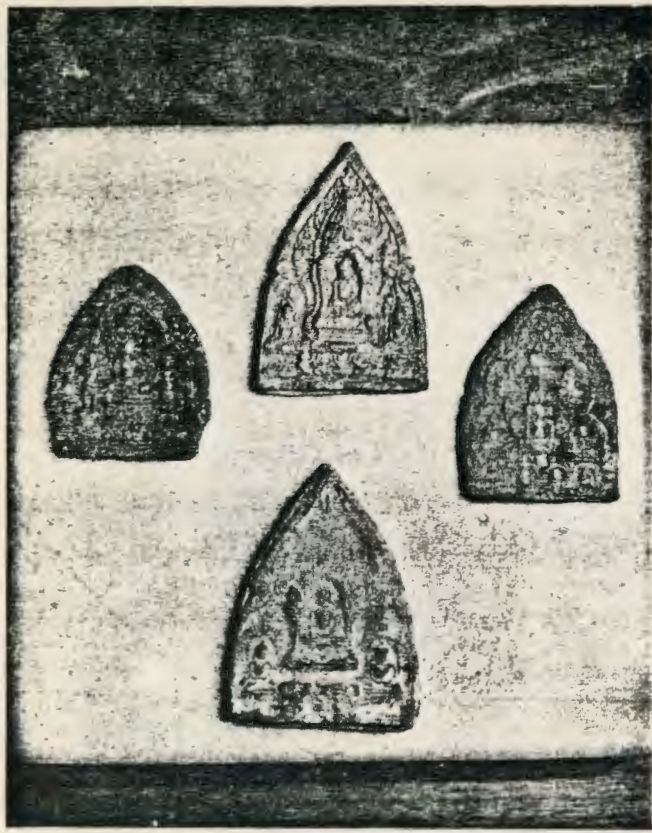
วัดพระพายหลวง อำเภอเมืองเก่า จังหวัดสุโขทัย ศิลปลพบุรี ราว พ.ศ. ๑๗๐๐ - ๑๗๕๐

รูปที่ ๑๑๑

ภาพปูนปั้นบนฐานพระปรางค์สามยอด

อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี ศิลปลพบุรี ราว พ.ศ. ๑๗๐๐—๑๗๕๐

รูปที่ ๑๑๒
พระพิมพ์ดินเผา

องค์กลางบนสูง ๑๑ ซม.
พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร
ศิลปลพบุรี ราว พ.ศ. ๑๖๕๐—๑๗๕๐

รูปที่ ๑๑๓

กระเบื้องเชิงชายรูปกลีบบัว ดินเผา

สูง ๒๔ ซม. ศิลปลพบุรี พุทธศตวรรษที่ ๑๖—๑๘

พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร
ชุดได้ในบริเวณวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ
จังหวัดลพบุรี พระบริหารเทพธานีให้

รูปที่ ๑๑๔

ไห ดินเผาเคลือบ

สูง ๔๕ ซม. ศิลปลพบุรี พุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

รับมาจากสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ

รูปที่ ๑๑๕

ไห ดินเผาเคลือบ

สูง ๔๔.๕ ซม. มีอักษรขอมจารึกว่า

“พระกมรเคงอัญสุตตศุก”

ศิลปลพบุรี พุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

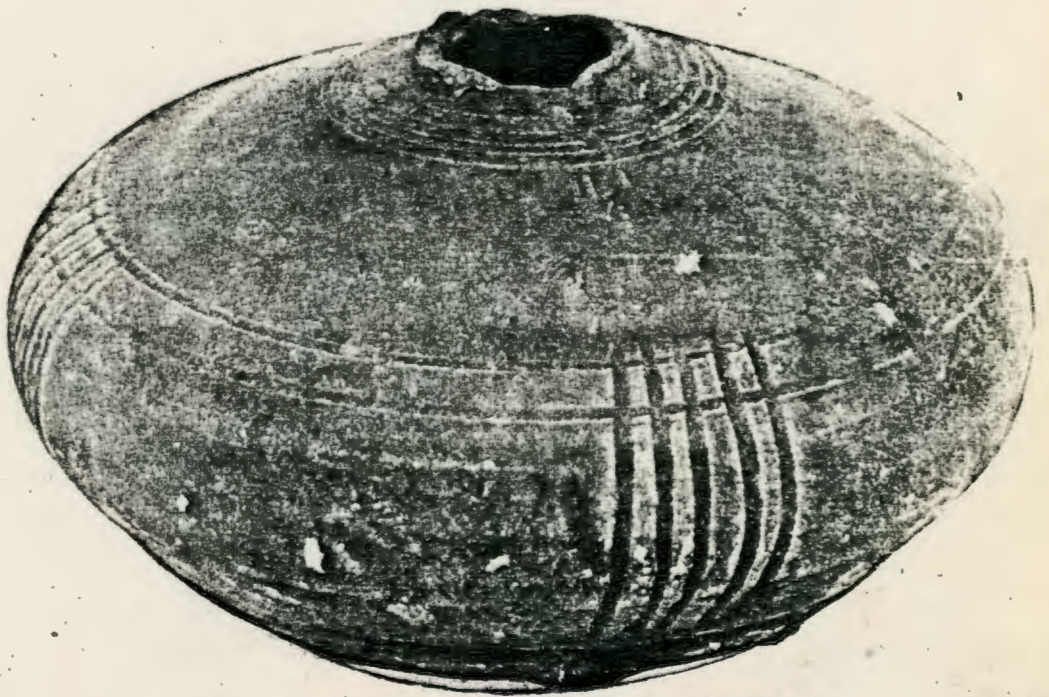

รูปที่ ๑๑๖

กาน้ำ ดินเผาเคลือบ

สูง ๒๒ ซม. ศิลปลพบุรี พุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร
รับมาจากสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ

รูปที่ ๑๑๗

กระปุก ดินเผาเคลือบ

สูง ๗ ซม. ศิลปลพบุรี พุทธศตวรรษที่ ๑๗—๑๘ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร
นายเด็ยว เสงหลิ ชุคได้ที่ตงศรีมหาโพธิ จังหวัดปราจีนบุรี ให้

รูปที่ ๑๑๘

ไหรูปช้าง คินเผาเคลือบ

สูง ๒๑ ซม. ศิลปลพบุรี พุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร
รับมาจากวัดสุทธจินดา พระธรรมปาโมกข์ เจ้าคณะมณฑลนครราชสีมาให้